

Urednici: Rolf Gollob, Peter Krapf, Wiltrud Weidinger

Obrazovanjem do demokratije

Popratni materijali za nastavnike obrazovanja
za demokratiju i ljudska prava

Obrazovanjem do demokratije

**Popratni materijali za nastavnike obrazovanja za
demokratiju i ljudska prava**

Urednici: Rolf Gollob, Peter Krapf, Wiltrud Weidinger

Autori: Rolf Gollob, Peter Krapf, Ólöf Ólafsdóttir, Wiltrud Weidinger

Knjiga I

u seriji od

Knjiga I-VI

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava u školskoj praksi

Nastavne jedinice, pojmovi, metodi i modeli

Mišljenja izražena u ovom djelu odgovornost su autora i ne odražavaju nužno zvanični stav Savjeta Evrope.

Sva prava su zadržana. Ni jedan dio ovog izdanja ne smije se prevoditi, umnožavati ili prenositi u bilo kojem obliku ili na bilo koji način, elektronski (CD, internet, itd.) ili mehanički, uključujući i fotokopiranje, snimanje i bilo kakvo pohranjivanje informacija, bez prethodnog pismenog odobrenja Odjeljenja za javno informisanje, Uprave za komunikacije (F-67075 Strasbourg Cedex ili publishing@coe.int).

Ovu knjigu sačinio je, dizajnirao i uredio IPE (Međunarodni projekti u obrazovanju - *International Projects in Education*; www.phzh.ch/ipe), centar pri Univerzitetu za obrazovanje učitelja u Cirihi (PHZH - *Pädagogische Hochschule Zürich*).

Publikaciju je sufinansirala SDC – Švajcarska agencija za razvoj i saradnju (*Swiss Agency for Development and Cooperation - SDC*).

Prevodilac: Bojka Djukanovic
Lektura: Bojka Djukanovic

Ilustracije: Peti Wiskemann
Korice: Radionica grafičkog dizajna, Savjet Evrope
Prelom: Jouve, Paris

Council of Europe Publishing
F-67075 Strasbourg Cedex
<http://book.coe.int>

ISBN 978-92-871-6920-4
© Savjet Evrope, decembar 2010.
Štampano u Belgiji

Saradnici

Emir Adžović - Bosna i Hercegovina

Laura Loder-Büchel - Švajcarska

Beatrice Bürgler-Hochuli – Švajcarska

Sarah Keating-- Savjet Evrope

Sabrina Marruncheddu Krause - Švajcarska

Svetlana Poznyak - Ukrajina

Arber Salihu - Kosovo¹

Felisa Tibbitts – Sjedinjene Američke Države

¹ Svako spominjanje Kosova, bilo teritorijalno, institucionalno ili u smislu stanovništva, u ovom tekstu shvata se na način koji je u potpunosti u skladu s Rezolucijom 1244 Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija i koji ne dovodi u pitanje status Kosova.

Sadržaj

Uvod	9
1. Svrha priručnika.....	9
2. Kratak prikaz obrazovanja za demokratiju i ljudska prava	9
 Prvi dio – Razumijevanje demokratije i ljudskih prava	
Poglavlje 1 – Objašnjenje koncepata	13
1. Politika, demokratija i demokratsko upravljanje školama	13
2. Dječija prava i pravo na obrazovanje.....	19
Poglavlje 2 – Ključ dinamičnog koncepta građanstva	23
1. Izazovi tradicionalnog modela građanstva.....	23
2. Politička kultura	26
Poglavlje 3 – Obrazovanjem do demokratije i ljudskih prava	29
1. Tri dimenzije obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.....	29
2. Obrazovanje za ljudska prava i njegova povezanost sa obrazovanjem za demokratsko građanstvo	32
3. Kompetencije u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava.....	34
4. „Svijet je tvorevina našeg uma”: konstruktivističko učenje u okviru obrazovanja za demokratiju i ljudska prava	38
5. Profesionalna etika nastavnika obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: tri načela	40
6. Ključni koncepti u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava.....	42
7. Metod prenosi poruku: iskustveno učenje u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava	46
8. Pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima.....	48
Poglavlje 4 – Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava – Kratak istorijat pristupa Savjeta Evrope	51
1. Osnovne informacije	51
2. Rezultati projekta obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.....	51
3. Praktični instrumenti.....	53
 Drugi dio –Učenje o demokratiji i ljudskim pravima	
Poglavlje 1 – Uslovi za nastavu i učenje	57
1. Uvod	57
2. Zadaci i ključna pitanja za uslove nastavnog procesa i učenja	57
Radni materijal 1: Kako uzeti u obzir znanje i vještine učenika	59
Radni materijal 2: Kako uzeti u obzir svoje znanje i nastavne vještine.....	60
Radni materijal 3: Razmatranje opštih uslova procesa nastave i učenja	61
Radni materijal 4: Koji su moji osnovni stavovi prema učenicima?	62
Radni materijal 5: Preispitivanje discipline i reda s demokratske tačke gledišta	63

Radni materijal 6: Preispitivanje uloge nastavnika s demokratske tačke gledišta.....	64
Radni materijal 7: Kako razviti demokratsku atmosferu u razredu.....	65
Radni materijal 8: Kako razviti školu kao demokratsku zajednicu.....	66
Poglavlje 2 – Postavljanje ciljeva i izbor materijala	67
1. Uvod	67
2. Zadatak i ključna pitanja za postavljanje ciljeva i izbor materijala	67
Radni materijal 1: Sposobnosti učenika u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava	69
Radni materijal 2: Dvije kategorije materijala za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava.....	71
Radni materijal 3: Izbor i korištenje materijala u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava	73
Poglavlje 3 – Razumijevanje politike	75
1. Uvod: Šta učenici moraju naučiti?	75
2. Zadatak i ključna pitanja za razumijevanje politike	75
Radni materijal 1: Kako mogu obraditi politiku u svojoj nastavi Obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?.....	77
Radni materijal 2: Kako mogu podržati svoje učenike u prosudjivanju političkih tema?	80
Poglavlje 4 – Upravljanje procesima učenja i određivanje oblika nastave	83
2. Zadatak i ključna pitanja za upravljanje procesima učenja i određivanje oblika nastave	83
Radni materijal 1: Tri faze procesa učenja	85
Radni materijal 2: Zašto kreda i razgovor nijesu dovoljni, ili zašto “predavano ≠ naučeno“ a * “naučeno ≠ primijenjeno u stvarnom životu”.....	89
Radni materijal 3: Izbor primjerenih oblika nastave i učenja	91
Radni materijal 4: Pet osnovnih oblika nastave i učenja.....	92
Poglavlje 5 - Vrednovanje učenika, nastavnika i škole	95
2. Zadatak i ključna pitanja za vrednovanje učenika, nastavnika i škola.....	96
Radni materijal 1: Različite dimenzije vrednovanja	97
Radni materijal 2: Perspektive vrednovanja.....	99
Radni materijal 3: Perspektive i oblici vrednovanja.....	100
Radni materijal 4: Referentni kriterijumi.....	103
Radni materijal 5: Vrednovanje učenika – uticaj vrednovanja na samospoznaju	104
Radni materijal 6: Lista provjere “Kako vrednujem svoje učenike?”.....	105
Radni materijal 7: Vrednovanje nastavnika	106
Radni materijal 8: Samovrednovanje nastavnika	107
Radni materijal 9: Rad sa dnevnicima, zapisnicima, portfolijima	109
Radni materijal 10: Kooperativna nastava i povratne informacije kolega nastavnika	110

Radni materijal 11: Vrednovanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školama	112
Radni materijal 12: Pokazatelji kvaliteta obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školama	113
Radni materijal 13: Opšta načela za vrednovanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava...	114
Radni materijal 14: Smjernice za samovrednovanje škola.....	116
Radni materijal 15: Uključivanje raznih interesnih grupa u vrednovanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školama.....	117
Radni materijal 16: Upravljanje i menadžment u školi	118
Radni materijal 17: Fokus na demokratsko upravljanje školama	119
Radni materijal 18: Kako analizirati i interpretirati rezultate vrednovanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava	120

Treći dio – Sredstva za nastavu i učenje demokratije i ljudskih prava

Poglavlje 1 – Komplet sredstava za nastavnike	123
1. Uvod	123
Sredstvo 1: Iskustveno učenje	124
Sredstvo 2: Saradničko učenje	125
Sredstvo 3: Vođenje plenarnih sjednica (rasprava i kritičko razmišljanje) u nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava..	126
Sredstvo 4: Intervjuisanje stručnjaka – kako prikupiti informacije	130
Sredstvo 5: Definisanje nastavnih ciljeva utemeljenih na sposobnostima	132
Poglavlje 2 – Komplet sredstava za učenike	135
1. Uvod	135
Sredstvo 1: Radni list učenika za planiranje rasporeda učenja.....	136
Sredstvo 2: Radni list učenika za preispitivanje vlastitog procesa učenja	137
Sredstvo 3: Radni list učenika za preispitivanje svojih postignuća	138
Sredstvo 4: Istraživanje u bibliotekama.....	139
Sredstvo 5: Istraživanje putem interneta	140
Sredstvo 6: Provođenje intervjua i anketa.....	141
Sredstvo 7: Interpretacija slika.....	143
Sredstvo 8: Mentalne mape	145
Sredstvo 9: Izrada postera	146
Sredstvo 10: Organizovanje izložbi	147
Sredstvo 11: Planiranje i održavanje prezentacija.....	149
Sredstvo 12: Priprema providnih folija za grafoskop ili PowerPoint prezentacija	151
Sredstvo 13: Pisanje novinskih članaka	152
Sredstvo 14: Postavljanje predstava	153
Sredstvo 15: Organizovanje debata.....	155

Uvod

1. Svrha priručnika

Cilj ovog priručnika jeste da pruži podršku nastavnicima i vaspitno-obrazovnim radnicima u obrazovanju za demokratsko građanstvo i obrazovanju za ljudska prava – edukatorima nastavnika, direktorima, inspektorima, autorima i urednicima udžbenika. Usmjeren je na ključna pitanja o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, uključujući sljedeća:

- Koje su kompetencije potrebne građanima da bi učestvovali u svojim društvenim zajednicama?
- Koji su ciljevi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?
- Koja su osnovna načela obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?
- Šta znače ključni koncepti koji čine jezgro ovog izdanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?
 - Na koji je način koncept konstruktivističkog pristupa učenju povezan s obrazovanjem za demokratiju i ljudska prava?
 - Zašto obrazovanje za demokratiju i ljudska prava ističe važnost učestvovanja cijele škole?
 - Kako nastavnici mogu pripremiti, podržati i procijeniti procese učenja svojih učenika u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava.

Priručnik predstavlja popratne materijale i nastavna sredstva koja pokrivaju navedena pitanja. Budući da ova knjiga nije traktat na temu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, ona dopušta korisniku da selektivno čita i koristi poglavlja i materijale.

Ovaj priručnik razlikuje se od ostalih pet u ovom izdanju obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Knjige II-IV obuhvataju opise modela malih projekata i nastavnih jedinica, oblikovanih uglavnom u četiri lekcije. Niz od devet ključnih koncepata čini okosnicu za spiralni nastavni plan i program od osnovnog do nižeg i višeg srednjoškolskog nivoa. Knjiga V donosi opise modela devet kratkih projekata na temu dječijih prava od vrtića do nižeg srednjoškolskog nivoa. Knjiga VI sadrži niz modela za interaktivno i iskustveno učenje.

Prvi dio ovog priručnika, s druge strane, rezimira osnovna načela obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u mjeri u kojoj su korisna i smislena za vaspitno-obrazovne stručnjake. Drugi dio iznosi smjernice i nastavna sredstva u osmišljavanju, podršci i procjenjivanju procesa konstruktivističkog učenja kod učenika. Treći dio predstavlja komplet nastavnih sredstava namijenjenih nastavnicima i učenicima u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava. Korisnik će uvidjeti da su ove smjernice i sredstva ne samo podrška obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, već i kvalitetnom održavanju nastave uopšte.

2. Kratak prikaz obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

Kao što ukazuje i sam naslov ove knjige, *Obrazovanjem do demokratije*, cilj obrazovanja za demokratiju i ljudska prava jeste da osposobi i podstakne učenike u njihovoj ulozi mladih građana da se aktivno uključe u društveni i politički život svojih zajednica. Kako bi participirali u demokratski uređenom društvu, učenici moraju razviti široki spektar kompetencija uključujući znanje i razumijevanje, tehničke i metodičke vještine, te vrijednosti i stavove poput tolerancije i odgovornosti.

„Vaspitanje i obrazovanje za demokratsko građanstvo (EDC²) i vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava (HRE³) tijesno su povezani i međusobno se podržavaju. Razlikuju se više u usmjerenju i djelokrugu nego u ciljevima i praksi. Vaspitanje i obrazovanje za demokratsko građanstvo odnosi se ponajprije na demokratska prava i odgovornosti te na aktivno učestvovanje u odnosu na građanske, političke, socijalne, ekonomske, pravne i kulturne sfere društva, dok se obrazovanje za ljudska prava

² Education for Democratic Citizenship

³ Human Rights Education

bavi širim spektrom ljudskih prava i osnovnih sloboda u svakom području ljudskog života.”⁴ EDC se stoga fokusira na ulogu mladih građana u zajednici, dok HRE posmatra pojedinca i njegov ili njen identitet, želje i potrebe, slobode i odgovornosti „kroz prizmu ljudskih prava”.

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava promovise aktivnu ulogu učenika kao mladih građana, naglašavajući da oni moraju poznavati i razumjeti svoja ljudska prava, no istovremeno ih i uvažavati, te kroz trening u učionicama i praktično iskustvo u školskom životu razviti sigurnost da ih i primjenjuju. U tom pogledu obrazovanje za demokratiju i ljudska prava čini veliki iskorak uporedimo li ga s tradicionalnijim konceptom utemeljenim samo na prenošenju i usvajanju teorijskih znanja o građanskom ili obrazovanju za demokratiju i ljudska prava. Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava učenike posmatra kao stručnjake, uvažavajući njihove interese i iskustva u svakodnevnom životu.

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava usvaja holistički pristup nastavi i učenju. Zadatak nastavnika obrazovanja za demokratiju i ljudska prava može se sažeti u tri načela:

- poučavanje „o” demokratiji i ljudskim pravima;
- poučavanje „za” demokratiju i ljudska prava;
- poučavanje „kroz” demokratiju i ljudska prava.

2.1 Poučavanje „o” demokratiji i ljudskim pravima

Učenici moraju u potpunosti razumjeti šta demokratija znači, koja su njihova ljudska prava, u kojim su dokumentima ona navedena te kako se mogu zaštititi i primjenjivati. Kao aktivni mladi građani, oni moraju da znaju na koji način ustav njihove države funkcioniše kao politički sistem.

2.2 Poučavanje „za” demokratiju i ljudska prava

Mladi građani treba da nauče kako da učestvuju u životu svojih zajednica i na koji način mogu da primijene svoja ljudska prava: „Neophodno je sticanje znanja i preispitivanje istih o demokratskim vrijednostima i praksama kako bi se suočilo s kritičkim izazovima svake generacije. Kako bi postali stalni i aktivni članovi društva, građanima treba pružiti priliku da sarađuju u interesu opšteg dobra; uvažavaju sve glasove, čak i one oprečne; učestvuju u formalnom političkom procesu; te njeguju navike i vrijednosti demokratije i ljudskih prava u svakodnevnom životu i aktivnostima. Na taj način građani će početi da se osjećaju korisnim i priznatim članovima svojih zajednica, sposobnim da participiraju i ostave trag u društvu.”⁵

2.3 Poučavanje „kroz” demokratiju i ljudska prava

Učenicima je potrebna podsticajna okolina za učenje. Neophodne su im nastavne metode i načini učenja koji im dozvoljavaju ostvarivanje ljudskih prava, kao što su sloboda mišljenja i izražavanja. Važno je da im se omogući da učestvuju u upravljanju školama i na taj način ostvaruju svoja ljudska prava i svoje odgovornosti. Oni očekuju od svojih nastavnika da im budu uzor za uzajamno poštovanje, toleranciju i mirno rješavanje sukoba. U svim tim aspektima demokratija i ljudska prava služe kao pedagoška smjernica, i za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava kao predmet u školskom planu i programu i za školu kao mikro-društvo.

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava predstavlja izazov za učenike, za nastavnike i za škole. Ovaj priručnik nudi nastavnicima i vaspitno-obrazovnim radnicima savjete i podršku u suočavanju s tim izazovom.

⁴ Povelja Savjeta Evrope o Vaspitanju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i vaspitanju i obrazovanju za ljudska prava usvojena u sklopu Preporuke CM/Rec (2010.) 7 Odbora ministara (www.coe.int/edc)

⁵ Hartley M. i Huddleston T. (2009.), Škola-zajednica-univerzitet partnerstva za održivu demokratiju: Vaspitanje i obrazovanje za demokratsko građanstvo u Evropi i SAD-u. GVO paket, Priručnik 5, Savjet Evrope, Strazburg, str.8 (www.coe.int/edc).

Prvi dio

**Razumijevanje demokratije i
ljudskih prava**

**Poglavlje 1 Objašnjenje
koncepta**

**Poglavlje 2 Ključ za dinamični koncept
građanstva**

**Poglavlje 3
Obrazovanjem do demokratije i
ljudskih prava**

**Poglavlje 4
Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava –
Kratak historijat pristupa Savjeta Evrope**

Ideja o vaspitanju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava nije novijeg datuma. Koncept civilnog ili obrazovanja za demokratiju i ljudska prava već je više godina prisutan u brojnim evropskim zemljama i implementiran na mnoge različite načine. Uglavnom se sastojao od informisanja pojedinaca o političkom sistemu – odnosno o ustavu – na snazi u njihovoj zemlji, korišćenjem formalnih metoda poučavanja. Postojeći model građanstva bio je zbog toga pasivan i minimalan. Pojam građanstva je za ogromnu većinu običnih ljudi značio tek nešto više od očekivanja da poštuju zakon i glasaju na javnim izborima. Te su odgovornosti propisivale pravne i kulturne sredine unutar kojih su građani živjeli. Neke zemlje su uključile vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava u svoj nastavni plan i program. Vaspitno-obrazovni radnici širom Evrope postaju sve svjesniji povezanosti između vaspitanja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i vaspitanja i obrazovanja za ljudska prava.

Posljednjih godina, međutim, događaji i promjene koje su se odvijale širom Evrope dovele su u pitanje takav model građanstva. To spadaju:

- etnički konflikti i nacionalizam;
- globalne prijetnje i nesigurnost;
- razvoj novih informacionih i komunikacijskih tehnologija;
- problemi zaštite životne sredine;
- kretanja stanovništva;
- pojavljivanje novih oblika ranije potisnutih kolektivnih identiteta;
- potreba za većom ličnom autonomijom i novim oblicima jednakosti;
- slabljenje društvene kohezije i međuljudske solidarnosti;
- nepovjerenje prema tradicionalnim političkim institucijama, oblicima vladanja i političkim

vođama;

- sve veća međusobna povezanost i međuzavisnost u političkom, ekonomskom i kulturnom smislu na regionalnom i međunarodnom nivou.

S obzirom na takve izazove, postalo je jasno da je potrebna nova vrsta građana: građana koji nijesu samo informisani i razumiju svoje formalne građanske odgovornosti, već su i aktivni – sposobni da samostalno učestvuju u životu svojih zajednica, svoje zemlje i na globalnom nivou, da aktivno djeluju na način koji odražava njihovu ličnost te da pomažu u rješavanju problema.

Poglavlje 1

Objašnjenje koncepata

1. Politika, demokratija i demokratsko upravljanje školama

Cilj obrazovanja za demokratiju i ljudska prava je da osposobi i podstakne mlade građane da učestvuju u životu svojih zajednica. Cilj demokratskog građanstva vezuje se za koncept demokratije i politike. Demokratsko upravljanje školama igra ključnu ulogu u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava jer učenicima pruža mogućnost da nauče kako da participiraju u životu zajednice. Stoga ovo poglavlje izlaže osnove ta tri koncepta, budući da su od presudne važnosti za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava prema koncepciji ovog priručnika.

1.1 Politika

1.1.1 Politika – igra vlasti i rješavanje problema

Pojedinci koji čitaju novine ili gledaju televizijske vijesti zaključice da mnogi medijski izvještaji o politici spadaju u jednu od sljedeće dvije kategorije:

- Političari napadaju svoje protivnike. Pritom često preispituju integritet svojih rivala, njihovu sposobnost da obavljaju dužnost ili rješavaju određeni problem. Takva percepcija politike – kao „prljavog posla” – dovodi do toga da neki ljudi s negodovanjem od nje okreću glavu.
- Političari raspravljaju o mogućnostima kako da se riješe teški problemi koji pogađaju njihovu državu ili države.

Te dvije kategorije odgovaraju klasičnoj definiciji politike Maksa Vebera:

- Politika je težnja i borba za vlast. Bez vlasti, nijedan politički igrač ne može ništa postići. U demokratskim sistemima politički igrači se međusobno nadmeću za naklonost i podršku javnosti kako bi osvojili većinu. Zbog toga je i sastavni dio te igre napadanje protivnika, na primjer u izbornoj kampanji, ne bi li se privukli glasači i novi članovi stranke.
- Politika je snažno i sporo „bušenje rupa u tvrdim daskama sa strašću i mjerom istovremeno”.⁶ Ova metafora odnosi se na pokušaj rješavanja političkih problema. Politički problemi su složeni i zahtjevni jer su istovremeno neodgovorni i pogađaju društvo u cjelini, te je zato neophodno da se rješavaju. Politika je izrazito praktičan i uticajan koncept, i svaka rasprava mora da proizvede odluke.

Upravo iz tog razloga politika u demokratskom okruženju zahtijeva da politički učesnici izvode različite, međusobno teško spojive uloge. Borba za vlast zahtijeva harizmatične ličnosti s retoričkim vještinama i sposobnošću da jednostavnim riječima objasne kompleksne sadržaje. S druge strane, izazov rješavanja gorućih problema današnjice i naše budućnosti traži osobu koju odlikuje naučna stručnost, odgovornost i integritet.

1.1.2 Politika u demokratiji – zahtjevan zadatak

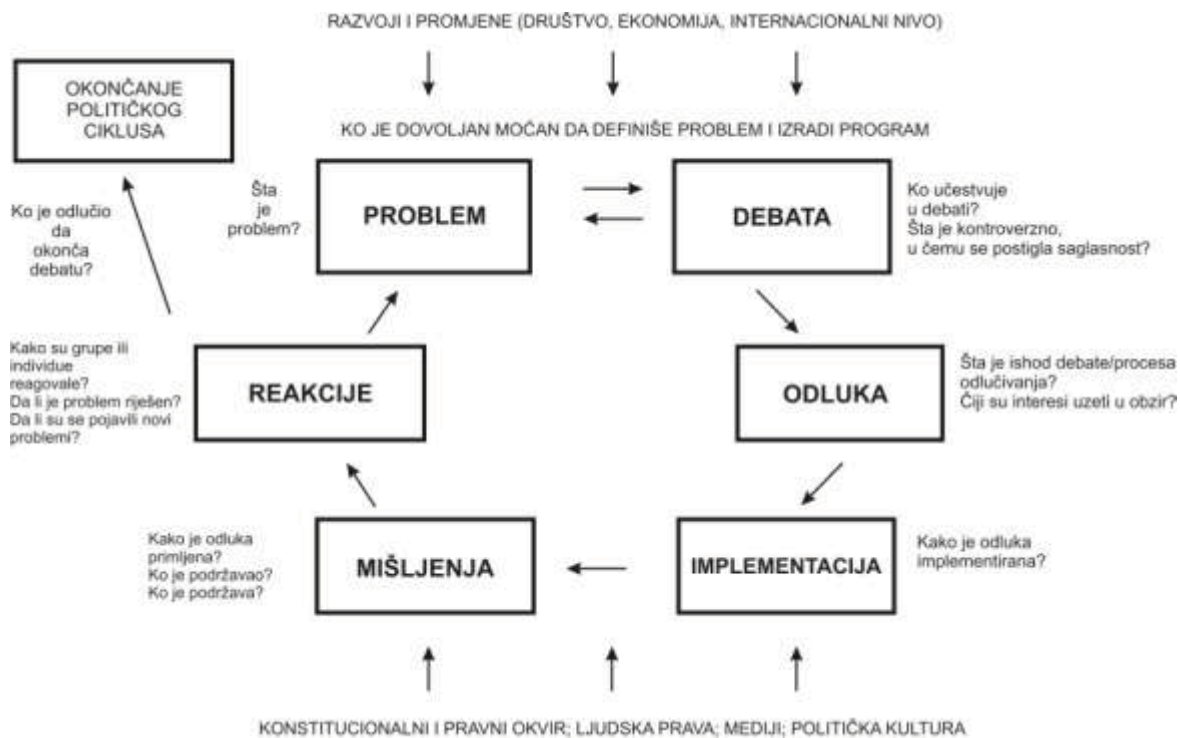
Naravno, prvo nam padaju na pamet političke vođe koji moraju da udovolje standardima ove dvije uloge koje jedna drugu često isključuju. Postoje istaknuti primjeri vođa koji zadovoljavaju oba ekstrema – populiste i profesora. Jedan je sklon da politiku pretvori u pozorište, a drugi u predavaonicu. Prvi će možda pobijediti na izborima, ali neće učiniti mnogo za dobrobit društva. Drugi će možda da ima dobre ideje, ali će tek malobrojni da ih razumiju.

No, ne suočavaju se samo politički vođe i donosioci odluka s ovom dilemom, već i svaki građanin koji učestvuje u političkom životu. U javnom ambijentu, vrijeme izlaganja obično je ograničeno, i samo će oni govornici čije su poruke jasne i lako razumljive da imaju učinak. Nastavnici će uočiti da postoje iznenađujuće paralele između komunikacije u javnosti i komunikacije u školi – nedostatak vremenskih resursa, potreba da se izražavaju jasno i jednostavno, a istovremeno izlaze na kraj s kompleksnošću tematike.

⁶ Weber, M. (1997), *Politik als Beruf (Politika kao poziv)*, Reclam, Stuttgart, str. 82.

Ostvarivanje ljudskih prava – kao što su sloboda mišljenja i govora, učestvovanje na izborima – iz tog razloga zahtjevan je zadatak za sve građane, a ne samo političke vođe. U okviru obrazovanja za demokratiju i ljudska prava mladima je omogućena obuka za različite dimenzije kompetentnosti, kao i podsticaj da je potrebno da učestvuju u javnim raspravama i donošenju odluka. Kao aktivni članovi školske zajednice, učenici uče na koji način mogu da participiraju u društvu kojim upravljaju načela demokratije i ljudskih prava.

1.1.3 Model političkog ciklusa: politika kao proces rješavanja problema u zajednici

Model političkog ciklusa je instrument za opisivanje i razumijevanje procesa političkog odlučivanja; stoga je prije svega usmjeren na jedan od aspekata u Maks Veberovoj definiciji politike, “sporo bušenje rupa u tvrdim daskama”.

Politika je poima kao proces definisanja političkih problema u kontroverznom procesu donošenja programa rada, pri čemu je i u definisanju političkog problema i u isključivanju nekih javnih interesa iz tog programa, umiješan znatan element moći. Ovaj model nudi opis idealnog tipa procesa sa redosljedom faza političkog odlučivanja: raspravljanje, odlučivanje o rješenju i njegova implementacija. Javno mnjenje i reakcije pojedinaca ili grupa čiji su interesi u pitanju pokazuju hoće li rješenja da služe svojoj svrsi i budu prihvaćena. Moguće je očekivati protest i kritiku od strane manjina i grupa koje su preslabe da bi promovisale vlastite interese koji su izuzeti iz programa. Ukoliko je pokušaj rješavanja problema bio uspješan (ili je kao takav definisan), politički ciklus se završava (obustavljanje politike); ukoliko nije, ciklus počinje ispočetka. U nekim slučajevima, rješenje jednog problema stvara novi problem koji mora da se sagleda u novom političkom ciklusu.

Model političkog ciklusa ističe bitne aspekte političkog odlučivanja u demokratskim sistemima, pa i u demokratskom upravljanju školama:

- Postoji heuristički koncept političkih problema i opšteg dobra; niko nije u poziciji da unaprijed definiše šta je opšte dobro. Stranke, grupe i pojedinci koji učestvuju u procesu to tek treba da otkriju i obično pristaju na kompromis.
- Donosi se kompetitivni program; u pluralističkim društvima politički su argumenti često povezani s javnim interesima.

- Participacija u društvenoj stvarnosti je nesavršena, budući da određeni pojedinci i grupe sistemski imaju slabiji pristup moći i procesu odlučivanja, te stoga predstavlja model u kojem posebna pažnja treba da se obrati na povećanje pristupa manje moćnima.
- Političko odlučivanje kolektivni je proces učenja u kojem nema mjesta za sveznajuće aktore (kao što su na primjer vođe ili stranke s ideologijama o izbavljenju). To implicira konstruktivistički koncept opšteg dobra: opšte dobro je ono što većina smatra da u određeno vrijeme to jeste.
- Postoji snažan uticaj javnog mnjenja i medijske popraćenosti – prilika za građane i interesne grupe da intervenišu i participiraju.

Politički ciklus je model – koncept koji funkcioniše poput mape u geografiji. Pokazuje mnogo, i uvodi logiku razumijevanja. Iz istog se razloga modeli često koriste i u obrazovanju i u nauci, jer bez njih ne bi bilo moguće razumjeti mnogo toga u našem kompleksnom svijetu.

Geografsku kartu nikada ne bismo zamijenili s krajolikom koji prikazuje – ona pokazuje mnogo, ali samo zato što mnogo i izostavlja. Karta koja bi prikazivala sve, bila bi prekomplikovana da bi je iko razumio. Isto važi i za modele kao što je politički ciklus. Ni on ne smije da se zamijeni za stvarnost. On je usmjeren na proces političkog odlučivanja – „sporog bušenja rupa u tvrdim daskama” – a manje obraća pažnju na drugu dimenziju politike po definiciji Maksa Vebera, težnju i borbu za vlast i uticaj.

U demokratskim sistemima te su dvije dimenzije politike povezane: donosioci političkih odluka rvaju se s teškim problemima, ali rvaju se i jedni s drugima kao političkim suparnicima. U modelu političkog ciklusa, faza uspostavljanja plana i programa prikazuje kako te dvije dimenzije zajedno funkcionišu. Postizanje dogovora o uključivanju određenog političkog problema u politički program pitanje je moći i uticaja.

Slijedi primjer. Jedna grupa tvrdi, „Oporezivanje je previsoko i odvraća investitore” dok druga grupa oponira, „Oporezivanje je prenisko, obrazovanje i socijalno osiguranje nemaju dovoljno sredstava.” Iza svake od definicija problema oporezivanja postoje javni interesi i osnovna politička stajališta, a implicirana rješenja idu u suprotnim smjerovima: da se oporezivanje smanji u korist grupa s visokim prihodima – ili da se poveća. Prva definicija problema je neo-liberalna, a druga socijalno-demokratska.

Građani treba da budu svjesni obje. Model političkog ciklusa instrument je koji građanima pomaže u prepoznavanju i razmatranju nastojanja donosioca političkih odluka da rješavaju društvene probleme.

1.2 Demokratija

1.2.1 Osnovna načela

Prema čuvenoj izreci Abrahama Linkolna (1863.) demokratija je „vladavina iz naroda, od naroda, za narod”; te tri definicije mogu da se protumače na sljedeći način:

- „iz”: vlast proizilazi iz naroda – narod je vrhovna vlast i on tu vlast izvršava ili nekome za to daje mandat, i ko god u vlasti učestvuje, narod ga može smatrati odgovornim;
- „od”: vlast izvršavaju izabrani predstavnici ili sami građani;
- „za”: vlast se izvršava u interesu naroda, odnosno opšteg dobra.

Ove definicije mogu da se shvate i povežu na više načina. Politički ideolozi u tradiciji Rusoa insistiraju na direktnoj vladavini građana (poistovjećivanje vlade i onih nad kojima se vlada). Narod odlučuje sve i nije vezan nikakvim zakonom. Politički ideolozi u tradiciji Loka pak ističu konkurenciju između različitih interesa u pluralističkom društvu; unutar ustavnog okvira, mora doći do saglasnosti oko odluke koja će služiti opštem dobru.

Nezavisno od toga koliko je duga demokratska tradicija pojedine zemlje i koliko se ona razvila, demokratija nikada ne smije da se uzima zdravo za gotovo. U svakoj zemlji demokratija i osnovno razumijevanje ljudskih prava moraju se neprekidno razvijati kako bi se suprotstavili izazovima s kojima je svaka generacija suočena. Svaka generacija se mora obrazovati o demokratiji i ljudskim pravima.

1.2.2 Demokratija kao politički sistem

Temeljni elementi moderne ustavne demokratije uključuju:

- ustav, obično u pisanom obliku, koji uspostavlja institucionalni okvir za demokratiju, zaštićenu u nekim zemljama od strane nezavisnog, visokog suda; ljudska prava, uobičajeno ne sva, zaštićena su kao građanska prava;
- ljudska prava su navedena u ustavu i potom redefinisana u ustavom zagaranovana građanska prava. Vlade koje su potpisale konvencije o ljudskim pravima obavezne su da poštuju opseg prava koja su ratifikovale, nezavisno od toga jesu li eksplicitno spomenuta u ustavu;
- jednak pravni položaj svih građana: svi građani su jednako zaštićeni zakonom prema načelu nediskriminacije i obavezni su da ispunjavaju svoje zakonom propisane dužnosti.
- opšte pravo glasa: odrasli građani, muškarci i žene, imaju pravo glasanja za stranke i/ili kandidate na parlamentarnim izborima. Povrh toga, neki sistemi uključuju i referendum ili plebiscit, odnosno pravo građana da neposrednim glasanjem donesu odluku o određenom problemu;
- građani uživaju ljudska prava koja omogućavaju širok raspon kada su u pitanju načini participiranja. To uključuje slobodu medija od cenzure i državne kontrole, slobodu mišljenja, slobodu govora i mirnog okupljanja, te pravo manjina i političke opozicije da slobodno djeluju;
- pluralizam i konkurencija interesa i političkih ciljeva: pojedinci i grupe imaju pravo na osnivanje ili pristupanje strankama ili interesnim grupama (lobijima), nevladinim organizacijama, itd. kako bi promovisali svoje interese ili političke ciljeve. Postoji konkurencija u promovisanju interesa te nejednaka raspodjela moći i prilika za ostvarivanje istih;
- parlament: tijelo izabраниh predstavnika ima zakonodavna ovlaštenja, odnosno donosi zakone koji su opšte obavezujući. Autoritet parlamenta temelji se na volji većine glasača. Ukoliko većina u parlamentarnom sistemu na izborima izabere nove predstavnike, formira se nova vlada. U predsjedničkim je sistemima šef vlade, predsjednik, izabran odvojeno, neposrednim izborom;
- vladavina većine: većina odlučuje, manjina mora da prihvati odluku. Ustavi određuju granice vladavine većine koje štite prava i interese manjina. Kvorum većine može varirati zavisno od problema – na primjer, dvije trećine za amandmane na ustav;
- provjera i ravnoteža: demokratije kombinuju dva načela: nadležnost za provođenje zakona pripada državi, kulminirajući u “razoružavanju građana”.⁷ Međutim, kako bi se spriječilo da se moć zakona pretvori u autokratsku ili diktatorsku vladavinu, svi demokratski sistemi uključuju provjere i ravnoteže. Klasični model dijeli državnu vlast na zakonodavnu, izvršnu i sudsku (horizontalna dimenzija); mnogi sistemi poduzimaju dodatne mjere opreza: dvodomni parlamentarni sistem, federalna ili kantonalna autonomija, kulminirajući u dodatnoj vertikalnoj dimenziji provjera i ravnoteža (na primjer u Švajcarskoj, SAD-u ili Njemačkoj);
- ograničenje trajanja mandata: daljnja mjera kontrole vlasti dodjela je mandata na ograničeni vremenski period. To se odnosi na sve izbore, a u nekim se slučajevima može ograničiti i ukupan period ostajanja na vlasti kao što je slučaj s predsjednikom SAD-a koji mora odstupiti nakon dva četvorogodišnja mandata. U antičkom Rimu, konzuli su imenovani u tandemu, i napuštali bi vlast nakon godinu dana.

1.2.3 Pogrešno shvatanje pojma ljudskih prava i demokratije

Demokratija je utemeljena na standardima i načelima ljudskih prava. Ljudska prava su katkad pogrešno shvaćena kao sistem u kojem pojedinac uživa potpunu slobodu. Međutim, takvo shvatanje ne stoji.

⁷ Postoji eksplicitan primjer gdje je princip razoružavanja građana modificiran, naime u SAD-u.

Ljudska prava priznaju individualna prava i slobode koja su svojstvena ljudskom postojanju. No, ta prava nijesu apsolutna. Prava drugih takođe se moraju uvažavati, zbog čega će ponekad da dođe do sukoba među pravima. Demokratski procesi pomažu u formiranju procesa koji podržavaju slobodu naroda, ali istovremeno postavljaju neophodne granice. Na nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, na primjer, održava se rasprava. Kako bi svi učenici dobili priliku da izraze svoje mišljenje, vrijeme izlaganja je ograničeno, često vrlo striktno. Iz istog razloga je limitirano vrijeme govora u parlamentarnim debatama ili televizijskim emisijama.

Mnoge odredbe zakona o sigurnosti saobraćaja ograničavaju našu slobodu pokreta: ograničenja brzine u gradovima, obavezno zaustavljanje na crveno svjetlo semafora, itd. Ova pravila očito postoje kako bi se zaštitili životi i zdravlje ljudi.

Demokratija pruža više slobode narodu, kao i pojedincima, od bilo kog drugog sistema vladavine – pod uslovom da je postavljena u institucionalni okvir i kao takva implementirana. Da bi uspješno funkcionisala, demokratija se uzdaje u snažnu državu koja provodi vladavinu prava i postiče prihvatljiv stepen distributivne pravde. Slaba država, ili slaba vladavina prava, znači da vlada nije sposobna da sprovede svoj ustavni okvir i zakone.

1.2.4 Prednosti i nedostaci

Generalno govoreći, različiti tipovi demokratije dijele određene prednosti i nedostatke uključujući sljedeće:

a. Prednosti demokratije

- Demokratija određuje okvir i sredstva za civilizovano, mirno rješavanje sukoba; dinamika sukoba i pluralizam podržavaju rješavanje problema.
- Demokratije su „snažni pacifisti” – kako u vlastitim društvima tako i u međunarodnoj politici.
- Demokratija je jedini sistem koji olakšava smjenu političkog vodstva bez promjene sistema vlade.
- Demokratije su zajednice učenja koje mogu da isprave ljudske greške. Opšte dobro definisano je pregovorima, a ne nametnuto autokratskim autoritetom.
- Ljudska prava podržavaju demokratiju pružanjem normativnog okvira za političke procese, utemeljenog na ljudskom dostojanstvu. Ratifikacijom sporazuma o ljudskim pravima, vlade mogu izvršiti “obećanja” data građanima koja podržavaju lične slobode i ostala prava.

b. Problemi i nedostaci

- Stranke i političari su skloni da žrtvuju dugoročne ciljeve za uspjeh na izborima. Demokratije stvaraju prilike za kratkovidno oblikovanje politike, na primjer, na štetu životne sredine ili budućih generacija („plivanje u mutnom”).
- Vlada za narod je vlada unutar granica države jedne nacije. Porast globalne međuzavisnosti, kakva je u domenu ekonomije i politike zaštite životne sredine, ograničava djelokrug uticaja demokratskog odlučivanja u državi jednog naroda.

1.2.5 Zaključci

U demokratijama od građana zavisi u kolikoj će se mjeri razviti prednosti demokratije i držati pod kontrolom njeni nedostaci. Demokratije su zahtjevni sistemi, zavisne od aktivne angažovanosti i podrške svojih građana – odnosno stavu informisane i kritičke odanosti; riječima Vinstona Čerčila (1947.), „Demokratija je najlošiji oblik vladavine, ako izuzmemo sve ostale.”

I u afirmisanim i u mladim demokratskim državama obrazovanje za demokratiju i ljudska prava presudno doprinosi političkoj kulturi u kojoj demokratija mora biti ukorijenjena kako bi napredovala i prosperirala.

1.3 Demokratsko upravljanje školama

1.3.1 Škola – mikro demokratija?

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava zasnovano je na temeljnim načelima učenja kroz, o i za demokratiju i ljudska prava u školama. Škola je zamišljena kao mikrozajednica, “društvo u zametku”⁸ obilježeno formalnim propisima i procedurama, procesima odlučivanja i mrežom odnosa koji utiču na kvalitet svakodnevnice.

Treba li se dakle škola shvatiti kao demokratija u malom? Već se letimičnim pogledom na karakteristike može uočiti da škole nijesu male države, u kojima se održavaju izbori, nastavnici odlučuju kao vlade, direktori liče na predsjednike, itd. To se pitanje stoga može odbaciti kao retoričko. Šta onda škole mogu učiniti za obrazovanje za građanstvo i obrazovanje za ljudska prava?

1.3.2 Demokratsko upravljanje školama: četiri ključna područja, tri kriterijuma napretka

Elizabeta Bekman i Bernard Trafford, direktori škola u Švedskoj i Velikoj Britaniji i autori priručnika Savjeta Evrope „Demokratsko upravljanje školama”,⁹ pažljivo su istražili ovo pitanje. Školama je, tvrde oni, potreban i menadžment i upravljanje. Školski menadžment je školska administracija – na primjer, implementacija pravnih, finansijskih i nastavnih zahtjeva. Odnos između direktora i učenika je hijerarhijski, baziran na uputstvima i redu. Školsko upravljanje, s druge strane, odražava dinamiku promjena u modernom društvu. Škole moraju saradivati s različitim partnerima i interesnim grupama van škole, te odgovarati na nepredvidljive probleme i izazove. Svaki član školske zajednice, uključujući prije svega učenike, igra bitnu ulogu. Članovi zajednice međusobno saraduju, pregovaraju i pogađaju se, vrše pritisak, zajedno donose odluke. Ni jedan partner nema potpunu kontrolu nad drugim.¹⁰

Bekman i Trafford predlažu četiri ključna područja za demokratsko upravljanje školama:

- upravljanje, vođstvo i javna odgovornost;
- vaspitanje i obrazovanje usmjereno na sticanje vrijednosti;
- saradnja, komunikacija i angažovanost: konkurentnost i samoodređenje škole;
- učenička disciplina.

Bekman i Trafford primjenjuju tri kriterijuma za procjenu napretka u tim ključnim područjima, utemeljena na tri osnovna načela obrazovanja za demokratiju i ljudska prava Vijeća Evrope:

- prava i odgovornosti;
- aktivno učestvovanje;
- poštovanje različitosti.

1.3.3 Učenje o demokratiji i ljudskim pravima kroz demokratsko upravljanje u školama

Bekman i Trafford nude detaljno opisani paket nastavnih sredstava za ispunjavanje zadatka učenja i ostvarivanja demokratije i ljudskih prava u cijeloj školi. Učenici mogu da iskuse demokratsko učestvovanje u školi, ali one i dalje ostaju obrazovne institucije; nijesu pretvorene u potencijalne mini-države, iako jesu mini-društva.

⁸ Dewey J. (2007.), *Democracy and Education*, Cosimo, New York, str. 32.

⁹ Bäckman E. i Trafford B. (2007.), *Democratic Governance of Schools*, Council of Europe, Strasbourg.

¹⁰ Ibid, str. 9.

2. Dječija prava i pravo na obrazovanje¹¹

Dječija prava su sveobuhvatno zaštićena obimnim popisom međunarodnih i regionalnih dokumenata koji uključuju ljudska prava, međunarodno humanitarno pravo i zakon o izbjeglicama. Djeca su povlašćena pravima koja su sadržana u opštim sporazumima. Osim toga sastavljen je i niz stručnih dokumenata za dodatnu zaštitu djece s obzirom na njihovu specifičnu ranjivost i važnost za društvo kao cjelinu, čiji je cilj osigurati zdrav razvoj i aktivno učestvovanje mladih u društvu.

Evropska konvencija o ljudskim pravima sadrži mnoge odredbe za zaštitu prava djece, na primjer Protokol 1, član 2., „pravo na obrazovanje”. Međutim, sveobuhvatni okvir za dječija prava je Konvencija UN-a o pravima djeteta iz 1989. Bio je to prvi dokument koji je posebno obradio prava djece i obilježio značajan pomak u razmišljanju prema “pristupu utemeljenom na ljudskim pravima” prema kojem su vlade zakonski odgovorne ukoliko ne uspiju da udovolje potrebama djece. Konvencija o pravima djeteta stvorila je novu viziju djece kao nosilaca prava i odgovornosti u skladu s njihovom dobi, umjesto da ih posmatra kao vlasništvo roditelja ili bespomoćne primaooce milostinje.

Dječija prava pokrivaju sve aspekte života djece i adolescenata i mogu da se podijele u sljedeće glavne kategorije:

- prava preživljavanja: pravo na život i zadovoljavanje osnovnih potreba (na primjer, odgovarajući životni standard, smještaj, prehrana, zdravstvena pomoć);
- razvojna prava: prava koja osiguravaju djetetu najbolji mogući razvoj (npr. obrazovanje, igra i slobodno vrijeme, kulturne aktivnosti, informisanje, sloboda mišljenja, izražavanja, vjere);
- prava učestvovanja: prava koja omogućavaju djeci i da aktivno učestvuju u životu svojih zajednica (npr., slobodno izražavanje misli, odlučivanje u stvarima koje se tiču njihovih života, pristupanje udruženjima);
- zaštitna prava: prava koja su presudna za zaštitu djece i adolescenata od svih oblika zlostavljanja, zapostavljanja i iskorištavanja (npr., specijalna briga za djecu izbjeglice i zaštita od upletenosti u oružane sukobe, rad djece, seksualno zlostavljanje, mučenje i zloupotreba droga).

Obrazovanje se samo po sebi smatra ljudskim pravom, no istovremeno i neophodnim sredstvom za ostvarivanje ostalih ljudskih prava. Vaspitno-obrazovni sistem koji slijedi pristup utemeljen na ljudskim pravima imat će bolje polazište u ispunjavanju fundamentalne misije osiguravanja visokokvalitetnog obrazovanja za sve.

Član 26. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima određuje:

- (1) Svako ima pravo na obrazovanje. Obrazovanje mora biti besplatno, barem na osnovnim i fundamentalnim nivoima. Osnovno obrazovanje je obavezno. Tehničko i stručno obrazovanje mora biti opšte dostupno, a visoko obrazovanje mora biti jednako dostupno svima na osnovu uspjeha.
- (2) Obrazovanje mora biti usmjereno ka punom razvoju ljudske ličnosti i jačanju poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ono mora unaprijediti razumijevanje, toleranciju i prijateljstvo među svim narodima, rasnim ili vjerskim grupama, i podržavaće djelovanje Ujedinjenih nacija u održanju mira.
- (3) Roditelji imaju pravo prvenstva u izboru vrste obrazovanja za svoju djecu.

¹¹ Autor: Felisa Tibbitts (2009), Napomene Felise Tibbits, pripremljene za evaluacijsku konferenciju Savjeta Evrope na temu Evropske godine građanstva u vaspitanju i obrazovanju, 27 - 28 April 2006, Sinaia, Rumunija.

Kao proširenje ideja prvobitno formulisanih u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, član 28. Konvencije o pravima djeteta definiše obrazovanje kao pravo, dok član 29. ističe da obrazovanje djeteta treba usmjeriti prema punom razvoju njegove „ličnosti, nadarenosti, duševnih i tjelesnih sposobnosti”.¹²

I Konvencija o pravima djeteta i Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima definišu jačanje poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda kao jednu od svrha školovanja. Naravno, da bi se ljudska prava istinski razumjela i unaprjeđivala, moraju se proživjeti u odnosu prema drugima. To uključuje ne samo učenje o ljudskim pravima, već i život u okviru i kroz ljudska prava. Pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima iz tog razloga u učionicama primjenjuje učenje i praktikovanje vrijednosti i okvira ljudskih prava. Škole u skladu s dječijim pravima u fokus stavljaju ljudsko dostojanstvo djece.

Svrha prava na obrazovanje jeste da ga primjenjuju i uživaju svi – nezavisno od sposobnosti, rasnoj, etničkoj, vjerskoj, polnoj, klasnoj i nacionalnoj pripadnosti, seksualnoj orijentaciji ili bilo kojoj drugoj osnovi. Osim toga, vaspitanje i obrazovanje – prema definiciji Konvencije o pravima djeteta – mora biti struktuirano na način da uvažava dostojanstvo i fundamentalna ljudska prava učenika.

Ključno načelo koje je u centru i ljudskih prava i pristupa utemeljenog na ljudskim pravima jeste načelo nediskriminacije. U školskom sektoru smjernice su mnogostruke, uključujući i jednak pristup visokokvalitetnom obrazovanju s posebnim naglaskom na ranjive ili marginalizovane grupe.

UNESCO-va inicijativa Škola – prijatelj djece i pristup obrazovanju utemeljen na ljudskim pravima nastoji da implementira Konvenciju o pravima djeteta u i kroz vaspitanje i obrazovanje. Kako bi se osposobili za primjenu pristupa zasnovanog na ljudskim pravima moramo bolje da poznamo ljudska i dječija prava, kao i njihove implikacije na razmišljanje, planiranje i evaluaciju u vaspitno-obrazovnom procesu. To nas podstiče da postavljamo pitanja poput:

- Ko ne dobija obrazovanje? Gdje se ti pojedinci nalaze i zašto su uskraćeni?
- Ko bi i šta trebao da učini za zaštitu, promovisanje i ostvarenje prava na obrazovanje?
- Čije kapacitete, i u čemu, treba razvijati kako bi osigurali pravo na obrazovanje?
- Šta je to što neko mora da uradi da bi se obezbijedilo ovo pravo i kako partnerstva u tom procesu mogu da pomognu?

Načelo 1. Direktna povezanost s pravima

Postavlja se pitanje: Jesu li naša nastojanja u vaspitno-obrazovnom procesu direktno povezana s ljudskim pravima? Uključuju li ta nastojanja sveobuhvatni raspon ljudskih prava? Jesu li temeljno istražena ljudska prava od istinske važnosti za potrebe i probleme naših zajednica, ili mogu li se te veze uspostaviti? Jesmo li voljni nadići ličnu „zonu udobnosti” u povezivanju našeg djelovanja s vrijednostima ljudskih prava?

Načelo 2. Odgovornost

Vide li se oni među nama koji su predstavnici vlade ili državni službenici odgovornima za ostvarivanje vaspitanja i obrazovanja za ljudska prava? Na koje načine smo odgovorni? Kako djeca i njihovi staratelji mogu da obezbijede takvu vrstu odgovornosti?

Načelo 3. Osposobljavanje i učestvovanje

Razmislimo na trenutak o onima prema kojima se osjećamo odgovornima u smislu garantovanja vaspitanja i obrazovanja za ljudska prava. Jesmo li uvrstili ideje svih onih na koje utiču naši stavovi i postupci? Ko je izostavljen iz procesa donošenja odluka, a one se na njega odnose? Ako nijesu prisutni, ili na bilo koji drugi način uključeni u rasprave, na koji način takve pojedince možemo da dovedemo za sto? Kako možemo da posređujemo u zauzimanju stavova o kada, kako, ko i šta u vaspitanju i obrazovanju za demokratiju i ljudska prava?

¹²Na pravo na obrazovanje se poziva u brojnim dokumentima UN-a i poveljama o ljudskim pravima uključujući Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (član 14.) i Konvenciju o pravima djeteta (član 28. i 29.). Druge ključne deklaracije, opšte odredbe i dokumenti su se proširili i na pravo na obrazovanje, uključujući Svjetsku deklaraciju o vaspitanju i obrazovanju za sve (član I, III, IV, VI, VII), Dakarski okvir za djelovanje, i Obrazovanje za sve.

Načelo 4. Nediskriminacija i posebna pažnja prema ranjivim grupama

Konačno, i vezano uz prethodno načelo, za koje grupe trenutno postoji najmanja mogućnost da će izvući korist iz naših vaspitno-obrazovnih programa, i kako možemo podržati njihovo učestvovanje? Upravo te grupe čija su ljudska prava uskraćena na dnevnoj bazi – marginalizovani, ranjivi, diskriminirani – su oni koji bi trebalo najviše da profitiraju od naših vaspitno-obrazovnih nastojanja. Kako možemo da ih identifikujemo, dopremo do njih, i za njih stvorimo istinski smislene obrazovne programe?

Poglavlje 2

Ključ za dinamični koncept građanstva¹³

1. Izazovi tradicionalnog modela građanstva

Od završetka Hladnog rata ubrzali su se i intenzivirali mnogi procesi koji su već duže vrijeme oblikovali našu historiju, preuzimajući nova svojstva. Fenomeni koji su se pojavili i promjene koje su se odvijale širom Evrope doveli su u pitanje tradicionalni model građanstva:

- Globalizacija slobodne trgovine i konkurentnih tržišnih ekonomija omogućila je visok nivo blagostanja mnogim ljudima u mnogim zemljama – ali ne i svima. Prodigio se jaz nejednake raspodjele između bogatih i siromašnih, kako unutar tako i među različitim društvima, ugrožavajući društvenu koheziju i međuljudsku solidarnost.
- Konkurencija prisiljava preduzeća da neprestano povećavaju produktivnost kako bi smanjila troškove proizvodnje. To je podstaklo permanentan proces inovacija, direktno utičući na proizvode, tehnologije i zanimanja, a indirektno utičući na cjelokupan način života. Joseph Schumpeter je taj permanentni proces inovacija nazvao “kreativna destrukcija”.¹⁴ Transformacija kompletnih ekonomija u istočnoj Evropi može da posluži kao eklatantan primjer kreativne destrukcije.
- Ekonomski rast je prouzrokovao porast blagostanja, no istovremeno i porast iskorištavanja prirodnih resursa. Sve veća emisija CO₂ sve više otežava i poskupljuje suzbijanje, ili prilagođavanje na klimatske promjene.
- Nove informacione i komunikacione tehnologije omogućile su nove načine povećanja produktivnosti, razmjene i dobijanja informacija, pružanja zabave, da samo navedemo neke. Živimo u medijskoj kulturi, i medijska pismenost – korištenje novih medija kako u stvaranju tako i u primanju poruka – postaje osnovna vještina poput čitanja i pisanja.
- Uslijed ekonomskog rasta i postignuća moderne medicine, stanovništvo mnogih evropskih zemalja stari, a istovremeno i raste u svijetu kao cjelini. Oba fenomena predstavljaju ozbiljne probleme 21. vijeka.
- Nacije imaju pravo na suverenost i samoodređenje. Ali, pojam nacije je i inkluzivan i ekskluzivan. Po završetku Hladnog rata bili smo svjedoci pojavljivanja novih oblika ranije potisnutih kolektivnih identiteta.
- Moderna društva tipično su sekularna, pluralistička društva. Migracije širom Evrope – posebno unutar Evropske unije – doprinijela su tom fenomenu. Pluralistička društva su dinamičnija i produktivnija, ali istovremeno i zahtjevnija u pogledu društvene kohezije radi integracije ljudi različitih uvjerenja, vrijednosti, interesa, te društvene i etničke pozadine.
- Demokratija nudi najbolje mogućnosti u suočavanju s tim izazovima, s obzirom na činjenicu da svaki pokušaj rješavanja tih, kao i ostalih, problema autoritarnom vladavinom ne bi uspio da obuhvati složenu stvarnost društva, ekonomije, životnog okruženja, rješavanja sukoba, itd. na nacionalnom, a još manje na nadnacionalnom nivou. S druge strane, demokratija opstaje i pada na garanciji jednake participacije. Što složeniji postaju naš svijet i izazovi koji određuju našu budućnost, to je teže „običnom građaninu” da razumje i učestvuje u odlučivanju. Nepovjerenje prema tradicionalnim političkim institucijama, oblicima vladanja i političkim vođama ukorijenjeno je u osjećaju izostavljenosti i zanemarivanja mišljenja. Demokratija i ljudska prava su krhki projekti, i njihov opstanak zavisi o tome hoće li njihova baština biti prenešena na mlađe generacije.

¹³ Na osnovu studije Huddleston E. (2004.), *Tool on Teacher Training for Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education*, Council of Europe, Strasbourg, Revised by Peter Krapf. Str. 9.

¹⁴ Schumpeter J. (1942, 2008.), *Capitalism, Socialism, and Democracy*. Harper & Brothers, New York. Str. 83.

Ti pravci razvoja ovdje se mogu tek ukratko skicirati. Oni su ljudske tvorevine, nijesu prirodni procesi, međusobno su povezani, jedni na druge utiču i uzajamno se podržavaju. Budući da su „stvoreni”, na njih možemo da utičemo, da im mijenjamo smjer i ishod, ali ne i njihovu kompleksnost.

Modernizacija

Modernizacija je sociološka kategorija koja se odnosi na multidimenzionalni proces društvene promjene. U posljednje dvije dekade porasla je, s obzirom na brzinu, djelokrug i složenost, ali iz historijske perspektive, njeni izvori obuhvataju reformaciju, izum štamparske mašine, prosvjetiteljstvo, englesku, američku i francusku revoluciju, te industrijsku revoluciju. Modernizacija je promijenila doslovno svaki aspekt ljudskog života, uključujući sljedeće: kako i što radimo, gdje živimo i koliko (često) putujemo, nivo i raspodjelu bogatstva, razvoj ljudskih prava, globalizaciju, tehnologiju, vrijednosti i uvjerenja u kojima istrajavamo ili ih se klonimo, te kako učestvujemo u društvenom životu i politici.

Modernizacija je ambivalentan proces, no ne možemo ga izbjeći, on je naša „sudbina”, u dobru i u zlu. Naučnici i filozofi zastupaju suprotna mišljenja o tome treba li modernizaciju, sveukupno gledano, smatrati bremenom ili blagoslovom. Modernizaciju smatramo izazovom koji sa sobom nosi i rizike i mogućnosti. Izazove valja savladati kako bi rizike držali pod kontrolom.

Za mnoge ljude u mnogim društvima modernizacija stvara uslove i mogućnosti uživanja višeg nivoa blagostanja i slobode. S druge strane, građani i njihovi vođe suočeni su sa sve zahtjevnijim zadatkom da održe korak sa sve većim rizicima i opasnostima upletenima u procese modernizacije.

Vaspitanje i obrazovanje igraju ključnu ulogu u opremanju ljudi s kompetencijama koje su neophodne za postizanje ravnoteže između sve većih prednosti i sve viših očekivanja.

S obzirom na takve izazove, postalo je jasno da je potrebna nova vrsta građana: građana koji nijesu samo informisani i razumiju svoje formalne građanske odgovornosti, već su i aktivni – sposobni da samostalno učestvuju u životu svojih zajednica, svoje zemlje i na globalnom nivou i aktivno participiraju na način koji odražava njihovu ličnost, kao i da pomažu u rješavanju problema. Sve brojniji izazovi zahtijevaju snažna društva, s kompetentnim – te stoga primjereno obrazovanim – vođama i građanima.

Prosvjetni poslenici su optimisti. Uvjereni su da primjerenim vaspitanjem i obrazovanjem, mladi ljudi, kao i pojedinci posvećeni cjeloživotnom učenju, mogu steći razumijevanje i mogućnosti da utiču na razvoj svojih zajednica i planete u cjelini. Najbolji način promovisanja aktivnog građanstva je svakako kroz nastavu usmjerenu na učenika, umjesto nastave koja podržava rutinsko i pasivno učenje.

1.1 Nova vrsta građanstva zahtijeva novi oblik vaspitanja i obrazovanja

Tradicionalni koncepti nastavnog procesa svedeni na sušti prenos i pamćenje informacija i sadržaja nijesu dovoljni za stvaranje aktivnog, informisanog i odgovornog modela građanstva kakvo zahtijevaju moderne demokratije.

Ono što je potrebno jesu novi oblici vaspitanja i obrazovanja koji će pripremiti učenike za stvarno uključivanje u društvo – oblici vaspitanja i obrazovanja koji su praktični koliko i teorijski, imaju korijene u problemima iz stvarnog života i utiču na život učenika i zajednice u kojoj žive, a uče se aktivnim učestvovanjem u životu škole, kao i u formalnim kurikulumima.

Uloga aktivnog građanina podudara se s ulogom aktivnog učenika. Koncept konstruktivističkog učenja pruža podršku učenicima u suočavanju s novim problemima. U školskoj sferi nastavnik vjerovatno i može da ponudi optimalno rješenje. No, u suočavanju sa u prethodnom tekstu obrađenim izazovima, buduće će generacije djelovati kao pioniri.

Potreba za pružanjem nastave usmjerene na učenika predstavlja značajan izazov nastavničkom zanimanju. To zahtijeva učenje novih oblika znanja, razvijanje novih nastavnih metoda, pronalaženje novih načina rada i stvaranje novih oblika profesionalnih odnosa – kako s kolegama tako i s učenicima. To daje prioritet učenju utemeljenom na sadašnjim zbivanjima u odnosu na razumijevanje historijskih sistema, kritičkom razmišljanju i učenju vještina uz samo prenošenje znanja, kooperativnom učenju i saradnji umjesto izolovane pripreme, profesionalnoj autonomiji umjesto zavisnosti o naredbama iz centrale. To zahtijeva i promjenu načina na koji shvatamo sam pojam učenja, od učenja kao procesa usmjerenog na nastavnika, do učenja putem sticanja iskustva, participacijom, istraživanjem i razmjenom informacija.

Didaktički model u čijem je centru nastavnik, kojim dominira udžbenik i koji je utemeljen na prijenosu vaspitno-obrazovnih sadržaja treba zamijeniti modelom koji ističe uključivanje učenika, širi raspon metoda podučavanja i pristup utemeljen na sticanju vještina. To je ono čemu ovo izdanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava nastoji da doprinese.

2. Politička kultura

2.1 Demokratija oživljava kroz svoje građane

Primjer:

Parlamentarni izbori proizvode dobitnike i gubitnike. Većina formira novu vladu, manjina opoziciju. Prethodna vlada može izgubiti izbore, te na njeno mjesto dolazi nova, s različitim političkim stajalištima.

Pravila su jasna, no to nije dovoljno. Izborni sistem će funkcionisati tek kad budemo mogli biti sigurni da će gubitnici, manjina, prihvatiti rezultat. Ako to ne učine, izbori mogu da izazovu nasilne sukobe, koji će rascijepiti društvo, umjesto da ojačaju koheziju među njegovim članovima.

Izborna kampanja pruža strankama mogućnost da građanima prenesu svoje ideje. Ali, šta ako zastupljene stranke promovišu rasističku, fundamentalističku ili antidemokratsku ideologiju? Da bi izbori funkcionisali kao jedan od najbitnijih oblika učestvovanja građana u demokratskom odlučivanju, društvu je očito potrebno mnogo više od pukog okvira zakona kojim se određuje održavanje izbora. Treba da postoji povjerenje u politički proces i postupke kojima će se osigurati ispravno provođenje tih procesa.

Ovaj primjer pokazuje da demokratija zavisi jednako o nizu propisa kao i o stavovima građana prema demokratiji. Oni moraju da razumu i uvažavaju sistem, a istovremeno i da osjećaju odgovornost za njegovu stabilnost. Stranke se međusobno moraju ophoditi kao suparnici, ali ne i kao neprijatelji. Samo u tom slučaju demokratija demonstrira svoju snagu kao jedini sistem u kojem je promjena vlasti moguća bez promjene političkog sistema.

Demokratija se sastoji od sistema institucija i procesa koji obuhvataju opšte izbore, parlamentarnu zastupljenost i kontrolu vlasti sistemom provjera i ravnoteža. Neke strukture uključuju neposredno učestvovanje kroz referendum ili ustavni sud. Demokratija je pozornica, a građani su glumci, doslovno. Oni stoga moraju biti voljni i sposobni da odigraju svoju ulogu, i moraju da se poistovjete s političkim sistemom demokratije.

Demokratija je sistem institucija ukorijenjen u političkoj kulturi. Institucionalni sistem može uspostaviti okvir za političku kulturu, no ne može da stvori, niti da osigura njegovu stabilnost. Isto načelo vrijedi i za autokratski oblik vladavine. Autokrat takođe zavisi od odgovarajuće političke kulture, utemeljene na politički povodljivim subjektima umjesto na aktivnim i angažovanim sistemima.

2.2 Kulturna dimenzija ljudskih prava

Ljudska prava koja su civilna i politička po prirodi određuju šta su demokratski procesi u praksi, uključujući slobodu mišljenja i izražavanja, slobodu medija (to jest zabranu cenzure), pravo glasa, i načelo jednakosti i nediskriminacije koje vrijedi za ostvarivanje svakog ljudskog prava. Kada zemlje ratifikuju određeni sporazum o ljudskim pravima, obavezuju se na usklađivanje državnih zakona i praksi radi uklapanja u međunarodne standarde. Čine to dobrovoljno.

No, šta se događa ako država zakaže u sprovođenju ljudskih prava? Postoje razni mehanizmi zaštite, ustanovljeni od strane UN-a i regionalnih institucija za ljudska prava koji su sadržani u javno objavljenim regionalnim dokumentima na temu zakona o ljudskim pravima, koje vlade mogu prihvatiti. U Evropi je, na primjer, na snazi Evropska konvencija o ljudskim pravima, s civilnim i političkim pravima kao glavnim područjem interesa. Za potpisivanje na raspolaganju je i Evropska društvena povelja, zasnovana na ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Ukoliko neka vlada prihvati Konvenciju, ali ne djeluje u skladu s njenim odredbama, građani (ili bilo koja osoba unutar državne jurisdikcije) država članica Savjeta Evrope mogu uputiti žalbu Evropskom sudu za ljudska prava u Strazburgu.

U većini slučajeva, ostvarivanje ljudskih prava odvija se u okviru vlada organizovanih kao ustavne demokratije, putem uobičajenih mehanizama demokratskih procesa. Ti mehanizmi podrazumijevaju razvijanje zakona, ali i kulture građanske participacije i angažmana.

Demokratija i ljudska prava zavise od institucionalnog okvira koji se sastoji od dvije komponente: niza propisa i načela ustanovljenih unutar ustava i pravnog sistema, te političke kulture. Demokratija i ljudska prava ugrađeni su u nizu načela, vrijednosti i odgovornosti. Dozvoljavaju suprotstavljanje oko spornih pitanja, sve dok postoji jasna saglasnost oko okvira koji priznaje i štiti, no istovremeno i ograničava slobode. Može da se izrazi neslaganje oko gotovo bilo čega, no to funkcioniše samo ukoliko svi podržavaju sistem koji dopušta neslaganje.

2.3 Učenje kroz demokratiju i ljudska prava – kultura demokratije u školama

Demokratija ne može postojati bez angažovanih demokrata.

Svaka generacija preuzima svoje demokratsko nasljeđe, koje će za nadati se razumjeti i uvažavati, te naučiti kako da ga aktivno primijeni. Zadatak obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, kao i vaspitanja i obrazovanja u cjelini jeste da podrži i ohrabri mladu generaciju da postanu aktivni i angažovani demokrati.

Kulturne tradicije sklone demokratiji polako se razvijaju, kako je to pokazalo istorijsko iskustvo u mnogim zemljama. Najozbiljniju prepreku s kojom su suočeni državotvorni projekti u društvima koja su pretrpjela građanski rat, predstavlja odsustvo demokratske kulturne tradicije. Obrazac demokratske institucije se, kako to već biva, može uvesti, ali kulturološki korijeni demokratije ne mogu – oni doslovno moraju iznicati iz kulturne baštine društva.

Iz tog razloga, politička kultura može da se koncipira u konstruktivističkim kategorijama. Ostvaruje se kroz procese učenja i socijalizacije. Zato je od velike važnosti upravlja li se školama demokratski ili autokratski, jer će se od učenika očekivati da nauče kako da žive u, ili pod, oblikom vladavine kojem svjedoče u ranoj fazi života.

Škola kao mikro-društvo može da podrži svoje učenike u sticanju i uvažavanju ključnih elemenata kulture demokratije i ljudskih prava, uključujući sljedeća:

- Učenici su sposobni da sigurno i samopouzđano prepoznaju i izraze svoje interese i stavove.
- Učenici se jedni prema drugima odnose s uzajamnim poštovanjem, uključujući slušanje tuđeg mišljenja i empatiju, odnosno spremnost i sposobnost mijenjanja perspektive.
- Učenici su sposobni da riješe sukob nenasilnim sredstvima, to jest pregovorima i kompromisima.
- Učenici uvažavaju funkciju institucionalnih okvira koji štite i ograničavaju njihova lična prava i slobode. Oni dodaju “mekan”, neformalni element političke kulture „tvrdom”, formalnom elementu pravila.
- Učenici uvažavaju politiku kao praktično nastojanje s ciljem rješavanja problema koji zahtijevaju pažnju i odlučivanje.
- Učenici učestvuju u procesu biranja predstavnika i formalnom procesu odlučivanja.
- Učenici primjenjuju nekonvencionalne načine uticanja na procese odlučivanja, kao što su podizanje svijesti, aktivizam, lobiranje i samostalno rješavanje problema.
- Učenici preuzimaju odgovornost za svoje odluke i izbore, uzimajući u obzir njihov uticaj na njih same, no i na ostale.
- Učenici su svjesni da će ukoliko ne učestvuju u odlukama koje se na njih odnose, drugi to učiniti umjesto njih, a ishod možda neće ići u njihovu korist.

Politička kultura snažno je povezana sa stavovima i vrijednostima koje mladi građani stiču kroz proces socijalizacije, uključujući i njihovo školsko iskustvo. Postoje i drugi faktori koji imaju jednako snažan uticaj na proces socijalizacije mladih ljudi, posebno porodica, vršnjaci i mediji. S druge strane, školska zajednica nudi djeci i adolescentima najranije mogućnosti sticanja iskustva interakcije u društvu i u javnosti; možemo stoga pretpostaviti da škola posjeduje presudni uticaj na način prenošenja demokratskog nasljeđa na mlade generacije. Učenjem i iskustvom u školskom ambijentu mladi ljudi mogu razviti navike i vještine za cjeloživotno učestvovanje u demokratskim procesima i vrijednostima ljudskih prava, kako kroz formalne procese odlučivanja, tako i kroz svakodnevne interakcije.

Poglavlje 3

Obrazovanjem do demokratije i ljudskih prava

1. Tri dimenzije obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava u centar pažnje stavlja ono što bi učenici trebali biti sposobni da čine, umjesto onoga što bi nastavnici trebali da ih nauče. Tri osnovna načela koja upravljaju tim na učenike i rezultate usmjerenim pristupom može se najbolje ilustrovati primjerom.

- Sloboda mišljenja i izražavanja osnovni je uslov demokratske participacije, te predstavlja osnovno građansko i političko pravo. Kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava učenici poznaju, razumiju i uvažavaju pravo na slobodno mišljenje i izražavanje i znaju na koji je način zaštićeno njihovim državnim ustavom. To je kognitivna dimenzija učenja (znanje, koncepti i razumijevanje).
- Učenici uče kako da koriste to osnovno ljudsko pravo. Upravo zbog toga što je aktivna primjena tog prava prijeko potrebna za učestvovanje u demokratskoj zajednici, učenici se takođe ohrabruju da razmisle o svojim gledištima i budu sposobni da ih izraze na razne načine, uključujući i sposobnost javnog iznošenja mišljenja (dimenzija učenja usmjerena na sticanje vještina).
- Kako bi primijenili svoje pravo na slobodno izražavanje, učenicima je potrebna hrabrost da iznose svoja gledišta čak i kada se nadju u situaciji gdje im je većina suprotstavljena. Pritom uvažavaju tuđa mišljenja u duhu tolerancije i ličnog poštovanja. Ukoliko se razilaženja u stavovima i polemika ograniče na sama sporna pitanja i izbjegava personalizovanje razlika u mišljenju, sukobi se mogu riješiti na nenasilan način (dimenzija razumijevanja utemeljena na razvoju stavova i vrijednosti).

Postavke ovog primjera mogu se generalizovati, ne samo u smislu osposobljavanja učenika za primjenu bilo kojeg drugog ljudskog prava na isti način, već i na učenje i obrazovanje upšteno. Da bi imalo važnost i da bi omogućavalo sticanje novih sposobnosti, učenje se mora razviti u tim trima dimenzijama koje se uzajamno podržavaju – znanje, koncepti i razumijevanje; vještine; te stavovi i vrijednosti. Već su nekoliko decenija nastavnici i vaspitno-obrazovni radnici usaglašeni oko takvog koncepta učenja.

Ako je to način na koji učenici uče, šta moraju nastavnici obrazovanja za demokratiju i ljudska prava da učine da bi obezbijedili odgovarajuće mogućnosti učenja? Ukratko, odgovor je sljedeći.

U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, cilj je podržati učenike da postanu mladi građani koji:

- poznaju svoja ljudska prava i shvataju uslove od kojih ona zavise (učenje „o” demokratiji i ljudskim pravima);
- doživljavaju školu kao mikro-društvo koje uvažava slobode i jednakost svojih učenika, u okviru kojeg uče kako ostvariti svoja i poštovati tuđa ljudska prava (učenje „kroz” demokratiju i ljudska prava);
- kompetentni su zato i samouvjereni u ostvarivanju svojih ljudskih prava s razvijenim osjećajem odgovornosti prema drugima i svojim zajednicama (učenje „za” demokratiju i ljudska prava).

1.1 Kognitivna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: učenje „o” demokratiji i ljudskim pravima

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava na srednjoškolskom nivou uvodi učenje o ključnim dokumentima kao što su Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (Deklaracija) i Evropska konvencija o ljudskim pravima (Konvencija). Da sažmemo gore navedeni primjer, učenici moraju znati da svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, kao i na slobodan pristup informacijama putem necenzuriranih medija, s izuzecima mogućim samo iz dobrih razloga i u ograničenim okolnostima (član 10 Konvencije). Državni ustav i pravno okruženje treba da odražavaju i štite standarde ljudskih prava kako bi ih učenici iz te perspektive mogli usvajati. Na taj način mogu shvatiti koliko je bitno, čak presudno, već samo to jedno pravo za ostvarivanje demokratije.

Neophodno je isto tako da učenici razumiju član 14. Konvencije, koji obrađuje ključno načelo jednakosti i nediskriminacije: žene i muškarci, bogati i siromašni, mladi i stari, državljani i emigranti – svi mi jednako posjedujemo ista prava. Ostvarivanje tih prava proces je koji se stalno razvija i jedan je od prioriteta demokratskih sistema upravljanja utemeljenih na ljudskim pravima.

Konačno, učenici moraju razumjeti zašto slobode zahtijevaju zakonski okvir i sa sobom nose određene odgovornosti (Deklaracija, član 29.). Sloboda izražavanja građanima dozvoljava promovisanje svojih interesa u pluralističkom društvu, i u takvom kompetitivnom okruženju, uvijek će postojati dobitnici i gubitnici. Ustav, pravila i zakoni moraju uspostaviti okvir koji će ograničavati privilegije moćnih i štitiiti slabe – bez ozakonjavanja razlika. No, pravila ne mogu pokriti svaki problem, stoga članovi zajednice moraju dijeliti stav uzajamne odgovornosti.

Ljudska prava su zakonski okvir, koji je istovremeno i normativan. To od učenika zahtijeva da prepoznaju do kog su nivoa načela ljudskih prava istinski ostvarena unutar njihovih zajednica, kao i društva u cjelini.

Evropska konvencija o ljudskim pravima (4.11.1950)

Član 10.

Sloboda izražavanja

(1) Svako ima pravo na slobodu izražavanja. To pravo obuhvata slobodu mišljenja i slobodu primanja i širenja informacija i ideja bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne sprječava države da zahtijevaju dozvolu za rad televizijskih, radijskih ili kinematografskih djelatnosti.

(2) Kako ostvarivanje tih sloboda obuhvata dužnosti i odgovornosti, ono može biti podvrgnuto formalnostima, uslovima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom, koji su u demokratskom društvu nužni radi interesa državne sigurnosti, teritorijalne cjelovitosti ili javnog reda i mira, radi sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala, radi zaštite ugleda ili prava drugih, radi sprječavanja odavanja povjerljivih informacija ili radi očuvanja autoriteta i nepristranosti sudske vlasti.

Član 14.

Zabrana diskriminacije

Uživanje prava i sloboda predviđenih u ovoj Konvenciji biće osigurano bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost s nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (10.12.1948.)

Član 29.

1. Svako ima obaveze prema zajednici, koja jedina omogućava slobodan i pun razvoj njegove ličnosti.

2. U ostvarivanju svojih prava i sloboda, svako treba da bude podvrgnut samo onim ograničenjima koja su određena zakonom, isključivo u svrhu osiguranja dužnog priznanja i poštovanja prava i sloboda drugih i zadovoljenja pravednih postulata morala, javnog poretka i opšteg blagostanja u demokratskom društvu.

Ukratko, ova tri člana ocrtavaju tenziju između individualnih sloboda i potrebu za uravnoteživanjem prava pojedinaca putem okvira koji te slobode istovremeno ograničava i štiti.

Učenici koji ovo mogu objasniti, naučili su mnogo „o” demokratiji i ljudskim pravima; to je kognitivna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

1.2 Participatorna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: učenje „za” demokratiju i ljudska prava

Da bi aktivno učestvovali u demokratiji, učenici moraju naučiti kako da ostvare svoja prava i slobode – na primjer, pravo na slobodan pristup informacijama i na slobodno mišljenje, stavove i slobodu govora. Trebalo bi takođe da imaju i aktivno iskustvo interakcije s drugima – kao što je promovisanje vlastitih interesa, postizanje kompromisa pregovaranjem, te saglasnost oko definisanja pojma „opšteg blagostanja” (Deklaracija, član 29.). Trebalo bi da su sposobni da djeluju unutar okvira pravila i prihvataju ograničenja koja im ona postavljaju. Trebalo bi da izgrade stav odgovornosti za blagostanje drugih i zajednice u cjelini.

Ukratko, trebalo bi ne samo da razumiju implikacije i veze između tri prethodno navedena člana o ljudskim pravima, već i da uvažavaju njihove osnovne vrijednosti i u skladu s njima da djeluju. Pritom, pomoću demokratskih procesa odlučivanja koji ne rezultiraju kršenjem ljudskih prava, moraju biti sposobni da usklade svoje interese s interesima drugih i zajednice u cjelini.

Učenici koji su prošli kroz ovakav proces osposobljavanja, naučili su kako da učestvuju u demokratiji. To je dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava zasnovana na aktivnom djelovanju – učenje „za” demokratiju i ljudska prava, odnosno, s ciljem promovisanja i zaštite demokratije, vladavine prava i ljudskih prava.

1.3 Kulturna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: učenje „kroz” demokratiju i ljudska prava

Znanje i vještine mogu osposobiti pojedinca za učestvovanje u demokratiji u tehničkom smislu, ali ne čine od njega demokratu. U rukama rasista, na primjer, takva se vrsta stručnosti može zloupotrijebiti kao oružje protiv zajednice utemeljene na demokratiji i ljudskim pravima. Znanje i vještine koje se ne zasnivaju na vrijednostima ljudskih prava za demokratiju su u doslovnom smislu bezvrijedne.

Iz tog razloga obrazovanje za demokratiju i ljudska prava uključuje i kulturnu dimenziju. Kultura nastave i učenja mora odražavati poruku obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

Tokom procesa sticanja znanja putem prenosa sadržaja (slušanje predavanja, čitanje) i sposobnosti putem osposobljavanja (demonstracija, praksa i obučavanje), učenici kroz vlastito iskustvo razvijaju vrijednosti i stavove.

Uzmimo jedan primjer. Mladi ljudi grade samopouzdanje uz podršku i podsticaj svojih roditelja i nastavnika. Jedino od učenika koji su iskusili i uživali puno poštovanje u tretmanu svojih nastavnika možemo očekivati da se na isti način ponašaju prema svojim vršnjacima. Vrijednosti ljudskih prava se stiču kroz proces socijalizacije u školama – podučavanje „kroz”, ili u duhu demokratije i ljudskih prava.

Vrijednosti ljudskih prava definisali su Ujedinjene Nacije Savjet Evrope i druge organizacije i obuhvataju načela jednakosti i nediskriminacije; participacije i inkluzije; i odgovornosti.

Dok se učenje „o” demokratiji i ljudskim pravima može provoditi u okviru posebnih predmeta (kao na primjer društvenih nauka, istorije, građanskog vaspitanja i obrazovanja), kulturna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, učenje “kroz” demokratiju i ljudska prava, predstavlja izazov za cijelu školu – ljudska prava i demokratija postaju pedagoška smjernica školske zajednice i prizma kroz koju se procjenjuju svi elementi upravljanja školama.

2. Vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava i njegova povezanost sa vaspitanjem i obrazovanjem za demokratsko građanstvo¹⁵

Obrazovanje za demokratsko građanstvo i obrazovanje za ljudska prava usko su povezani i međusobno se podržavaju. Oni se razlikuju više u usmjerenju i obimu, nego u ciljevima i praksi. Obrazovanje za demokratsko građanstvo odnosi se ponajprije na demokratska prava i odgovornosti i aktivno učestvovanje u odnosu na građanske, političke, socijalne, ekonomske, pravne i kulturne sfere društva, dok se obrazovanje za ljudska prava bavi širim spektrom ljudskih prava i osnovnih sloboda u svakom području ljudskog života.

Povelja Savjeta Evrope o Vaspitanju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i vaspitanju i obrazovanju za ljudska prava usvojena u okviru Preporuke CM/Rec (2010.) 7 Odbora ministara, 11. maja 2010.

Sljedeće poglavlje detaljnije prikazuje povezanost između vaspitanja i obrazovanja za ljudska prava i vaspitanja i obrazovanja za demokratsko građanstvo.

Ujedinjene nacije i njihove specijalizovane agencije već decenijama su formalno priznale pravo na vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava, to jest pravo građana na informisanje o pravima i slobodama sadržanim u sporazumima o ljudskim pravima koje su njihove zemlje ratifikovale. Vlade su odgovorne za implementaciju odrednica ljudskih prava kroz zakone, načela i praksu. One izvještavaju o njihovom napretku podnoseći periodične izvještaje tijelima potpisnica. Posmatračke organizacije kao što su grupe za ljudska prava dodatno pomažu u praćenju napretka.

Očigledno je da bi građani trebalo da poznaju i cijene svoja ljudska prava kao i da uvažavaju tuđa. Neophodno je i da razumijemo zakonsku odgovornost vlada da nam obezbjeđuju naša prava. Trebalo bi da poštujemo naše građanske etičke odgovornosti, da negujemo i zagovaramo ljudska prava u svakodnevnom životu. Znanje i spremnost spoznavanja i odgovornog provođenja svojih i tuđih prava započinje još u ranoj fazi života: u našim porodicama, našim školama i našim zajednicama.

Osvrćući se na vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava, agencije UN-a poput Kancelarije Visokog predstavnika za ljudska prava, UNESCO-a i UNICEF-a, zajedno s međuvladinim organizacijama poput Savjeta Evrope i nacionalnih agencija za ljudska prava, izričito sugerišu da se obrađivanje tematike ljudskih prava uvrsti u školovanje.

Vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava sadrži normativnu i zakonsku dimenziju. Zakonska dimenzija uključuje razmjenu sadržaja o kriterijumima međunarodnih ljudskih prava utjelovljenih u sporazumima i poveljama kojima su se naše države obavezale. Ti kriterijumi obuhvataju građanska i politička prava, kao i ona socijalna, ekonomska i kulturna. Posljednjih godina su tom sve širem okviru dodata i ekološka i kolektivna prava. Zakonska dimenzija prepoznaje važnost kontrole i odgovornosti kako bi se osiguralo da vlade ostvaruju sve elemente odredbi o ljudskim pravima.

Vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava istovremeno je i normativna i kulturna djelatnost. To je vrijednosni sistem koji pomaže svima da razmisle o tome do koje su mjere njihove svakodnevne aktivnosti u skladu s normama i vrijednostima ljudskih prava. Implementaciju pristupa utemeljenog na ljudskim pravima u školstvo obraditi ćemo detaljnije u nastavku ovog priručnika.

U pogledu razredne nastave, vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava, kao i vaspitanje i obrazovanje za demokratsko građanstvo, uveliko promoviše interaktivne metode usmjerene na učenika. Sljedeći pedagoški pristupi su među vodećim koji se promovišu u obrazovanju za ljudska prava:

- iskustveni i aktivni: primijenjuju učenikovo predznanje u organizuju aktivnosti kojima se stiče iskustvo i nova znanja;
- problemski: izazivaju učenikovo predznanje;
- participatorni: podstiču kolektivno nastojanje u razjašnjavanju koncepata, analiziranju tema i izvršavanju aktivnosti;
- dijalektički: zahtijevaju od učenika da upoređuju svoje znanje s onim iz drugih izvora;
- analitički: zahtijevaju od učenika da razmisle o tome zašto su stvari upravo takve kakve jesu i kako su takve postale;

¹⁵ Autor: Felisa Tibbitts (2009.). Originalni izvor: Tibbitts F. (2008.), "Human Rights Education" u Bajaj M. (ed.), Encyclopedia of Peace Education, Information Age Publishing, Charlotte, NC.

- terapijski: promovišu ljudska prava u intra- i interpersonalnim odnosima;
- usmjereni na razvoj strateških vještina: usmjeravaju učenike da postave vlastite ciljeve i osmisle strateške načine postizanja istih; i
- usmjereni na postizanje ciljeva: dopuštaju učenicima da planiraju i organizuju aktivnosti u skladu sa svojim ciljevima.¹⁶

Vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava u nastavnim planovima i programima mnogih zemalja podudara se s vaspitanjem i obrazovanjem za demokratsko ili globalno građanstvo, preuzimanjem temeljnih koncepata građanskog obrazovanja i njihovom primjenom na univerzalniji i kritičniji način. Znanje o ključnim konceptima i činjenicama, te aspekti građanske inicijative i građanskih vještina nalaze svoju primjenu u područjima globalne društvene odgovornosti, pravde i aktivnom djelovanju u društvu.

Osim toga, vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava eksplicitno podstiče društvenu odgovornost i aktivno djelovanje učenika. No, istovremeno i prevazilazi promovisanje participacije kao elementa reprezentativne demokratije, pridodajući aktivnom djelovanju učenika spektar prava. Svako preduzimanje neke akcije može suštinski da se procijeni kao ostvarivanje nečijeg prava. Ono takođe može odigrati značajnu ulogu kao sredstvo u borbi protiv ugnjetavanja ili nepravde.

Obiman normativni okvir vaspitanja i obrazovanja za ljudska prava te široki spektar potencijalnih učenika rezultirali su u brojnim varijacijama načina na koje je vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava implementira. Iako je definisan univerzalnim okvirom međunarodnih (katkad i regionalnih) normi, određena poglavlja i njihova primjena zavise od lokalnog i nacionalnog konteksta. Pored toga, vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava u kontekstu škole prilagođeno je uzrastu učenika i uslovima nacionalnih/ lokalnih škola i obrazovnih politika.

Tematika i sadržaji ljudskih prava u školskim kurikulumima mogu poprimiti oblik interkulturalne tematike pod mandatom vaspitno-obrazovne politike ili mogu postati sastavni dio postojećih školskih predmeta, kao što su istorija, civilno/građansko obrazovanje, društvene i humanističke nauke. Vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava može se naći i u umjetničkim projektima, neformalnim klubovima i posebnim događanjima koja se održavaju u školskoj sredini.

Kao što sugeriše Povelja Savjeta Evrope o obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava, ta su obrazovna područja međusobno usko povezana i međusobno se podržavaju. Razlikuju se više u usmjerenju i obimu, nego u ciljevima i praksi. Obrazovanje za demokratsko građanstvo odnosi se ponajprije na demokratska prava i odgovornosti i aktivno učestvovanje u odnosu na građanske, političke, socijalne, ekonomske, pravne i kulturne sfere društva, dok se obrazovanje za ljudska prava bavi širim spektrom ljudskih prava i osnovnih sloboda u svakom području ljudskog života..

Gdje vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava i vaspitanje i obrazovanje za demokratsko građanstvo koegzistiraju unutar školske sredine, uzajamno se i podstiču. 1999. objavljena je Studija o civilnom vaspitanju i obrazovanju Međunarodnog udruženja za vaspitanje i obrazovanje¹⁷ koja je koristila podatke sakupljene od 88.000 14-godišnjaka iz 27 zemalja.¹⁸ Izvršena je analiza s ciljem ispitivanja razlika u nivou znanja učenika iz različitih zemalja na temu ljudskih prava u poređenju s drugim oblicima civilnog znanja, te stavova učenika prema promovisanju i prakticiranju ljudskih prava.

Ta je analiza pokazala da način na koji učenici doživljavaju demokratiju u školi kao i u odnosu na međunarodna pitanja uveliko zavisi o nivou njihovog znanja o ljudskim pravima. Faktori koji bi se mogli nazvati “demokratija u školi” bili su od značaja za stavove pojedinih učenika o ljudskim pravima. Analiza podataka Međunarodnog udruženja za vaspitanje i obrazovanje potvrdila je da učenici koji su bili najizloženiji praksi demokratskih ideala unutar učionica i škola često posjeduju pozitivne stavove o ljudskim pravima. Osim toga, učenici s višim nivoom znanja o ljudskim pravima češće su se sretali sa međunarodnom tematikom, posjedovali izraženije norme za aktivno građanstvo, te bili politički djelotvorniji.

Škole koje nude vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava i vaspitanje i obrazovanje za demokratsko građanstvo u sprezi jednog s drugim pripremaju svoje učenike da postanu sposobni i odgovorni građani koji poznaju i njeguju svoja prava i slobode.

¹⁶ ARRC [Asia-Pacific Regional Resource Center for Human Rights Education] Regionalni resursni centar Azije i Pacifika za vaspitanje i obrazovanje o ljudskim pravima (2003.), “What is Human Rights Education”, *Human Rights Education Pack*, ARRC, Bangkok.

¹⁷ The International Education Association (IEA).

¹⁸ Torney-Purta J., Barber C. H. i Wilkenfeld B. (2008.), “How Adolescents in Twenty-Seven Countries Understand, Support and Practice Human Rights”, *Journal of Social Issues*, 64:1.

3. Kompetencije neophodne za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

3.1 „Htio bih da moji učenici budu sposobni da ...”

„Nakon što bi uvježbavali tehnike prezentacije, želio bih da svi moji učenici budu sposobni da izlože svoju temu pred razredom a da čitaju iz bilježaka.”

„Nakon što smo šest nastavnih časova objašnjavali osnove našeg ustava, očekujem da svi moji učenici mogu barem objasniti kako funkcionise naš izborni sistem i koje stranke trenutno upravljaju vladom.”

„Prije nekoliko mjeseci imali smo problema u razredu s učenicima koji u raspravama nijesu htjeli da slušaju jedni druge i prekidal su učenike s kojima se nijesu slagali. Puno smo razgovarali o pravu na slobodno izražavanje te da ono funkcionise samo ukoliko se jedni prema drugima odnosimo s poštovanjem. Nadam se da će do kraja godine većina učenika to shvatiti i naučiti kako da se ponaša tokom rasprava.”

Ovi primjeri pokazuju kakve misli nastavnicima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava prolaze kroz glavu dok planiraju nastavu: oni definišu ciljeve. Odlučuju za šta bi njihovi učenici trebalo da su sposobni, te šta mogu postići ukoliko se potrudu: određuju koje bi ciljeve htjeli da njihovi učenici postignu, te potom sagledavaju proces učenja i uz njega vezane potrebe učenika na samom početku – njihove poteškoće i sposobnosti, njihove snage i slabosti.

Ovaj način razmišljanja nije novost za nastavnike – to je uobičajena praksa. Većina nastavnika ne razmišlja samo o sadržaju gradiva i predmeta – „Moram završiti 19. vijek do početka sljedećih praznika” – već vode računa i o tome kakve rezultate žele da vide kod svojih učenika.

Ciljevi usmjereni na učenike i na njihovo osposobljavanje odnose se na sticanje kompetencija. U odrasлом životu svi će učenici morati da se snalaze bez nastavnika, mentora ili vršnjaka pomagača. Tradicionalni model podučavanja – formalni prenos vaspitno-obrazovnih sadržaja, provođenje uskog kurikuluma znanja – čini premalo za ohrabrivanje učenika da postanu nezavisni, samouvjereni i kompetentni kroz dimenzije vještina i vrijednosti/stavova.

Tri navedena primjera ukazuju i na različite dimenzije razvoja kompetencija:

- Prvi primjer – uspostavljanje kontakta očima s publikom i slobodno izlaganje – odnosi se na vještine koje nijesu specifične za tematiku, ali predstavljaju instrument koji je učenicima neprestano potreban za primjenu bilo kojeg znanja i informacije. To je trening vještina, ili podučavanje „za” demokratsko građanstvo i ljudska prava – s ciljem osposobljavanja učenika da ostvaruju svoja ljudska prava i učestvuju u demokratiji.
- Drugi primjer – razumijevanje osnova izbornog sistema i ko je pobijedio na posljednjim izborima te stoga formira sadašnju vladu – predstavlja podučavanje „o” demokratiji i ljudskim pravima. Mladi građani moraju znati koja su ljudska prava – na primjer, učestvovanje na izborima – integrisana kao građanska prava u njihovom državnom ustavu te kakav učinak ima njihov glas u izbornom sistemu njihove zemlje.
- Konačno, zadnji primjer pokazuje važnost vrijednosti i stavova. Demokratija se oslanja na političku kulturu oblikovanu stavovima i vrijednostima kojih se građani pridržavaju, u ovom slučaju, međusobno poštovanje i tolerancija prema gledištima s kojima se možda i ne slažu. Učenici moraju biti voljni da prihvate da njihovo pravo slobode mora uzimati u obzir i prava drugih. Iz tog razloga sloboda nosi i odgovornosti. Kultura ljudskih prava odražava ovlaštenja pojedinih učenika i njihovih nastavnika, no istovremeno i razumijevanje da dijelimo uzajamnu odgovornost za uvažavanje tuđih ljudskih prava. Vrijednosti se uče kroz iskustvo i uvjerljive uzore – učenje „kroz” demokratiju i ljudska prava.

3.2 Kompetencije – opšta definicija

Kompetencije se odnose na ono za što je osoba sposobna, iz tri aspekta koji oblikuju jezgro identiteta te osobe:

- ono što zna i razumije;
- vještine pomoću kojih svoje znanje može primijeniti;
- svjesnost i uvažavanje znanja i vještina koje posjeduje, iz čega proizilazi spremnost da ih samopouzdanje i odgovorno primjenjuje.

Posljednja je tačka od posebne važnosti. Ne bi samo nastavnik trebalo da poznaje sposobnosti svojih učenika, već bi još i više oni sami trebalo da ih budu svjesni. Moraju znati kakvim sve oruđem njihov um raspolaže i za kakve se zadatke i probleme ono može upotrijebiti. Povrh svega, potrebno im je samopouzdanje da prihvate rizik neuspjeha u svom procesu cjeloživotnog učenja.

3.3 Kako nastavnici mogu otkriti koje kompetencije učenici posjeduju? Kompetencije i demonstracija

Kompetencije se odnose na sposobnosti i potencijale “unutar” nas. One su zato nevidljive. Kako onda nastavnici mogu da otkriju koje sposobnosti njihovi učenici posjeduju?

Evo primjera. Lingvist Noam Čomski opisao je jezičku kompetenciju izvornih govornika. Izvorni govornici neprekidno stvaraju i razumiju rečenice koje nikad prije nijesu izgovorili, niti čuli. Jezičku kompetenciju ne možemo vidjeti, no možemo zapaziti samu demonstraciju izvornog govornika, i moramo pretpostaviti da se iza nje nalazi sposobnosti tečnog izražavanja.

Ne postoji kompetencije bez vidljive demonstracije, ali isto tako nema ni djelovanja bez kompetentnosti. Nastavnici vrednuju učeničke sposobnosti na osnovu njihove demonstracije – što su u stanju da učine. Iskustveno učenje omogućava učenicima da uvježbavaju svoje sposobnosti, a nastavnicima da procjenjuju učenička postignuća i prepoznaju njihove potrebe. To vrijedi ne samo za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, već i za učenje i podučavanje uopšte.

3.4 Model učeničkih kompetencija u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava.

Razvoj učeničkih kompetencija procjenjujemo kroz našu percepciju učeničke demonstracije. Kompetencije su nevidljive i možemo im pristupiti tek oblikovanjem modela koji nas podržavaju u određivanju ciljeva učenja i usmjeravanju naše procjene nastavnih postignuća.

U ovom izdanju obrazovanja za demokratiju i ljudska prava usvojili smo sljedeći model kompetencija. On odgovara ključnim načelima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava – učenje kroz, o i za demokratiju i ljudska prava.

U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, učeničke kompetencije uključuju sljedeće:

- političku analizu i procjenjivanje;
- vještine (vidi treći dio ovog priručnika);
- aktivnost i političku participaciju;
- lične i društvene kompetencije.

3.4.1 Kompetencije političke analize i procjenjivanja

Demokratsko građanstvo zahtijeva od građana da razumiju problematiku o kojoj se raspravlja, što opet od njih zahtijeva informisanost i sposobnost analiziranja problema i procesa rasprave i sukoba. To je kognitivna dimenzija razvoja kompetencije (učenje „o” političkim pitanjima).

Bez tog nivoa razumijevanja građani postaju lak plijen za demagoge, lobiste i populiste, te nijesu u stanju prepoznati i zagovarati svoje ili zajedničke interese. Zavisimo od medija kao izvora informacija i moramo biti sposobni da ih kritički prihvatamo.

Aktivno djelovanje u politici, kao i u bilo kojem drugom području života, moguće je samo ako znamo šta želimo da postignemo. Moramo biti u stanju da definišemo svoje interese i ciljeve, usklađujući želje i potrebe, vrijednosti i odgovornosti. Politika je proces donošenja odluka u rješavanju problema i smirivanju sukoba; ne postoji mogućnost nedonošenja odluke, a odluke je nemoguće donijeti bez procjene.

Sve izraženija složenost naših modernizirajućih društava često postavlja prevelike zahtjeve na kompetenciju analize i razmatranja od strane „običnih građana”. Personaliziranje – povjerenje ili nepovjerenje u političke vođe –jedan je od načina ublažavanja kompleksnosti. Vaspitanje i obrazovanje, ne samo u okviru obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, ključ je za osposobljavanje građana da idu u korak s odlukama koje na njih utiču.

3.4.2 Vještine

Učenicima je potreban paket mentalnog oruđa – vještina ili tehnika – za primanje i korištenje informacija i za nezavisno i sistemsko oblikovanje svoga mišljenja. To oruđe omogućava učenicima da:

- primaju informacije kako putem medija tako i kroz vlastito iskustvo i istraživanje – tehnike korištenja štampanih i elektronskih medija, intervjuisanje, istraživanje, razmatranje, itd.;
- selektiraju i proučavaju informacije (konstruktivističko učenje) – tehnike planiranja, upravljanja vremenom, čitanja, razmišljanja, bilježenja;
- utvrđuju, predstavljaju, razmjenjuju i argumentima brane svoje stavove – tehnike izvođenja radnih listova, plakata, radova, PowerPoint prezentacija, predavanja, rasprava, debata, itd. (udružen konstruktivistički i dekonstruktivistički pristup);
- razmišljaju o rezultatima i procesima učenja i njihovoj primjeni.

U znatnoj mjeri, te su vještine neophodne ne samo za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, već i za školstvo u cjelini. One pripremaju učenike za naprednije akademsko obrazovanje i primjerena zanimanja. Kroskurikularno usavršavanje tih formalnih vještina nezavisnih od sadržaja i neophodno je i moguće.

3.4.3 Aktivno djelovanje

U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava uvježbavanje formalnih vještina podržava učenje demokratije i ljudskih prava, ali to nije dovoljno. Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava zamišlja školu kao mikro-zajednicu u kojoj učenici uče kako da učestvuju u društvu i politici kroz praktično iskustvo. Kompetencije koje učenici uvježbavaju u sklopu škole uključuju sljedeće:

- razmatranje želja i potreba, jasno formulisanje i promovisanje svojih interesa;
- glasanje, učestvovanje u izborima kao glasači i kandidati (predstavnici razreda);
- pregovaranje i donošenje odluka;
- uticanje na proces donošenja odluka podizanjem nivoa svijesti, lobiranjem i kolektivnim djelovanjem;
- razumijevanje i uvažavanje potrebe za okvirom pravila i sankcija.

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava i škola u cjelini, igraju odlučujuću ulogu u pružanju mogućnosti obrazovanja svojim učenicima pomoću kojih oni mogu pridonijeti razvoju i dobrobiti društva u kojem žive. Međutim, škola ima svoje granice u pogledu procjenjivanja njihovih postignuća i sposobnosti. Presudno prelazno područje nalazi se van granica škole, u društvu kao cjelini, i nastavlja se u odrasлом životu. Tek tada postaje teško, ako ne i nemoguće, da se rezultati učenja povežu s informacijama dobijenim u školi.

3.4.4 Lične i društvene sposobnosti

Možda je pojam sposobnosti pomalo prenategnuto ako se proširi na dimenziju vrijednosti i stavova. S druge strane, upravo je način na koji se učenici ponašaju od izuzetne važnosti, stoga se sklonost uzornom ponašanju može shvatiti kao kompetencija. Ova dimenzija razvoja kompetencije odgovara učenju „kroz” demokratiju i ljudska prava. Tu pripadaju:

- samosvijest i samopouzdanje;
- empatija;
- uzajamno poštovanje;
- uvažavanje neophodnosti kompromisa;
- odgovornost;
- poštovanje ljudskih prava kao zajedničkog sistema vrijednosti u podržavanju mira, pravde i društvene kohezije.

3.5 Kompetencije nastavnika obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

Nastavnicima koji se bave obrazovanjem za demokratiju i ljudska prava neophodne su specifične kompetencije kako bi svojim učenicima mogli da ponude odgovarajuće mogućnosti učenja.

Paket nastavnih sredstava za nastavnike uključuje i sredstva koja nastavnicima pomažu da odrede ciljeve obrazovanja za demokratiju i ljudska prava utemeljene na razvijanju sposobnosti, usklađene sa smjernicama o kojima je bila riječ u uvodu ovog poglavlja. Dodatne informacije mogu se pronaći u priručniku Savjeta Evrope *Kako svi nastavnici mogu podržati obrazovanje za demokratiju i ljudska prava: okvir za razvoj sposobnosti* (Strasbourg, 2009).¹⁹

¹⁹ „How all teachers can support citizenship and human rights education: a framework for the development of competences”, Strasbourg, 2009.

4. „Svijet je tvorevina našeg uma”: konstruktivističko učenje u okviru obrazovanja za demokratiju i ljudska prava²⁰

Dok čitamo priču iz knjige, u glavi stvaramo nešto poput filma. Dodajemo detalje i scene koje autor nagovještava ili izostavlja, možda čak i zamišljamo lica određenih likova. Neki romani na našu maštu ostavljaju toliko snažan utisak da smo uveliko razočarani ako ikad pogledamo “stvarni” film snimljen po toj priči. Naša je mašta proizvela jedan znatno bolji, jedinstven i neponovljiv, jer mašta svakog čitaoca stvara drugačiji „film”.

Ovo je samo jedan primjer na koji je način „svijet tvorevina našega uma”. Svijet u kojem živimo svijet je kakvog ga spoznajemo – sačinjen od slika, iskustava, ideja i mišljenja koja mi o njemu stvaramo. Dok uče, ljudi žele a shvate smisao onoga što čitaju ili čuju – žele da to razumiju. Jedan naučnik okarakterisao je ljudski mozak kao „mašinu u potrazi za značenjem”. Stvari koje nemaju smisla moraju se na neki način dovesti u red. Ukoliko neka informacija nedostaje, moramo je ili nekako pronaći, ili nagađanjem popuniti prazninu.²¹

Nakon određenog iskustva, nastavnici uviđaju da kada drže predavanje svaki učenik prima i pamti drugačiju poruku. Neki učenici će se te iste informacije sjećati i kao odrasli jer je na njih ostavila snažan utisak, drugi će je zaboraviti možda već sljedeće jutro jer je nijesu mogli povezati s postojećim znanjem ili sistemom vrijednosti. Iz konstruktivističke perspektive bitno je šta se događa u glavi učenika.

Konstruktivizam učenje shvata kao izrazito individualizovani proces:

- Učenici konstruišu, reformišu ili stvaraju strukture značenja. Nova se informacija povezuje s onim što učenik već zna ili razumije.
- Učenici dolaze u razred u kojem uče o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava sa svojim ličnim biografijama i iskustvima.
- Rodna, klasna, starosna i etnička pripadnost, vjersko uvjerenje i druga obilježja identita mogu uticati na poglede učenika.
- Posjedujemo različite oblike inteligencije koji znatno nadilaze konvencionalno shvatanje učeničkih sposobnosti.²²
- Ne postoji apsolutni standard lične ili političke relevantnosti.

Konstruktivističko učenje može se dodatno diferencirati u tri potkategorije, a nastavnik igra značajnu ulogu u podržavanju istih.

4.1 Učenici „konstruišu” značenje – otkrivaju i stvaraju nešto novo

Nastavnici mogu podržati svoje učenike tako što će, između ostalog:

- stvarati raznovrsne mogućnosti za učenje;
- osmišljavati izazovne zadatke;
- održavati nastavu pomoću sredstava i načina prenosa informacija (predavanja) koji predstavljaju predmete učenja;
- ohrabrivati i podsticati učeničko samopouzdanje.

²⁰ Za detaljniju obradu teme, vidi Priručnik IV ovog izdanja

²¹ Vidi Gollob R. i Krapf P. (eds) (2008.), EDC/HRE Volume III, Unit 1, *Stereotypes and prejudices. What is identity? How do I see others, how do they see me?*, Strasbourg, str. 19-38.

²² Teorija višestruke inteligencije Howarda Gardnara.

4.2 Učenici „rekonstruišu” ono što su naučili – primjenjuju i testiraju naučeno

To je, velikim dijelom, uobičajen proces svakodnevnice, no u školskom kontekstu ga ostvaruju nastavnici tako da, između ostalog:

- omogućavaju razmjenu, prezentaciju i diskusiju;
- provode formalno testiranje i vrednovanje;
- nude ili zahtijevaju rad na portfoliju;
- osmišljavaju izazovne zadatke, na primjer projekte.

4.3 Učenici „dekonstruišu”, ili kritikuju, vlastite ili rezultate drugih učenika

Bez ovog elementa kritičkog preispitivanja i testiranja svaki bi proces učenja postao nebitan kako za društvo, tako i za same učenike. U ovom pogledu, učenje posjeduje i društvenu dimenziju.

5. Profesionalna etika nastavnika koji se bave podučavanjem obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: tri načela

Ako učenici dođu na čas u kojem se uči o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava s vlastitim mišljenjima, a iz njega svi izađu s nastavnikovim gledištima, to obično ukazuje na problem. Nastavnici obrazovanja za demokratiju i ljudska prava moraju biti oprezni da ne nameću svojim učenicima određene stavove i vrijednosti s kojima se oni lično poistovjećuju. Škole su javne institucije, i roditelji, kao i društvo u cjelini, očekuju da nastavnici neće zloupotrijebiti svoju moć tako što će da indoktriniraju njihovu djecu.

Profesionalna etika nastavnika obrazovanja za demokratiju i ljudska prava iz tog razloga presudna je za uspjeh, pa čak i za opravdanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava kao sastavnog dijela školskog plana i programa. Može se sažeti u sljedeća tri načela, koji potiču iz rasprave na tu temu vođene u Njemačkoj tokom 1970-ih.²³

5.1 Načelo ne-indoktrinacije

Nastavnik ne smije ni na koji način da pokušava da indoktrinira svoje učenike da bi oni usvojili poželjne stavove, kao što je na primjer politička korektnost. Iz tog razloga nastavnik ne smije ušutkati učenika, niti ga „nadjačati” superiornim argumentovanjem. Učenici bi radije trebalo da slobodno prosuđuju, bez ometanja ili prepreka. Svaki pokušaj nastavnika da indoktrinira svoje učenike protivi se načelima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava i njegovom cilju da obrazuje građane koji su sposobni i spremni da participiraju u otvorenom društvu i slobodnoj, pluralističkoj demokratiji.

5.1.1 Praktične implikacije

Nastavnik bi zato trebao da vodi rasprave u razredu u kojem se uči obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, ali ne da u njima i učestvuje. S druge strane, ako ga učenici upitaju za njegov stav o određenoj temi, savjetujemo da ga i izrazi. Učenici dobro znaju da nastavnik kao građanin posjeduje lično političko gledište kao i svako drugi, i veoma često ih zanima da ga čuju. Nastavnik bi zatim trebao da naglasi da se ne izjašnjava u svojoj profesionalnoj ulozi, već kao građanin. I zaista, učenicima bi se moglo da se učini pomalo čudnim da je njihov nastavnik obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u razrednim raspravama na neki način politički nepristrasan, dok se od njih očekuje da neprekidno iznose svoje stavove.

Nastavnika posvećenog podučavanju ljudskih prava može sigurno pogoditi ako neki učenik iznosi stavove koji naginju rasizmu, nacionalizmu ili bilo kojoj vrsti fundamentalizma. Svejedno trebalo bi da se suzdrži od nametanja tolerantnijih stavova superiornim argumentovanjem, već bi prije trebalo da pokuša da shvati iz kog je razloga mlada osoba usvojila takav smjer misli, te da pronađe put da izazove učenika da razmišlja drugačije i na nekonvencionalne načine.

5.2 Načelo kontroverzne rasprave

Kakvo god kontroverzno pitanje iz područja nauke ili politike postojalo, ono se kao takvo mora obraditi u razredima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Ovo je načelo usko povezano s načelom ne-indoktrinacije: ako se izostavljaju drugačija gledišta i ignoriraju alternativne opcije, obrazovanje za demokratiju i ljudska prava na dobrom je putu ka indoktrinaciji. U učionicama obrazovanja za demokratiju i ljudska prava treba napraviti mjesta za kompleksnost, kontroverziju, pa čak i za kontradikcije. Na primjer, iako su ljudska prava univerzalna, individualna prava mogu zapravo da budu jedno s drugim u sukobu.

U pluralističkom su društvu nesaglasnost, razlike u vrijednostima i suprotstavljeni interesi pravilo, a ne izuzetak, i iz tog razloga učenici moraju da se nauče kako da se nose s kontroverzijom. U demokratiji su debate i rasprave medij za rješavanje problema i sukoba. Sporazum i određeni stepen saglasnosti kroz kompromis rezultat su pregovora. Prinudna harmonija bez otvorene rasprave jednostavno upućuje na ugnjetavanje.

5.2.1 Praktične implikacije

Na osnovu toga, nastavnik obrazovanja za demokratiju i ljudska prava mora da predstavi barem dva gledišta o određenoj problematici. Važna je jednaka zastupljenost oba gledišta (na primjer, u dužini teksta).

²³ Vidi “Der Beutelsbacher Konsens” (Sporazum iz Beutelsbachera) (www.lpb-bw.de).

U plenarnim raspravama nastavnik treba da pozdravi različitost gledišta među učenicima. Ukoliko neki stav zastupa samo manjina – ili čak ni jedan učenik – nastavnik treba da ga zauzme u svrhu samog argumentovanja, jasno ističući da samo igra određenu ulogu, a ne da izražava vlastito mišljenje. Mora pritom paziti da prilagodi svoju vještinu argumentovanja onoj učeničkoj.

5.3 Osposobljavanje učenika u promovisanju vlastitih interesa

Učenici moraju biti u stanju da analiziraju političku situaciju i prepoznaju svoje interese, te da odaberu metode i sredstva pomoću kojih će na takvu situaciju uticati u korist svojih interesa. Taj cilj od učenika zahtijeva detaljno treniranje vještina i kompetencije aktivnog djelovanja i participacije. Može se postići samo ako se poštuju i druga dva načela, ne-indoktrinacija i kontroverzna rasprava. Ovo načelo ne smije se pogrešno tumačiti kao podsticanje egoizma i zanemarivanja odgovornosti. Svaka zajednica zasniva se na tim vrijednostima, no poenta je da nastavnik ne obeshrabruje učenike u promovisanju vlastitih interesa suočavajući ih s potrebom da izvršavaju svoje dužnosti i odgovornosti.

5.3.1 Praktične implikacije

Škola je mikro-društvo gdje učenici uče kako da participiraju. To može da se podstiče na mnogo načina, počevši u razredu, dopuštajući učenicima da biraju teme koje ih zanimaju i da učestvuju u planiranju nastavnih časova i primjenjivanju naprednijih pristupa kao što je demokratsko upravljanje školama (učenje kroz demokratiju i ljudska prava) i budu aktivni u realizaciji predloženog.

Iskustveno i problemsko učenje podstiču učenike u razvijanju vještina nezavisnog prosuđivanja i donošenja odluka.

6. Ključni koncepti u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava

6.1 Zašto su nam potrebni ključni koncepti u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava zamišljamo kao proces konstruktivističkog učenja.²⁴ Učenici stvaraju ili grade značenje i razumijevanje povezujući informacije s konceptima. Učenje i razmišljanje dešava se na nivoima od konkretnog do apstraktnog. Apstraktno mišljenje temelji se na konceptima. Bez pozivanja na zajednički skup koncepata čije definicije razumijemo i oko kojih smo se složili, dijeljenje i razmjena ideja, debata, rasprava, kao ni konačna odluka ne bi bili mogući.

Koncepti su zato neophodni kako za konstruktivističko učenje tako, uostalom, i za političko odlučivanje. Koje bi koncepte stoga trebalo da odaberemo? Živimo u pluralističkim društvima, što znači da pojedinci i grupe promovišu različite ili čak suprotstavljene interese i vrijednosti. Štaviše, filozofija i društvene nauke obuhvataju različite, pa i kontroverzne pristupe. Zato je nemoguće izvoditi cijeli niz ključnih koncepata na osnovu samo jednog izvora. U konstruktivističkom učenju, usmjerenom na razvoj kompetencija, koncepti su neophodni, a modeli koncepata u vaspitanju i obrazovanju građanstva se upravo razmatraju. Vjerujemo da je naš model jedan od mogućih pristupa.

Odabrali smo sljedeći niz od devet ključnih koncepata jer se odnose i na iskustva učenika u mikro-društvu i na političku zajednicu u cjelini:

- identitet;
- raznolikost i pluralizam;
- odgovornost;
- sukob;
- pravila i zakon;
- vlada i politika;
- jednakost;
- sloboda;
- mediji.

Ključni koncepti oblikuju spiralni plan i program, kao što se i fokus priručnika mijenja od školske zajednice (osnovni nivo, Priručnik II) do političke zajednice (viši razredi srednje škole, Priručnik IV), s tim da Priručnik III uključuje aspekte oba prethodna priručnika (vidi Prvi dio, Poglavlje 4, u ovom priručniku). Koncepti demokratije i ljudskih prava – temeljni koncepti obrazovanja za demokratiju i ljudska prava – prožimaju svih devet ključnih koncepata; o njima se raspravlja u posebnim poglavljima ovog priručnika. Svi ključni koncepti mogu i moraju biti povezani s daljnjim konceptima i kategorijama, zavisno od uzrasta učenika i gradiva. Sva tri priručnika sadrže devet modela nastavnih jedinica, svaka sa četiri lekcije, koje se bave istim nizom ključnih koncepata. Pristupaju im na različite načine, pokazujući kako isti koncept može da se prilagodi nivou razumijevanja učenika i raznim starosnim grupama. Ukoliko se dva ili tri priručnika kombinuju na ovaj (vertikalni) način, moguće je uspostaviti konstruktivistički proces učenja usmjeren i podržavan od strane određenog ključnog koncepta. Ključni koncepti se istovremeno mogu povezivati i horizontalno, stvarajući na taj način mrežu razumijevanja. Grubi pokazatelj mogućih veza jeste na koje se dimenzije politike²⁵ iste odnose.

6.2 Suština ključnih koncepata

Ovaj dio ukratko opisuje suštinu devet ključnih koncepata ovog izdanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, obrađujući njihov značaj za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, na mikro i makro nivou (školskom i političke zajednice).

²⁴ Vidi Poglavlje 3 o konstruktivističkom učenju u Prvom dijelu ovoga priručnika.

²⁵ Za više informacija o tri temeljne dimenzije politike, vidi Drugi dio ovoga priručnika, Poglavlje 3, Radni materijal (Kako mogu da obradim politiku u svojoj nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?).

6.2.1 Identitet

Kao prirodna prava, ljudska prava su usmjerena na pojedinca. Sva ljudska bića posjeduju ljudsko dostojanstvo i pravo da žive u slobodi i uživaju svoja prava bez diskriminacije. Država služi pojedincu, a ne obratno. Lična sloboda daje pojedincima pravo da slobodno razviju svoju ličnost, obuhvatajući i ključne životne izbore, kao što su vrijednosti, partneri, zanimanja i odluka o tome hoće li ili neće imati djece. Budući da slabljenje veza i tradicija (porodica, vjera, itd.) predstavlja donošenje odluka, u savremenom sekularnom društvu ta sloboda postaje izazov. Naši izbori utiču na druge i obratno, pa tako i pri oblikovanju naših identiteta snosimo odgovornost. U školskoj zajednici učenici dijele svoja iskustva i rade na životnim izborima koje svi mladi ljudi moraju da naprave, poput daljnjeg obrazovanja i karijere.

Koncept identiteta usko je povezan s raznolikošću i pluralizmom, slobodom, jednakošću i odgovornošću.

6.2.2 Različitost i pluralizam

Moderna društva su pluralistička. Pojedinici koji primjenjuju ljudska prava i slobode doslovno će proizvoditi pluralizam – mnoštvo pojedinačnih identiteta s različitim izborima načina života, prioriteta i interesa, ograničenih ili podržanih, zavisno od slučaja do slučaja, dostupnim materijalnim resursima – prihodima i imovinom. Različitost uključuje i razliku na osnovu pola, etničkog porijekla, klase, starosti, tipa učenika, regije, vjeroispovijesti i vrijednosti. Pluralistička društva nameću izazov: koji niz vrijednosti članovi zajednice mogu prihvatiti? Stabilnost zajednica utemeljenih na ljudskim pravima zavisi od uslova koje demokratske države ne mogu garantovati (dilema: sloboda ili stabilnost). Isto se odnosi i na školu, gdje bi učenici trebalo da nauče kako shvatiti i kako se nositi sa raznolikošću i pluralizmom kao izazovom – sa izazovom se treba suočiti, on kombinuje probleme i rizike s mogućnostima.

Koncept raznolikosti i pluralizma usko je povezan s vlašću i politikom, slobodom, sukobom i odgovornošću.

6.2.3 Odgovornost

Slobodu treba svi da uživaju, i zato svi moraju da prihvate određene granice. To počinje, na primjer sa jednakom dužinom vremena izlaganja u raspravi i jednakom količinom pažnje posvećene svakom učeniku u razredu. U društvima koja se baziraju na slobodnoj trgovini i tržišnom takmičenju, neravnomjerna raspodjela dohotka i blagostanja dovodi do nejednake raspodjele mogućnosti ostvarivanja slobode. U demokratiji, načelo vladavine većine mora biti uravnoteženo sa zaštitom manjinskih interesa kako bi se osigurala društvena kohezija.

Postići ravnotežu između slobode i ravnopravnosti može biti težak zadatak. Jedan od načina da se usklade jeste kroz ličnu odgovornost, a drugi kroz obavezujuće političko odlučivanje; oba načina su neophodna, jer svaki ima svoja ograničenja. Zakoni ne mogu da pokriju svaki događaj u svakodnevnom životu, a nije ni moguće niti poželjno da naše živote u potpunosti prati i kontroliše državna vlast. Zajednica utemeljena na ljudskim pravima oslanja se na našu spremnost i sposobnost da preuzmemo odgovornost za svoje ponašanje i potrebe drugih.

Odgovornost je usko povezana sa slobodom, jednakošću, identitetom, pravilima i zakonom, kao i sukobom.

6.2.4 Sukob

Razlike u mišljenju, suprotstavljene potrebe i interesi, i sukobi dio su ljudskog života, posebno u pluralističkim društvima. Mnogi ljudi doživljavaju sukob kao nešto štetno, nešto što stoji na putu sloge, te bi ga zato trebalo izbjegavati ili čak potisnuti. Međutim, sukob kao takav ne mora nužno biti štetan; prije su takvi neki od načina kojima se s njim nosimo. Učenici bi kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, trebalo da nauče da u okviru proceduralnih pravila, potpomognutih političkom kulturom međusobnog poštovanja, ima mjesta za velik broj neslaganja i sporova. Pojedinici i grupe mogu, a zaista i trebaju, da jasno izraze svoje interese kako bi se osigurali da će oni biti uzeti u obzir. U raspravama i pregovorima koji slijede, međutim, sve strane treba da budu spremne da pregovaraju kako bi se postigao kompromis. Bez ovog dijalektičkog ili konstruktivnog stava prema vlastitim interesima, nikakav kompromis ne bi bio moguć.

U načelu, bilo kakav sukob oko raspodjele resursa koji je moguće svesti na zbir ili cifru, može da se riješi kompromisom. S druge strane, u sukobima koji uključuju ideologiju, vrijednosti ili čak etničko porijeklo, rješenje putem kompromisa nije moguće. Kultura civilizovanog, odnosno nenasilnog rješavanja sukoba, zasnovana na uzajamnom poštovanju, iz tog razloga neophodna je za demokratsko građanstvo. Sukob nastaje kako u školi tako i na bilo kom drugom radnom mjestu ili u zajednici, pružajući učenicima priliku da nauče kako ga riješiti mirnim putem, a ne od njega zazirati.

Sukob je usko povezan s raznolikošću i pluralizmom, vlašću i politikom, pravilima i zakonom, i odgovornošću.

6.2.5 Pravila i propisi

Zakoni omogućavaju formalni institucionalni okvir za demokratske zajednice utemeljene na ljudskim pravima. U načelu se od svih očekuje da poštuju zakon jer je donešen većinskim brojem glasova. Do toga obično dolazi glasanjem u parlamentu, koji se temelji na osvojenoj većini na parlamentarnim izborima, ili u nekim slučajevima plebiscitom. Namjena zakona jeste odražavanje i zaštita ljudskih prava i postavljanje proceduralnih pravila za rješavanje sukoba i procese političkog odlučivanja. Pravila služe u iste svrhe, ali su stvorena od strane drugih tijela, i mogu postojati u pisanom ili nepisanom obliku.

Od nas se očekuje da poštujemo zakon, no šta se događa ako osjećamo da je zakon nepošten ili nepravedan? Mnogo je primjera društvenih i pravnih reformi koje je pokrenula građanska neposlušnost: građani namjerno nijesu poštovali zakon kako bi doveli u pitanje ono što su smatrali nepoštenim ili kršenjem ljudskih prava, podstakli raspravu i izmjene i dopune postojećih zakona.

Učenici moraju da shvate i cijene dijalektiku između prava na slobodu i njihove zaštite i ograničenja kroz institucionalne okvire. Ako bi se taj okvir ukinuo, sloboda bi se pretvorila u anarhiju, a anarhija pak u vladavinu nasilja. U iskustvenom učenju, učenici će to načelo da oprobaju već u školi. Zadaci, vremenski okviri i pravila u takvom metodu učenja postavljeni su na način da ne guše učeničku kreativnost, već naprotiv otvaraju vrata velikom carstvu slobode i kreativnosti. Učenici mogu učestvovati i u reformi školskih zakona koji ne odražavaju vrijednosti demokratije i ljudskih prava.

Pravila i zakon usko su povezani sa sukobom, slobodom i jednakošću.

6.2.6 Vlada i politika

U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, ključni koncept politike usmjerava se na aspekt politike kao procesa rješavanja problema i smirivanja sukoba. Vlada pokriva institucionalni aspekt politike, odnosno političko odlučivanje unutar institucionalnog okvira. Demokratsko upravljanje školama učenicima daje priliku da nauče na koji način mogu uticati i učestvovati u procesima odlučivanja kako bi kasnije upravljali zajednicom i definisali njene ciljeve. Model političkog ciklusa moguće je primijeniti na procese odlučivanja i na mikro i na makro nivou, odnosno na nivou školske zajednice i političke zajednice u cjelini (na regionalnom ili nacionalnom nivou). Mediji igraju presudnu ulogu u kontrolisanju donosioca političkih odluka, kao i u postavljanju programa. Isto važi i za škole, kao što pokazuju poglavlja o medijima u tri od priručnika (Priručnici II-IV).

Kao par koncepata, vlada i politika odnose se na različite parametre političkog odlučivanja. Dok vlada naglašava hijerarhijsku, institucionalizovanu dimenziju, i politika takođe uključuje neformalnu dimenziju – šireg opsega, ali takođe sa manje, ili sasvim bez, regulacije procedura. Neformalna, dodatna strana politike važna je za djelotvornost institucionalnog sistema. Institucije se ne bi mogle nositi sa svim problemima i spornim pitanjima ni u školi ni u politici, te zato zavise od sposobnosti građana da sami riješe međusobne sporove i sukobe.

Vlada i politika usko su povezane sa sukobom, pravilima i zakonom, odgovornošću i medijima.

6.2.7 Ravnopravnost i sloboda

Dva su razloga zašto se ova dva ključna koncepta ovdje obrađuju zajedno.

Kao prvo, ljudsko dostojanstvo je osnovna vrijednost ljudskih prava. Dva su osnovna načela pravde koja zakonski gledano čine ljudsko dostojanstvo: ravnopravnost (nediskriminacija) i sloboda (u smislu

građanskih i političkih prava). Dostojanstvo osobe ugroženo je diskriminacijom i lišavanjem slobode. Prve dvije generacije ljudskih prava usredsrijedile su se na prava slobode i ravnopravnosti pri raspodjeli i mogućnostima.

Kao drugo, među slobodom i ravnopravnošću može da postoji tenzija. Na primjer, sloboda izražavanja podrazumijeva da učeniku treba da se da mogućnost izlaganja svog mišljenja u nastavi, onako kako on to smatra ispravnim. Jednakost mogućnosti za sve učenike, s druge strane, zahtijeva da se vrijeme izlaganja pošteno i u jednakoj mjeri raspodijeli među svim učenicima. Za pojedinog učenika to može da znači jedan ili dva minuta prije nego što sljedeći učenik uzme riječ. Individualna sloboda izražavanja stoga mora da se ograniči, možda veoma strogo, kako bi svaki učenik imao zagarantovanu priliku za učestvovanje u raspravi. Na koji način učenik doživljava takva ograničenja zavisi od toga koliko dobro može iznijeti mišljenje na sažet i jasan način. Zato, kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, učenici moraju da razvijaju sposobnosti pomoću kojih mogu uspostaviti ravnotežu između slobode izražavanja i jednakih mogućnosti. One obuhvataju jezičke vještine, jasno razumijevanje problema o kojem se raspravlja i uvažavanje okvira propisa koji omogućavaju ravnotežu između slobode i ravnopravnosti.

Učenici moraju da nauče kako da sprovedu svoja prava na slobodu, na primjer, slobodu misli, govora, i pristupa informacijama. Takođe, moraju naučiti kako da se suprotstave diskriminaciji, kako u svoju tako i u korist drugih. Nastavnici bi trebalo da budu svjesni nejednakih uslova i mogućnosti za učenje koji su ukorijenjeni u razlikama na primjer, razlikama u dohotcima i obrazovanju roditelja, ili u kulturnoj sredini i etničkom porijeklu. Škola i društvo ne mogu postići jednaku raspodjelu, no trebalo bi da osiguraju jednake početne uslove. U školi, to nastavnicima u zadatak stavlja odgovornost za specifične potrebe učenika pri učenju. Jednakost ne znači postupati sa svima na isti način, nego postupati sa svima na način koji služi njihovim potrebama. To je upravo ono na što se podučavanje kroz ljudska prava svodi u praksi.

Poput demokratije, sloboda i ravnopravnost usko su povezane sa svim ključnim konceptima. Nijedan aspekt obrazovanja za demokratiju i ljudska prava nije moguće zamisliti bez obrade pitanja slobode i jednakosti, koje čine ljudsko dostojanstvo, i njihove međusobne tenzije.

6.2.8 Mediji

Ovaj koncept odnosi se na iskustvo da u modernim društvima živimo u kulturi medija. Mediji su prijeko potrebni u našem ostvarivanju ljudskih prava – uključujući slobodu govora, razmjenu informacija, pristup informacijama, političku participaciju, kontrolu vlade i političko odlučivanje i donošenje političkih programa. Što složenija postaju naša društva i strukture uzajamne globalne međuzavisnosti, i što nam je više podrške i usmjerenja potrebno za razumijevanje izazova i problema sadašnjosti i budućnosti, to se više oslanjamo na medije. Mediji nameću izazov – oni otvaraju nove mogućnosti i sredstva za komunikaciju i participaciju, ali isto tako i za manipulaciju i zločin.

Mediji su komercijalna preduzeća, “govoriti i prodavati” tu se čini kao jedno. Mediji mijenjaju informaciju koju prenose. Učenici stoga moraju da uvježbavaju kako svoju sposobnost u korištenju medijskih uređaja (na koji način konstruisati poruku) tako i u dekonstruisanju poruka koje se putem medija prenose. Mediji igraju važnu ulogu i u školskoj zajednici. Učenici su vrlo vjerovatno svjesniji činjenice da su mediji sastavni dio njihovog svakodnevnog života, nego što je to generacija njihovih roditelja, a posebno njihovih nastavnika spremna da prizna. Neki su mladi ljudi stoga su često mnogo iskusniji korisnici medija od njihovih roditelja ili nastavnika. U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, medijska je kompetentnost ključ za participaciju i razvoj kompetentnosti u mnogim drugim poljima.

Ključni koncept medija usko je povezan s vlašću i politikom, identitetom, slobodom i odgovornošću.

7. Metod prenosi poruku: iskustveno učenje u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava

7.1 Nedostaci tradicionalnog vaspitanja i obrazovanja građanstva

U tradicionalnom nastavnom procesu usmjerenom na prenos vaspitno-obrazovnih sadržaja, vaspitanje i obrazovanje građanstva se zasnivalo na pružanju činjenica i informacija učenicima o institucionalnom okviru njihove zemlje. Sadržaj je bio više-manje „bezvremeni” i mogao se predavati i naučeno provjeravati sistematično. Sa gledišta učenika, međutim, postojala je mala razlika između pamćenja činjenica o parlamentu ili o različitim vrstama slatkovodnih riba – „naučeno” za ispit danas, zaboravljeno sutra. Takav pristup u nastavi doprinosi vrlo malo vaspitanju i obrazovanju građana o zajednicama utemeljenim na demokratiji i ljudskim pravima.

7.2 Nastavni proces kroz i za demokratiju i ljudska prava zahtijeva aktivno učenje

Kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, informacije o političkom sistemu zemlje imaju svrhu – one učenicima omogućavaju da u njemu učestvuju (učenje „za” demokratiju i ljudska prava). Međutim, politička participacija zahtijeva obuku i iskustvo. Stoga kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, već sam metod mora prenositi poruku. Učenje „o” demokratiji i ljudskim pravima mora imati oslonac u načinu na koji učenici uče – učenjem „kroz” demokratiju i ljudska prava. Učenicima je za učenje potrebno okruženje koje podržava interaktivno, konstruktivističko učenje i uvježbavanje kompetencija. Ukratko, učenici moraju biti aktivni i interaktivni – nastavnici dakle moraju da im omoguće da budu aktivni i da međusobno komuniciraju.

7.3 Zadaci – Nastavno sredstvo kojim nastavnik podržava aktivno učenje

S tačke gledišta nastavnika, pažljivo osmišljeni zadaci glavna su nastavna sredstva za podržavanje aktivnog procesa učenja. Oblikujući ili prilagođavajući nastavne zadatke, nastavnik uzima u obzir sve glavne aspekte učenja i nastavnog procesa: strukturu sadržaja i ciljeve učenja, početne nivoe postignuća, razumijevanja i vještina učenika, nastavne mogućnosti, medije i radnu atmosferu u učionici.

Proces učenja kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, u osnovi je organizovan kao iskustveno učenje koje se bazira na zadacima. Priručnici II-VI nude veliki broj prikaza i opisa iskustvenog učenja – oblikovanih u nastavne jedinice sastavljene od četiri lekcije kako bi se omogućilo realno planiranje. Iskustveno učenje spada u tri osnovne kategorije: simulaciju stvarnosti, istraživanje stvarnosti i stvaranje. U tabeli koja slijedi ponuđeno je nekoliko primjera za ove kategorije.

Iskustveno učenje		
Simulacija stvarnosti u razredu	Istraživanje i aktivno djelovanje u situacijama iz stvarnog života	Stvaranje
Igranje uloga	Intervjuisanje stručnjaka	Prezentacija
Igre donošenja odluka	Ulični intervjui	Radni list
Igranje igre „Crvena kraljica jen' dva tri”	Ankete i istraživanja	Poster
Konferencije	Pripravništvo	Letak
<i>Talk show</i>	Praćenje radnog procesa iz sjenke (tzv. <i>Job shadowing</i>)	Zidne novine
Debate	Studije slučajaja	Video ili muzički isječak
Saslušanja	učestvovanje u upravljanju školom	Prezentacija internetske stranice
Tribunali	učestvovanje u planiranju časova	Izveštaj: vijesti sedmice
		Izložbe
		Portfoliji
Razvijanje vještina		

7.4 Iskustveno učenje je problemsko učenje

Iskustvo je pokazalo da učenici u velikoj mjeri poštuju slobodu koju uživaju u takvim situacijama, kao i povjerenje nastavnika u njih da će vrijeme iskoristiti djelotvorno. Učenici uče kako se preuzima odgovornost samo ako im je data sloboda da to i čine. Rizik neuspjeha uvijek je prisutan – ali, bez rizika nema napretka. Štaviše, učenici mogu da postignu rezultate koji su ispod očekivanja nastavnika, ali nastavnik stiče dragocjen uvid u nivo razvoja kompetentnosti učenika, kao i u njihove potrebe za daljnjim učenjem. Proces učenja važan je koliko i sam rezultat.

U iskustvenom učenju, učenici se suočavaju s problemima – ne samo onim koji su povezani sa sadržajem i temom, već i problemima organizacije vlastitog rada. Moraju da ih postanu svjesni, a potom da sami pronađu rješenje. Zbog izazova rješavanja problema, svaki oblik iskustvenog učenja nudi bogat potencijal za treniranje vještina, na primjer upravljanje vremenom, planiranje rada, saradivanje u timovima, pribavljanje materijala i izbor informacija, pronalazak i korištenje nastavnih sredstva, itd. Iskustveno učenje je fleksibilno zato što učenici zadatak mogu da prilagode svojim sposobnostima.

7.5 Uloga nastavnika u nastavnim jedinicama iskustvenog učenja

Iskustveno učenje blisko je životu odraslih – svi se moramo snalaziti bez nastavnika ili mentora koji nam pomažu. Nastavnik treba da bude oprezan da ne pokvari tu veliku priliku za učenje pomažući prerano ili previše. Nastavnik ima ulogu mentora ili trenera, umjesto tradicionalne uloge predavača ili ocjenivača.

- Nastavnik prati kako se učenici snalaze s problemima na koje nailaze, i ne bi smio brzo popustiti na molbe da ponudi rješenja. Uloga nastavnika prije je savjetovanje i djelomično olakšavanje zadatka, ukoliko se to pokaže neophodnim. No, u određenoj mjeri, učenici bi trebalo da se „muče” – kao što će se mučiti i u stvarnom životu.
- Nastavnik posmatra učenike dok rade, imajući na umu dvije različite perspektive vrednovanja – proces učenja i postignuća u radu.²⁶ Učenici svojim radom isporučuju neposredni sirovi materijal za procjenu njihovih potreba pri učenju. Dok učenici rade, nastavnik preduzima prve korake u planiranju budućih nastavnih jedinica obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.
- Nastavnik može da ponudi da na zahtjev bude „iskorišćen” kao izvor informacija na takav način što će grupi učenika da pruži kratka uputstva o pitanju na koje je potrebno dati brzi odgovor. Uloge su zamijenjene – učenici odlučuju kada i o kojoj temi žele da čuju informacije od svog nastavnika.

7.6 Aktivno učenje zahtijeva naknadno razmatranje

Iskustveno učenje mora se preispitati, a može zahtijevati i neposredno izvještavanje, na primjer, osjećaju li učenici imaju snažna osjećanja – radost, razočaranje, ljutnju – nakon igranja uloga.

Na plenarnoj sjednici koju vodi nastavnik, učenici razmjenjuju ideje i preispituju svoje aktivnosti. Šta smo naučili? Kako smo učili? Šta je bila svrha učenja? Bez naknadnog razmatranja, iskustveno učenje samo je aktivnost radi same aktivnosti. U kontekstu konstruktivističkog učenja, naknadno razmatranje je vrijeme za apstraktnu i sistematsku analizu i prosuđivanje. Nastavnik može da dá uputstva – koncepte, dodatne informacije – za koje je aktivnost iskustvenog učenja osigurala kontekst.

²⁶ Vidi Drugi dio, Poglavlje 5 ovog priručnika, Radni materijal 3: Perspektive i oblici vrednovanja.

8. Pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima²⁷

Vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava, koje je prvenstveno usmjereno na nastavu i učenje, može se shvatiti i kao dio sveobuhvatnog pristupa školovanju utemeljenog na ljudskim pravima. Taj pristup nam kroz prizmu vrijednosti ljudskih prava ukazuje na sveobuhvatnu školsku kulturu, politike i prakse.

Dva člana u Konvenciji o pravima djeteta direktno spominju obrazovanje. Član 28. definiše obrazovanje kao pravo, dok član 29. napominje da obrazovanje djeteta treba usmjeriti prema „punom razvoju njegove ličnosti, nadarenosti, duševnih i tjelesnih sposobnosti”. U skladu sa Konvencijom druga svrha škola jeste da razviju poštovanje za ljudska prava i osnovne slobode. Znamo jednu stvar: da bi se zaista shvatila i promovisala ljudska prava, moraju se proživjeti kroz odnose s drugima.

Osnovne vrijednosti „dostojanstva, poštovanja i odgovornosti” trebale bi da budu podsticajna snaga u pozadini škole. To ne znači da se učenici samo izlože vrijednostima i sadržaju ljudskih prava u učionici. Namjena okvira ljudskih prava jeste da stvori školu usmjerenu na djecu, gdje navedene vrijednosti izvještavaju o tome kako učenici uče, kako se prema njima odnose njihovi nastavnici, kako se oni odnose jedni prema drugima, te kako će zauzeti svoje zasluženno mjesto u svijetu, s posebnom sviješću o misiji promovisanja socijalne pravde. To je bez sumnje izuzetno zahtjevan zadatak, za onoga ko ljudska prava stavlja na najistaknutiji položaj u školi.

Nastavnici mogu oživjeti ljudska prava u svojim učionicama putem primjera kojima se služe, pitanja koja postavljaju, kroz aktivne rasprave, kritičko razmišljanje i promišljanje, učenje kroz projekte i školske izlete bogate novim iskustvima. Izazov za nastavnike nije samo vlastito učenje o sadržajima ljudskih prava, već i pitanje kako predstaviti ljudska prava učenicima na način koji je za njih smislen i koristan. Jedan od ključnih izazova nije samo pomaganje učenicima s namjerom da im ljudska prava postanu manje apstraktna, već i podsticanje da se zaljube u ideju ljudskih prava.

Pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima obuhvata sljedeće karakteristike, koje bi trebalo da budu sastavni dio svakog podučavanja ljudskih prava u školama uopšte. Te su karakteristike preuzete iz okvira koji je razvio UNICEF.²⁸ U skladu s tim škole koje primjenjuju pristup utemeljen na ljudskim pravima:

- **Priznaju prava svakog djeteta.**
- **Posmatraju dijete u cjelini u širokom kontekstu.** Školsko osoblje se brine oko toga šta se događa s djecom prije nego što uđu u školski sistem (u smislu zdravlja, na primjer) i kada se vrate kući.
- **Usmjerene su na djecu,** što znači da ističu psihosocijalnu dobrobit djeteta.
- **Rodno su senzitivne i prilagođene potrebama djevojčica.** Školsko osoblje usmjereno je na smanjenje ograničenja za ravnopravnost polova, ukidanje rodni stereotipa i promovisanje postignuća kako dječaka tako i djevojčica.
- **Promovišu kvalitetne rezultate učenja.** Učenici se podstiču na kritičko razmišljanje, postavljanje pitanja, izražavanje mišljenja i ovladavanje osnovnim vještinama.
- **Omogućavaju vaspitanje i obrazovanje utemeljene na stvarnosti života djece.** Učenici posjeduju jedinstvene identitete i prethodna iskustva u školskom sistemu, svojoj zajednici i porodicama, koje nastavnici mogu uzeti u obzir kako bi podsticali učenje i razvoj učenika.
- **Djeluju u pravcu obezbjeđenja inkluzivnosti, poštovanja i jednakih mogućnosti za svu djecu.** Stereotipni pristup, isključivanje i diskriminacija se ne tolerišu.
- **Promovišu prava i odgovornosti učenika** unutar školske sredine kao i aktivizam unutar njihove šire zajednice.
- **Povećavaju kapacitete, moral, angažman i status nastavnika** obezbjeđujući im dovoljno usavršavanja, priznanja i materijalne podrške.

²⁷ Autor: Felisa Tibbitts (2009.). Originalni izvor: Tibbitts F. (2005.), “What it means to have a ‘school-based approach to human rights education’ and a ‘human rights-based approach to schooling’” (Šta znači imati ‘pristup obrazovanju za ljudska prava utemeljen na školovanju’ i ‘pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima’) u: Amnesty International SAD, *Član 26 Bilten*, Avgust.

²⁸ *Child Friendly School Manual (Priručnik za škole – prijatelje djece)*, Programme Devision/Education, UNICEF, www.unicef.org/publications/files/Child_Friendly_Schools_Manual_EN_040809.pdf. Stranici pristupljeno: 23. septembra 2010.

- **Usmjerene su na porodicu.** Osoblje nastoji da radi s porodicama i da ih ojača, pomažući djeci, roditeljima i nastavnicima da uspostave partnersku saradnju.

Ovo su generalizacije, ali one su organizujući okvir koji nastavnik može primijeniti na njenu ili njegovu vlastitu školu. Navedeni principi mogu takođe poslužiti i kao pitanja koja možemo koristiti pri vrednovanju određene prakse u školi. Je li naša politika održavanja discipline usmjerena na djecu? Povećava li prava i odgovornosti učenika? Imaju li učenici dovoljno prilika za aktivnu participaciju u školi? Je li ta participacija smisljena i jesu li joj na čelu učenici? Ova načela mogu dovesti i do toga da se čitava škola uključi u uvođenje vrijednosti ljudskih prava u razne dimenzije školskog života: učenje, razvoj i upravljanje školom, kao i politike škole i zajednice.

Možda bismo se mogli složiti da se ljudska prava u školama ne tiču samo vaspitanja i obrazovanja u učionici, već i načina života u školi. To nije nešto što je stvorila dobra volja nekolicine nastavnika. U pitanju je angažovanje vodstva i kritične mase nastavnika u školama, te je stoga zasad još prilično rijetka pojava. Međutim, neki su početni rezultati obećavajući.

Inicijativa "Prava, poštovanje, odgovornost" (PPO) Okružnog vijeća Hempšira u Velikoj Britaniji,²⁹ primjer je aktivnosti čitave škole zasnovanih na Konvenciji o pravima djeteta. Univerzalni principi Konvencije naglašavaju potrebu zaštite prava sve djece, podržavanja djece u razumijevanju svojih dužnosti, te omogućavanja okvira za učenje i podučavanje. Ti se principi koriste u promovisanju prakse demokratskog građanstva i poštovanja ljudskih prava među svim članovima školske zajednice. Stotine osnovnih, kao i 50 srednjih škola i škola za djecu s poteškoćama u razvoju aktivno učestvuju u PPO programu. Njegove ključne karakteristike su sljedeće:

- Konvencija o pravima djeteta proučava se kao korpus znanja i promoviše kao okvir školskog etosa, nastave i učenja.
- Djeca i mladi ljudi tretiraju se kao građani.
- Podržavaju se identiteti i samopouzdanje djece tako da oni sebe vide kao nosioce prava, upravo kao i odrasli.
- Perspektiva ljudskih prava ugrađena je u niz predmeta, uključujući pismenost, matematiku, prirodne nauke i istoriju, dok se terminologija ljudskih prava razvija kroz redovan rad nastavnika.
- Stvaraju se demokratskiji pristupi nastavi i učenju (ističući participaciju i prava).
- Razrednu povelju o pravima i dužnostima potpisuju i učenici i nastavnici.

Škole izvještavaju da PPO djeluje kao okvir za velik dio njihovih građanskih inicijativa (na primjer, zdrave škole, obrazovanje o odnosima, obrazovanje o drogama, emocionalna pismenost, školski savjeti), koje se mogu povezati s članovima iz Konvencije o pravima djeteta. Članovi školske zajednice cijene mogućnost upućivanja na viši autoritet (međunarodne standarde ljudskih prava) u odnosu na njihove školske vrijednosti i kodeks ponašanja.

Trogodišnja eksterna evaluacija, dovršena 2008. godine, pokazala je značajan uticaj PPO-a na školsko okruženje tamo gdje je on bio u potpunosti sproveden. To uključuje pozitivne rezultate u aspektima učeničke svijesti o njihovim pravima, poštovanju prava drugih, i nivou participacije i angažmana u školi. Nastavnici su prijavili da su manje pod stresom te da mnogo više uživaju u radu sa svojim razredima. Stoga je pristup utemeljen na ljudskim pravima povećao ljudsko dostojanstvo članova zajednice, a istovremeno i sposobnost škola da zadovolje svoju akademsku misiju uspješnog angažovanja učenika u njihovom vaspitanju i obrazovanju.

²⁹ Hampshire County Council (2009.), "Rights, Respect, Responsibility: A Whole School Approach" in *Human Rights Education in the School System in Europe, Central Asia and North America: A Compendium of Good Practice*, Organization for Security and Co-operation in Europe, Warsaw, pp.72- 74.

Poglavlje 4

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava – Kratak istorijat pristupa Savjeta Evrope³⁰

1. Osnovne informacije

Savjet Evrope najstarija je evropska organizacija. Uspostavljena je 1949. kao odgovor na posljedice Drugog svjetskog rata s primarnim ciljem zaštite i promovisanja ljudskih prava, demokratije i vladavine prava u Evropi. Savjet Evrope aktivan je u mnogim područjima, uključujući kulturu, vaspitanje i obrazovanje. U periodu od 50 godina pokrenuo je niz projekata saradnje u vaspitanju i obrazovanju sa namjerom podsticanja kulture demokratije i ljudskih prava širom Evrope.

Početkom 1990-ih, kao rezultat procesa pristupanja novih demokratija srednje i istočne Evrope, Savjet Evrope prošao je kroz značajnu transformaciju: članstvo u Organizaciji se u periodu od 10 godina više nego udvostručilo. U takvim vremenima promjene bio je neophodan sistematičniji rad na učenju o demokratiji. 1997. predsjednici i premijeri država članica Savjeta Evrope pokrenuli su novi projekat, Obrazovanje za demokratsko građanstvo. Otada je ovaj projekat doživio značajan rast i razvio snažnu dimenziju ljudskih prava i sada se naziva projektom Obrazovanja za demokratsko građanstvo i obrazovanja za ljudska prava (EDC/HRE).

Pokretanjem ovog projekta, vlade evropskih država obznanile su da ljudi moraju da uče kako da postanu demokratski građani, i da im te vještine nijesu urođene. Krajem 20. vijeka evropska društva su se suočila s nizom problema, kao što su politička apatija, migracioni pokreti s posljedicom sve izraženije socijalne raznolikosti, ekološke prijetnje i porast nasilja. Namjera pokretanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava bila je da se doprinese rješavanju takvih pitanja. Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava bavi se promocijom konkretne cjeloživotne participacije u javnom životu, promocijom odgovornosti, solidarnosti, uzajamnog poštovanja i dijaloga. I upravo se u sklopu tog jedinstvenog panevropskog okvira Savjeta Evrope zadnjih 13 godina sastaju najveći stručnjaci u tom području iz cijele Evrope kako bi radili na ovim pitanjima.

2. Rezultati projekta obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

Prve godine projekta bile su posvećene definisanju koncepata. Izdano je nekoliko osnovnih publikacija o neophodnim strategijama i vještinama za praktikovanje demokratskog građanstva. Odbor ministara Savjeta Evrope usvojio je 2002. godine Preporuku o vaspitanju i obrazovanju za demokratsko građanstvo (Preporuka Rec(2002.)12). Bio je to prvi politički tekst izdat na ovu temu na evropskom nivou (drugi veliki tekst bio je Povelja Savjeta Evrope o vaspitanju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava³¹). U okviru te preporuke navodi se da vaspitanje i obrazovanje za demokratsko građanstvo treba da bude „u fokusu procesa donošenja politike i reformi vaspitanja i obrazovanja”.³²

Godine 2002. uspostavljena je mreža koordinatora obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, sastavljena od po jednog predstavnika kojeg imenuje svaka država članica, s namjerom olakšavanja razmjene i međusobne saradnje država članica u tom području. Ta je mreža uskoro postala od neprocjenjive važnosti za razvoj i promovisanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Određeni projekti implementirani su u regije poput jugoistočne Evrope. Vijeće Evrope proglasilo je 2005. godinu Evropskom godinom građanstva u vaspitanju i obrazovanju pod sloganom "Učimo i živimo demokratiju". To je bio poseban trenutak podizanja svijesti o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, Gotovo sve zemlje članice učestvovala su u tom procesu na ovaj ili onaj način, a povratne informacije raznih partnera bile su izrazito pozitivne.

³⁰ Olaf Olafsdotir, vd direktor, Direktorat za obrazovanje i jezike Savjeta Evrope.

³¹ Povelja Vijeća Evrope o Vaspitanju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i vaspitanju i obrazovanju za ljudska prava usvojena u okviru Preporuke CM/Rec (2010.) 7 Odbora ministara.

³² Preporuka Rec(2002.)12, Odbora ministara Savjeta Evrope zemljama članicama o vaspitanju i obrazovanju za demokratsko građanstvo.

Međutim, od početka je bilo jasno da visoki prioritet obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u vaspitno-obrazovnim politikama zemalja članica nije lagan zadatak, čak ni ako se situacija u pojedinim zemljama bitno razlikuje. Definisanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava kao ključnog cilja vaspitno-obrazovnih sistema podrazumijeva novu filozofiju u smislu metodologije i organizacije rada. Studije sprovedene u okviru projekta, uključujući i *Sveevropsku studiju o politici vaspitanja i obrazovanja za demokratsko građanstvo*³³, ukazivale su na jaku potrebu za praktičnim instrumentima koji bi pomogli prevazići politiku i praksu. Zato su prioriteti projekta od 2006. do 2009. bili pripreme instrumenata i nastavnih sredstava, razmjena dobre prakse i jačanje saradnje unutar država članica i među njima. Postojala su tri glavna područja rada: razvoj politike, obuka vaspitno-obrazovnih stručnjaka i demokratsko upravljanje vaspitno-obrazovnim ustanovama. Savjet Evrope je za sva područja razvio niz praktičnih instrumenata poput ove serije priručnika za nastavnike.

U maju 2010., dugi niz godina u prethodnom tekstu rezimiranog rada kulminirao je usvajanjem Povelje Savjeta Evrope o Vaspitanju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i vaspitanju i obrazovanju za ljudska prava usvojene u okviru Preporuke (CM/Rec (2010.) 7 Odbora ministara svih 47 država članica Savjeta Evrope). U godinama koje slijede, ovaj će dokument predstavljati važnu referentnu tačku za cijelu Evropu, kao i temelj daljeg rada Savjeta Evrope na tom području.

³³ Birzea et al. (2004.), *All-European Study on EDC Policies* (Sveevropska studija o politici vaspitanja i obrazovanja za demokratsko građanstvo), Council of Europe Publishing, Strasbourg

3. Praktični instrumenti

3.1 Paket nastavnih sredstava za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

Savjet Evrope razvio je različita nastavna sredstva koja obuhvataju ključne informacije o raznim aspektima povezanim s integracijom obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u vaspitno-obrazovne sisteme. Najznačajnija nastavna sredstva, nazvana paket “obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, su sljedeća:

- Nastavno sredstvo 1: Sredstvo politike za ključna pitanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: strateška podrška za donosiocce odluka;
- Nastavno sredstvo 2: Demokratsko upravljanje školama;
- Nastavno sredstvo 3: Sredstvo za stručno usavršavanje nastavnika za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava,; okvir za razvoj kompetencija;
- Nastavno sredstvo 4: Osiguranje kvaliteta vaspitanja i obrazovanja za demokratsko građanstvo u školama;
- Nastavno sredstvo 5: Škola-zajednica-univerzitet – partnerstva za održivu demokratiju: Vaspitanje i obrazovanje za demokratsko građanstvo u Evropi i SAD-u.

Ove instrumente razvili su stručnjaci država članica Savjeta Evrope na osnovu povratnih informacija i komentara različitih ciljnih grupa, uključujući koordinate obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Uz navedeni Paket obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, na internet stranicama Savjeta Evrope dostupan je i velik broj dodatnog materijala (www.coe.int/edc).

Ovi instrumenti su generički. Drugim riječima, ističe se da se može javiti potreba da se prilagode raznim situacijama, razviju i koriste na način koji najbolje odgovara potrebama pojedine države.

3.2 Šest priručnika na temu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školskim projektima, nastavnim jedinicama, konceptima, metodima i modelima

U mnogim zemljama, nastavnicima je potrebna pomoć u realizaciji obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Iz tog razloga Savjet Evrope razvija niz priručnika za nastavnike na temu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

Priručnik II:
Odrastati u demokratiji
Nastavni planovi za osnovni nivo na temu demokratskog građanstva i ljudskih prava

Priručnik III:
Živjeti u demokratiji
Nastavni planovi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava za niži srednjoškolski nivo

Priručnik V:
Istraživanje dječjih prava
Devet kratkih projekata za osnovni nivo

Priručnik I:
Obrazovanjem do demokratije
Popratni materijali za nastavnike na temu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

Priručnik IV:
Učestvovati u demokratiji
Nastavni planovi za viši srednjoškolski nivo na temu demokratskog građanstva i ljudskih prava

Priručnik VI:
Podučavati demokratiju
Zbirka modela za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

Priručnici su objavljeni u saradnji sa Univerzitetom za pedagoške nauke u Zirihu, u okviru Međunarodnih projekata o vaspitanju i obrazovanju. Švajcarska agencija za razvoj i saradnju sufinansirala je priručnike zajedno s Savjetom Evrope. Ova knjiga, Priručnik I, *Obrazovanjem do demokratije - popratni materijali za nastavnike*, prvi je u seriji od šest priručnika. Na prethodnoj stranici može se vidjeti pregled svih šest priručnika i njihovih različitih ciljnih grupa.

Priručnici uključuju nastavne planove za sve nivoe vaspitanja i obrazovanja, namijenjene promovisanju aktivnog građanstva zasnovanog na procesima kooperativnog i iskustvenog učenja u demokratski uređenim školskim zajednicama.

Jedinstvenost ovih priručnika je u tome što su rezultat istinski evropskog projekta. Ideja i prva verzija razvijeni su u Bosni i Hercegovini, gdje su mnogi nastavnici i vaspitno-obrazovni radnici učestvovali u razvoju priručnika. Autori i urednici konačne verzije priručnika potiču iz raznih evropskih zemalja pa čak i šire, a same su priručnike testirali i preradili mnogi ljudi raznih porijekla i različitih senzibiliteta. Nadamo se da će dobro služiti nastavnicima i učenicima širom Evrope.

Drugi dio

**Učenje kroz demokratiju i
ljudska prava**

Poglavlje 1 Uslovi nastave i učenja

**Poglavlje 2 Postavljanje ciljeva i izbor
materijala**

**Poglavlje 3
Razumijevanje politike**

**Poglavlje 4 Upravljanje procesima učenja i
određivanje oblika učenja**

**Poglavlje 5 Vrednovanje učenika,
nastavnika i škola**

Učenici ne bi trebalo da samo poznaju, na primjer, svoje pravo na participaciju – već takođe moraju biti sposobni i da ga primijene. Upravo zato potrebno im je omogućiti praksu i obuku unutar školskog života putem participacije u donošenju odluka i vršenjem uticaja na školsku sredinu i na druge načine. Nastavnici, na primjer, učenicima moraju pružiti priliku da iznesu svoje mišljenje, kako o nastavnim temama tako i o pitanjima vezanim za podučavanje i upravljanje školom. Ova vrsta nastave i učenja zahtijeva pripremu. Nastavnik zbog toga treba unaprijed dobro da razmisli o različitim elementima svoje profesije. To se naravno odnosi i na podučavanje uopšte. To je pogotovo neophodno u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava budući da je životno iskustvo učenika neophodni dio ovog pristupa. Na koji način se to može integrisati? Kako osigurati da se svi učenici čuju? Kako nastavnik može biti siguran da učenicima neće nametnuti svoje mišljenje? Stoga predlažemo pet koraka koje treba uzeti u obzir:

- Koji su uslovi nastavnog procesa i učenja?
- Koji se ciljevi moraju postaviti i koji materijali odabrati?
- Koji su specifični koncepti politike koja se mora uzeti u obzir?
- Na koji se način shvataju procesi učenja i koje oblike podučavanja izabrati?
- Kako se mogu vrednovati rezultati (učenika, nastavnika i škola)?

Ovim priručnikom podržavamo nastavnike u traženju odgovora na ova osnovna pitanja predstavljajući im radne materijale koje mogu koristiti kao nastavna sredstva u slučaju potrebe.

Poglavlje 1

Uslovi nastave i učenja

1. Uvod

U planiranju svojih časova potrebna vam je dovoljno jasna ideja o karakteristikama i uslovima učenja kako u razredu kao cjelini tako i među pojedinačnim učenicima. Važno je razumjeti djecu i njihove razlike: opseg raznolikosti njihovih vještina i sposobnosti, snaga i slabosti, uvjerenja, stavova i interesa.

S jedne strane potrebno je ustanoviti uslove učenja u razredu u odnosu na planirane nastavne ciljeve. S druge strane, pri samom izboru ciljeva i tema, morate se osloniti na svoje poznavanje osobina pojedine djece i cijelog razreda.

Identifikovanjem uslova učenja završava se prvi dio preliminarnih objašnjenja. No, u daljem planiranju treba uzeti u obzir i opšte uslove u kojima će se odvijati samo učenje. Konačno, ne smijete zanemariti vlastite vještine podučavanja; na taj način možete biti sigurni da ćete ih djelotvorno upotrijebiti i nastaviti da ih razvijate a da se pritom ne preopteretite prezahtjevnim zadacima.

Na početku ovog poglavlja nalaze se ključna pitanja, a u nastavku i radni materijali koji se mogu koristiti kada god se za to ukaže potreba.

2. Zadatak i ključna pitanja za uslove nastavnog procesa i učenja

2.1 Zadatak

Na početku ovog poglavlja nalaze se ključna pitanja. Nakon njih slijede pitanja za vašu samoprovjeru koja nude detaljniji pristup različitim aspektima uslova učenja.

2.2 Ključna pitanja

- Koja znanja i vještine učenici već posjeduju?
- Koja znanja i vještine ja posjedujem?
- Kojih vanjskih uslova moram biti svjestan?
- Šta znam o učenicima kao pojedincima?
- Kojim elementima znanja i informacija učenici moraju raspolagati kako bi bili sposobni da savladaju nove zadatke koji stoje pred njima?
- U odnosu na novu temu, koje (napredne) informacije, vještine i iskustva učenici već posjeduju? Šta je za njih novo, šta se ponavlja, šta je neophodno, a šta sporedno?
- Koje tehnike rada i učenja mogu da očekujem da će učenici savladati, i kakva iskustva imaju s različitim metodama podučavanja i oblicima društvene interakcije?
- Koje pozitivne ili negativne stavove, navike, predrasude ili uvjerenja mogu ili moram očekivati?
- Kako mogu savladati poteškoće, prepreke i otpor prema učenju?
- Jesam li u dovoljnoj mjeri uzео u obzir želju djece za učenjem, stanje njihovih osjećaja, njihovu otvorenost, potrebe pri učenju, očekivanja, interese, vannastavne aktivnosti i životne uslove?

- Koji su društveno-kulturalni uslovi i uticaji, a koji sistemi podrške važni za rad u učionici? Koju ulogu igraju roditelji, braća i sestre, vršnjaci ili drugi ljudi od psihološke važnosti?

Uslovi nastavnog procesa i učenja

Radni materijal 1: Kako uzeti u obzir znanje i vještine učenika

- Šta znam o razredu?
- Koje osobine razreda moram uzeti u obzir i znati kako da na njih reagujem?
- Kako želim, ili kako moram da vodim razred (komunikacija, društveno ponašanje, poremećeni odnosi, itd.)?
- Kakva je atmosfera u razredu (kretanja u grupi, prijateljske veze, autsajderi, itd.)?
- Kojih se konvencija treba pridržavati (jezik, dužnosti, raspored sjedenja, pravila društvene interakcije, rituali, posebne prilike, ceremonije i zabave, itd.)?
- Koliko je veliki razred i koja je njegova struktura (odnos učenica i učenika, multikulturalna raznolikost, itd.)?

Uslovi nastavnog procesa i učenja

Radni materijal 2: Kako uzeti u obzir svoje znanje i vještine podučavanja

- Koje opšte iskustvo, vještine i znanja posjedujem?
- Do koje je mjere moje znanje nepotpuno – u odnosu na sadržaje i teme, ciljeve, odgovarajuće metode podučavanja i procese učenja?
- U kojim područjima želim i sam da učim (znanje, nastavne metode, profesionalne vještine, lični kvalitet, rutine, itd.)?
- Koji mi koncept ljudske prirode služi kao glavna ideja vodilja?
- Koji je teorijski okvir, ili pojednostavljena verzija teorije na kojoj se temelje moji postupci u nastavi?
- Kako bih opisao i definisao svoj odnos s učenicima?
- Gdje su moje lične granice što se tiče radnih sati, stresa, itd.? Kako iskoristavam vlastite radne kapacitete?
- Kako boljim planiranjem svog rada, kao i drugih aktivnosti mogu rasteretiti samog sebe?
- Kako upravljam vremenom koje imam na raspolaganju, i kako se nosim s izvorima stresa?

Uslovi nastavnog procesa i učenja

Radni materijal 3: Razmatranje opštih uslova nastave i učenja

- Kako raspoređujem vrijeme dana ili godine i vrijeme koje imam na raspolaganju za predavanja?
- Kako je učionica osmišljena?
- Kako je opremljena škola: kvantitet i raznolikost prostorija, dostupni mediji, materijali, itd.?
- Koji je okvir omogućen u smislu školske kulture (zajednički projekti za različite starosne grupe, timski rad i timske obveze, saradnja s roditeljima, lokalnim vlastima ili stručnjacima za djecu s posebnim potrebama, itd.)?

Uslovi nastavnog procesa i učenja

Radni materijal 4: Koji su moji osnovni stavovi prema učenicima?

- Empatija, privrženost (otvorenost prema osjećajima, mislima, stavovima i potrebama), dobronamjerno prihvatanje (lično poštovanje nezavisno od bilo kakvih uslova), iskrenost, stabilnost, pouzdanost
- Vođstvo u duhu poštovanja i uvažavanja (emocionalna privrženost, induktivno rezonovanje, autoritativna kontrola, podrška društvene integracije i demokratije)

Odnosi i komunikacija u razredu

- Uzajamno razumijevanje
- Simetrični odnosi
- Zajedničko obrazovanje bez polne diskriminacije
- Upoznavanje drugih ljudi
- Prijateljstvo
 - Verbalna i neverbalna komunikacija
 - Prihvatanje drugih perspektiva i gledišta
 - Samopercepcija i percepcija od strane drugih

Atmosfera sprječavanja sukoba

- Pravedna i brižna zajednica, zajednica onih koji uče, podjela odgovornosti (nastavnici i učenici – oba pola)
- Saradnja umjesto konkurencije
 - Društveno učenje
 - Pravila i konvencije
 - Meta-komunikacija i meta-interakcija
 - Ograničenja i podsticanje

Obrazovne mjere

- Razgovori o rješavanju sukoba
- „Okrugli sto“
- Igre
- Kooperativnost kao smjernica za modifikovanje ličnog ponašanja
- Korisne povratne informacije
- Pojedinačne odgovornosti
- Kazne
- Ophođenje s maltretiranjem i nasiljem u učionici ili školi

Uslovi nastavnog procesa i učenja

Radni materijal 5: Preispitivanje discipline i reda s demokratse tačke gledišta

- Red je neophodan u svim okolnostima. Grupa bez reda i osnovnih pravila ne može biti demokratska.
- Ograničenja su neophodna. Pravila mogu biti pogrešna ili neprikladna. No, dok su važeća, moraju se poštovati. U svakom slučaju, mora postojati mogućnost njihove promjene.
- Od samog početka, djeca treba da učestvuju u određivanju i sprovođenju pravila. Samo na taj način će se i identifikovati s njima.
- Razredna zajednica ne može funkcionisati bez međusobnog povjerenja i poštovanja. U nekim slučajevima stvaranje takve atmosfere može se pokazati kao težak zadatak.
- Timski duh mora zamijeniti konkurenciju u učionici.
- Prijateljska atmosfera u učionici od suštinskog je značaja.
- Vještine socijalizacije nastavnika važna su osnova (demokratsko vodstvo, razvijanje osjećaja pripadnosti grupi, izgradnja odnosa, itd.).
- Grupna komunikacija stalno je prisutna realnost u demokratski vođenoj učionici.
- Učenike treba podsticati na istraživanje novog kako bi učili i na vlastitim greškama.
- Unutar postavljenih granica mora biti omogućeno ostvarivanje slobode. Samo na taj način moguće je razviti individualnu odgovornost.
- Učenici će prihvatiti disciplinu i red i rado će ih se pridržavati ukoliko im pomažu da se izraze, i ukoliko podržavaju razvijanje zadovoljavajućih odnosa i radnih uslova.

Uslovi nastavnog procesa i učenja

Radni materijal 6: Preispitivanje uloge nastavnika s demokratske tačke gledišta

Nastavnici moraju da vode i prate razred. To je njihov zadatak. Oni moraju da odlučuju o različitim stvarima, kao i da sve kontrolišu. Ono što nastavnici ne bi smjeli da rade jeste da pokušavaju da kontrolišu i misaone procese, kao i lični razvoj svojih učenika. Posebno kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava nastavnik postaje uzor svojim učenicima. Kako se nosi sa sukobima? Koje shvatanje ljudi promovirate? Sljedeća lista daje mogućnost da se odredi vlastiti položaj. Međutim, jasno je da zavisno od nastavne situacije, opšteg raspoloženja, opasnih trenutaka ili sastava učeničke grupe, itd., može biti razumno da se zauzme više autokratski ili više demokratski stav. Uopšteno važno je imati na umu: moje poimanje osobe kao nastavnika ostavit će utisak na moj svakodnevni rad s učenicima.

Nastavna situacija	Ja	Pretežno demokratska uloga
Pretežno autokratska uloga		Pretežno demokratska uloga
Vladar		Vođa
Strogi glas		Prijateljski glas
Naredba		Savjet, molba
Moć		Uticao
Pritisak		Sugestija
Zahtjev za udovoljavanjem		Pridobijanje saradnje
Nametanje zadataka		Predlaganje ideja
Učestalo kritikovanje		Često ohrabrivanje
Često kažnjavanje		Česta podrška i pomoć
„Kažem ti!”		„Razgovarajmo o tome.”
„Ja odlučujem, ti slušaš!”		“Predložiću nešto i pomoći ti da odlučiš.”
Isključiva odgovornost za grupu		Podijeljena odgovornost s grupom i u grupi

Uslovi nastavnog procesa i učenja

Radni materijal 7: Kako razviti demokratsku atmosferu u razredu

Ako nastavnik odluči da učionicu organizuje na demokratičniji način, to je povezano s velikim ciljem. Sljedeća tabela prikazuje korake koji se mogu poduzeti.

1. Gdje sam ja i u kojem pogledu?
2. Koji ću polazište izabrati za sutra, za sljedeću sedmicu, za sljedeću godinu?
3. Kako kao nastavnik mogu da djelujem da moja škola ima koristi od mog unapređenja procesa učenja?

Kratkoročni ciljevi	Srednjoročni ciljevi	Dugoročni ciljevi
Nastavnik smanjuje ispoljavanje ekstremnog autoriteta	Nastavnik razvija praksu dvosmjerne komunikacije	Uzajamno razumijevanje između učenika i nastavnika
Nastavnik navodi razloge izbora tema obrade i nastavnih materijala	Nastavnik nudi alternativne teme i nastavne materijale	Učenici i nastavnik zajedno planiraju nastavne časove
Nastavnik objašnjava učenicima ciljeve učenja	Nastavnik predstavlja učenicima alternativne ciljeve učenja	Učenici i nastavnik zajedno biraju ciljeve učenja
Nastavnik navodi razloge svog izbora metoda podučavanja	Nastavnik predstavlja alternativne metode podučavanja	Učenici i nastavnik zajedno odlučuju o metodama podučavanja
Nastavnik navodi razloge svojih ocjena za učenička postignuća	Nastavnik objašnjava probleme u ocjenjivanju	Samovrednovanje učenika
Uvod u demokratske načine rješavanja sukoba	Nastavnik prestaje da koristi moć autoriteta u rješavanju sukoba	Rješavanje sukoba sredstvima međusobne saradnje i komunikacije
Nastavnik objašnjava načela organizacije rada u učionici	Uzimaju se u obzir predlozi učenika u organizaciji rada	Učenici učestvuju u odlukama o organizaciji rada u učionici

Uslovi nastavnog procesa i učenja

Radni materijal 8: Kako razviti školu kao demokratsku zajednicu

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava i proces razvoja demokratske atmosfere ne može se odvijati samo u okviru učionice, već mora biti prisutan i na nivou cijele škole. U tom pogledu najbitniji je ključni igrač direktor.

Kao sastavni dio materijala o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava koje je objavio Savjet Evrope, "Demokratsko upravljanje školama" predlaže ključna područja rada i korake koje treba poduzeti na putu do razvoja škole kao demokratske zajednice (vidi i Poglavlje 5 ovog dijela, Radni materijali 15-18).

Ta četiri ključna područja su:

1. Upravljanje, rukovođenje, menadžment i javna odgovornost
2. Vaspitanje i obrazovanje usmjereno na sticanje vrijednosti
3. Saradnja, komunikacija i angažovanost: konkurentnost i samoodređenje
4. Učenička disciplina

Upravljanje, rukovođenje, menadžment i javna odgovornost

Razne interesne grupe poput državnog zakonodavstva, lokalnih školskih odbora, sindikata, učenika i roditelja, kao i lokalnih zajednica postavljaju zahtjeve pred rukovodstvom škole. Kako se školski direktor nosi sa tim izazovima? Koji oblik menadžmenta primjenjuje u školi? Je li rukovođenje izgrađeno na konsenzusu i povjerenju ili ga odlikuje nepovjerenje i rivalstvo? Na koji način su podijeljene školske dužnosti? Kako se školski lider odnosi prema različitosti? Na koji način škola pokazuje odgovornost prema različitim interesnim grupama?

Vaspitanje i obrazovanje usmjereno na sticanje vrijednosti

Kako se vrijednosti poput demokratije, ljudskih prava i uvažavanja različitosti manifestuju u formalnom i neformalnom kontekstu škole? Na koji se način vrijednosti i društvene vještine promovišu kao preduslov za miroljubivu koegzistenciju u modernom globalizovanom društvu? Kako se te vrijednosti prosuđuju na nivou škole?

Saradnja, komunikacija i angažovanost: konkurentnost i samoodređenje

Škola nije odvojen entitet od ostatka društva ili stvarnog svijeta. Kakva je interna i eksterna komunikacija škole? Liči li škola više razdruženoj kompaniji ili predstavlja vrata u ostatak društva kroz svoje procese i načine komunikacije i angažovanosti? Kako škola shvata svoju misiju? Koliko je škola odlučna da sprovodi postavljene ciljeve u komunikaciji i otvaranju prema ostatku društva?

Učenička disciplina

U školi zajedno radi mnogo ljudi. Kakva pravila treba primijeniti za održavanje reda i discipline u demokratski upravljanim školama? Što učenike podstiče da se pridržavaju postavljenih pravila, i zbog čega im se suprotstavljaju? Vlada li u demokratskoj školi kaos ako učenici ne slijede nikakva pravila?

Poglavlje 2

Postavljanje ciljeva i izbor materijala

1. Uvod

Nastavnici se neprestano suočavaju s problemom opravdanosti: koji su razlozi mog izbora određenih ciljeva i tema? Identifikovanje nastavnih ciljeva i izbor tema predstavlja donošenje fundamentalnih odluka u nastavnom procesu. Ciljevi ne bi smjeli da budu samo kopirani ili prilagođeni, kao ni dogmatski nametnuti. Zapravo, trebalo bi da budu savjesno preispitivati, a konačni izbor trebao bi da se bazira na zdravom razumu i opravdanosti. Nakon toga – možda čak i zajedno s učenicima – trebalo bi da svjesno izaberete teme i nastavne ciljeve; svoj izbor promišljate u širim kontekstima i provjeravate izbor tema da bi identifikovali njihove vaspitno obrazovne vrijednosti. Ovaj je zadatak od ključne važnosti jer je broj mogućih nastavnih tema beskrajan, a vrijeme koje imate na raspolaganju za planiranje i izvođenje nastave ograničeno.

Pitanja koja slijede trebalo bi da vas usmjere i pomognu vam u složenom zadatku izbora i pripremanja nastavnih tema.

2. Zadatak i ključna pitanja za postavljanje ciljeva i izbor materijala

2.1 Zadatak

Nastavnici s osjećajem odgovornosti prema poslu koji obavljaju stalno se suočavaju s problemom opravdanosti: zbog čega sam odlučio da odaberem moguće ciljeve i teme?

Donošenje odluke o izboru nastavnih ciljeva najvažnija je od svih odluka u vezi s učenjem o demokratiji i ljudskim pravima. Ciljevi ne bi smjeli biti samo kopirani ili prilagođeni, kao ni dogmatski nametnuti. Zapravo, trebali biste ih savjesno preispitivati, a konačni izbor trebao bi se bazirati na zdravom razumu i opravdanosti. Za nastavnika je bitno da poveže nastavne ciljeve o kojima razmišlja s uslovima učenja koje učenici imaju te da ih njima i prilagodi (Vidi Poglavlje 1: Uslovi učenja i podučavanja).

Čim ciljevi postanu konkretniji, neophodno je uključiti aspekt sadržaja. Sve dok ne odlučite koji je to nivo postignuća što se tiče saržaja, to jest, izabranih tema, neće biti moguće da definišete nastavne ciljeve.

U procesu planiranja, rad na aspektima sadržaja u nastavi zahtjevan je i oduzima mnogo vremena. Na prvi pogled može da se učini da nije potrebno da se ulaže mnogo truda, budući da kurikulum postavlja jasne smjernice, a neki nastavni mediji nude detaljne predloge. Glavni zadatak, međutim, prepušten je vama, nastavniku: vi morate biti dobro vladati čitavim područjem znanja o kojem želite da podučavate; morate ga posložiti, jasno ga razumjeti, detaljno ga analizirati, kritički ocijeniti, svjesno izabrati teme i nastavne ciljeve, promisliti o svom izboru u širim kontekstima, provjeriti izbor tema kako biste procijenili njihovu vaspitno-obrazovnu vrijednost, itd. Ovaj je zadatak od ključne važnosti jer je broj mogućih nastavnih tema beskrajan, a vrijeme koje imate na raspolaganju za planiranje i izvođenje nastave ograničeno.

Sljedeća ključna i dodatna pitanja za vašu samoprovjeru namijenjena su da vas usmjeravaju i pomažu vam u tom složenom zadatku izbora i pripremanja nastavnih tema. Predlažemo da sarađujete s ostalim nastavnicima, a možda i s učenicima.

2.2 Ključna pitanja

Za postavljanje ciljeva:

- Koje ciljeve želim da postignem?
- Koje će kompetencije biti najvažnije na kraju nastavne jedinice?

- Iz kojih sam razloga odabrao ove ciljeve?
- Kako određujem prioritet svojih ciljeva (primarni i sekundarni ciljevi)?
- Koji su ciljevi bitni sada – za razred kao cjelinu, za pojedine učenike, dječake i/ili djevojčice?
- Jesam li se pobrinuo za to da ciljevi koje sam odabrao služe glavnim interesima i potrebama mojih učenika? Odgovara li zaista moja nastava onome čime su zaokupljeni moji učenici?
- Postoji li mogućnost da učenici učestvuju u definisanju ili izboru nastavnih ciljeva?
- Koliko je vremena (časova i sedmica) dodijeljeno postizanju ciljeva?
- Koje bi ciljeve trebalo da ostvare svi učenici unutar raspoloživog nastavnog vremena (opšti standard učeničkih postignuća)?
- Treba li da se definišu specifični nivoi učeničkih postignuća za učenike pojedinačno (vaspitanje i obrazovanje prema individualnim sposobnostima)?
- Jesam li osposobio učenike da sa znanja pređu na djelovanje, odnosno, mogu li sa sigurnošću primijeniti stečeno znanje?
- Na šta se fokusiram u svom predavanju – na kognitivne, lične ili društvene sposobnosti?
- Jesu li mi jasni kratkoročni i dugoročni ciljevi koji su najvažniji za moj razred, za grupe u učenju, za učenike i učenice pojedinačno?
- Jesam li ciljeve iznio jasno i eksplicitno?

Za izbor tema i materijala:

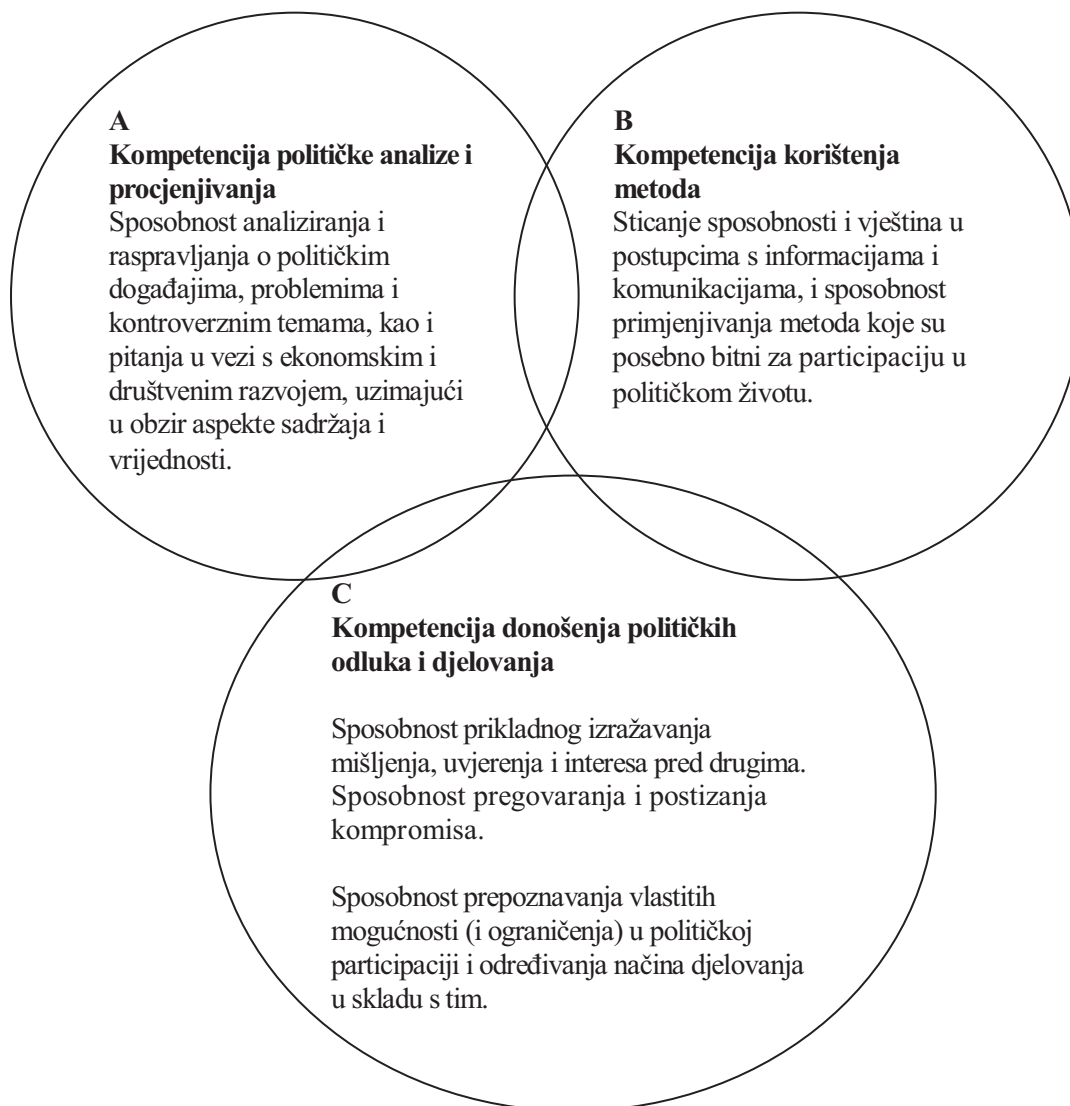
- Koje sam teme odabrao?
- Zašto sam ih odabrao?
- Kakva je struktura mojih tema?
- Je li moj izbor tema u skladu s nastavnim planom?
- Koji su aspekti tema koje sam odabrao zanimljivi mojim učenicima?
- Na koji način je učenje u školi povezano s učenjem van škole?
- Postoji li veza između teme i stvarnog života i sredine u kojoj učenici žive?
- Razumijem li dobro cijeli predmet, što mi omogućava da odaberem određenu temu? Kako se mogu bolje informisati? Treba li da sprovedem određena istraživanja ili eksperimente prije nego što na času počnem podučavati tu temu?
- Koje nastavne materijale imam na raspolaganju za pojedine aspekte te teme?
- Hoće li učenici i učenice tokom nastave moći da upotrijebe lično iskustvo, znanje i vještine (na primjer, djeca koja imaju drugačiju kulturnu ili jezičku pozadinu)?
- Hoće li tema biti jednako prikladna za specifične potrebe oba pola?
- Zanima li me odabrana tema?

Postavljanje ciljeva i izbor materijala

Radni materijal 1: Kompetencije učenika za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

Učimo i živimo demokratiju i ljudska prava – Tri područja kompetencije za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

Cilj vaspitanja i obrazovanja za demokratsko građanstvo jeste podržavanje razvoja kompetencija u tri oblasti, koja su međusobno čvrsto povezana tako da ne bi smjelo da se odvojeno obrađuju.

Kompetencija političke analize i procjenjivanja

Cilj je razvijanje sposobnosti analiziranja političkih događaja, problema i kontroverznih pitanja te obrazlaganje vlastite procjene. Škola može doprinijeti tom procesu podsticanjem učenika da strukturiranom analizom počnu sofisticiranije da shvataju građu.

Da bi se to postiglo potrebne su sljedeće vještine:

- prepoznavanje važnosti političkih odluka za vlastiti život;
- prepoznavanje i procjenjivanje posljedica političkih odluka;

- prepoznavanje i izlaganje sopstvenog gledišta i gledišta drugih;
- prepoznavanje i razumijevanje tri dimenzije politike:
 - a) institucionalne,
 - b) vezane za sadržaj,
 - c) usmjerene prema procesu;
- analiziranje i vrednovanje različitih faza političkih procesa na mikronivou (na primjer, školski život), mezonivou (na primjer, zajednica) i makronivou (državna i međunarodna politika);
- predstavljanje činjenica, problema i odluka uz pomoć analitičkih kategorija, identifikovanje glavnih aspekata i njihovo povezivanje s osnovnim vrijednostima ljudskih prava i demokratskih sistema;
- identifikovanje društvenih, pravnih, ekonomskih, ekoloških i međunarodnih okolnosti, interesa i razvoja u raspravi o aktuelnim kontroverznim pitanjima;
- prepoznavanje načina na koji je politika predstavljena u medijima.

Kompetencija korištenja metoda

Za učestvovanje u različitim političkim procesima potrebno je ne samo osnovno poznavanje političkih sadržaja, struktura i procesa, već i opšta kompetentnost koja se stiče i kroz druge predmete (a tu spada komunikacija, saradnja, baratanje informacijama, brojevima i statistikama). U sklopu vaspitanja i obrazovanja za demokratsko građanstvo moraju se učiti i podsticati posebne sposobnosti i vještine, poput sposobnosti iznošenja argumentovanog mišljenja za ili protiv neke teme, što je posebno bitno za učestvovanje u političkim aktivnostima. Cilj je korištenje tih vještina u metodama koje predstavljaju opšta mjesta političkog diskursa (rasprave, debate).

Kako bi se u tome uspjelo, potrebne su sljedeće vještine:

- sposobnost samostalnog pronalaženja, izbora, obrađivanja i predstavljanja informacija dobijenih iz masovnih sredstava komunikacije i/ili novih medija na kritički i fokusiran način (prikupiti, organizovati, ocijeniti statistiku, karte, dijagrame, grafikone, karikature);
- kritički pristup korištenju medija i sposobnost razvijanja vlastitih medijskih proizvoda;
- primjena empirijskih metoda na osnovni način (na primjer, tehnike anketiranja i intervjuisanja).

Kompetencija donošenja političkih odluka i djelovanja

Cilj je da se stekne sposobnosti za samouvjereno i primjereno istupanje i ponašanje u političkom kontekstu i u javnosti.

Kako bi se u tome uspjelo, potrebne su sljedeće vještine:

- sposobnost izražavanja vlastitog političkog mišljenja na primjeren i samopouzdan način te usavršavanje raznih oblika razmjene mišljenja;
- učestvovanje u javnom životu i sposobnost političkog djelovanja (usmene vještine komuniciranja poput izražavanja vlastitog mišljenja, raspravljanja, debatovanja, vođenja ili moderiranja rasprave; tehnike pisanih prezentacija i vizualizacije za plakate, zidne novine, zapisnike sa sastanaka, pisma uredniku, itd.);
- prepoznavanje vlastitih mogućnosti upotrebljavanja političkog uticaja, sastavljanje tima i zajednički rad;
- samopouzdanje, ali i sposobnost pristajanja na kompromise;
- prepoznavanje anti-demokratskih misli i tendencija te sposobnost da se na njih odgovarajuće reaguje;
- sposobnost prirodnog ponašanja u interkulturalnom kontekstu.

Postavljanje ciljeva i izbor materijala

Radni materijal 2: Dvije kategorije materijala za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

Nastava i učenje bez neke vrste materijala nije nemoguće jer su materijali medij koji daje sadržaj, teme, informacije i podatke. Učenici razvijaju svoje sposobnosti baveći se određenim aktivnostima, što znači da „nešto rade” s nekim predmetom. Prvi na pamet padaju udžbenici ili radni listovi, i oni zaista jesu bitni za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava.

Dvije kategorije materijala za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

Međutim, specifičan profil obrazovanja za demokratiju i ljudska prava odražava se širim konceptom materijala i medija. Udžbenici i radni listovi primjeri su štampanih medija. U interaktivnom konstruktivističkom učenju nastavnici i učenici stvaraju različite kategorije materijala. Oni su autentični jer su materijali iz prve ruke, proizvedeni na licu mjesta, u određenoj situaciji, za ljude koji su prisutni tamo i tada. Kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava zato, nastavnici i učenici nijesu samo korisnici materijala nego i njihovi proizvođači. U priručnicima II do VI ovog izdanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava predstavljeno je mnogo primjera za tu kategoriju materijala, koju vrlo često stvaraju učenici u okviru iskustvenog učenja ili radom na projektima, a opisi nastavnih jedinica i lekcija istražuju njihov bogati nastavni potencijal za učenike.

Tabela zahtjeva nastavnog procesa i materijala

Sljedeća tabela povezuje neke od tipičnih primjera za te dvije kategorije materijala – dobijenih putem medija i nastalih u procesima interakcije između nastavnika i učenika – za različite aspekte razvoja kompetencija kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava. Ne zagovaramo pristrasnost prema jednom tipu materijala, već integrisani pristup. Međutim, održavanje nastave kroz demokratiju i ljudska prava od nastavnika zahtijeva da ozbiljno shvataju materijale koje naprave učenici.

Obrazovanjem do demokratije

Aspekti razvoja kompetencije	Materijali prenešeni putem medija	Materijali nastali u procesima učenja	
		Materijali koje su izradili nastavnici	Materijali koje su izradili učenici
Prethodni razvoj učenika	(Takvi mediji i materijali, naravno, postoje – na primjer, dječije knjige ili filmovi – ali oni su izvan nastavnikove percepcije)		Prethodno razvijeni koncepti, prijašnje iskustvo i procesi socijalizacije u porodici ili s vršnjacima, prethodno usvojene informacije u školi i van nje
Definisanje teme, izrada plana za čas ili temu			Ideje dobijene kroz <i>brainstorming</i> ili diskusiju
Informacije	Aktuelne novosti (štampane, TV, DVD, internet) Udžbenici	Predavanje Pribavljanje osnovnih materijala (na primjer, <i>flipchart</i> table, markeri, papir u boji)	Doprinosi učenika u nastavi (na primjer, dekonstrukcija poruka prenešenih putem medija, sažeci, domaći zadaci, prezentacije, argumenti u raspravama i debatama, komentari, pitanja)
Analiza i razmatranje	Tematika i kontroverzna pitanja u politici i nauci (radni listovi, udžbenici)	Objašnjenje ključnih koncepata Kritika koja zahtijeva dekonstrukciju	
Uvježbavanje vještina	Radni listovi (uputstva za vježbanje)	Pokazivanje i usmjeravanje	Povratne informacije
Participacija i aktivno djelovanje		Vođenje sjednica	Pitanja, primjedbe, uvidi, interesi
Procjenjivanje i vrednovanje	Testovi Upitnici Portfoliji	Posmatranje	Samoprocjenjivanje Povratne informacije Definisanje potreba za dalje učenje

Postavljanje ciljeva i izbor materijala

Radni materijal 3: Izbor i korištenje materijala u obrazovanju za demokratiju i

ljudska prava

Izbor materijala prenešenih putem medija

Širi koncept materijala implicira da će i nastavnici i učenici da biraju materijale. Učenici to rade u procesu konstruktivističkog učenja. Ovdje ćemo se fokusirati na ulogu nastavnika u izboru materijala kojima treba da se služi u nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

Kriterijumi za izbor materijala iz medija

- Pouzdanost: mogu li se autor, izvor, datum nastanka, itd., nedvosmisleno odrediti? Jesu li tekst, podaci, itd., preuzeti iz originala, i mogu li učenici (šrednjoškolski nivoi) uočiti je li nešto promijenjeno?
- Prikkladnost: odgovara li materijal nivou razumijevanja i razvoja kompetencije učenika, uključujući i njihovo iskustvo u dekonstruisanju poruka prenešenih putem medija? Materijali ne bi smjeli da budu ni prelagani ni preteški; trebalo bi da zahtijevaju trud koji unapređuje vještine učenika i njihovo znanje, razumijevanje i sposobnost razmatranja.
- Relevantnost: odgovara li materijal interesima učenika? Obraduje li temu ili problematiku koje učenici smatraju bitnim? Mogu li povezati sadržaj sa svojim već razvijenim konceptima ili iskustvom?
- Načelo ne-indoktrinacije ili pluralizam perspektiva: prikazuju li materijali različite perspektive? Izbjegavaju li zamku indoktriniranja učenika – u bilo kojem smjeru razmišljanja, procjenjivanja ili interesa (pogledajte segment o profesionalnoj etici nastavnika obrazovanja za demokratiju i ljudska prava koji je dat u ovom priručniku)?

Postupak s materijalima koje su proizveli učenici

Pisani materijali, slike, itd.: nastavnik ih može proučiti prije ili nakon nastave i odlučiti šta da preduzme.

Usmena aktivnost učenika mnogo je zahtjevniji zadatak za nastavnika jer mora spontano reagovati i vrlo često improvizovati. Pogledajte segment o vođenju plenarne diskusije datom u ovom priručniku.

Poglavlje 3

Razumijevanje politike

1. Uvod: šta učenici moraju naučiti?

Cilj obrazovanja za demokratiju i ljudska prava jeste da omogući učenicima da učestvuju u procesima političkog odlučivanja koji utiču na njihove interese i zajednicu u cjelini.

Mogu aktivno djelovati tek onda kada sam se odlučio, odnosno kada znam šta želim. Više analitički rečeno, morao sam da prepoznam svoje interese i odredim njihove prioritete ili je trebalo da procijenim neku temu, sukob ili problem i da se odlučim koji pravac djelovanja podržavam. Procjena zahtijeva razumijevanje, a razumijevanje zahtijeva kvalitetne informacije.

Učenici bi zato trebalo da razumiju važne političke teme – kako zbog njih samih (učenje „o“ politici), tako i zbog sticanja kompetencija koje im omogućavaju nezavisno djelovanje u preduzimanju potrebnih koraka: prikupljanje informacija, analiza i razumijevanje političkog pitanja ili problema, i procjena. To osposobljava mladog građanina da participira i aktivno djeluje (učenje „za“ demokratsko participiranje).

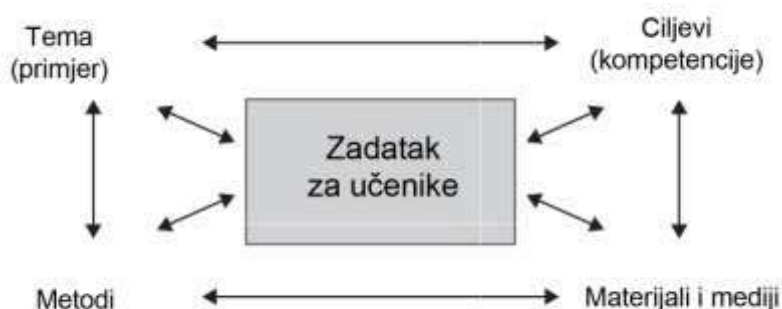
2. Zadatak i ključna pitanja za razumijevanje politike

2.1 Zadatak za nastavnike obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

U svim područjima nastave i učenja, ne samo kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, učenici najbolje shvataju kompleksne teme proučavajući dobro izabrane primjere. Priručnici za učitelje u ovom izdanju obrazovanja za demokratiju i ljudska prava za osnovni, kao i niži i viši srednjoškolski nivo (Priručnici II-V) slijede to načelo u svakom poglavlju i prikazuju različite moguće pristupe. Priručnici takođe pokazuju da ti primjeri mogu biti iz konteksta upravljanja školama ili s bilo kojeg nivoa političkog odlučivanja u zavisnosti od starosti učenika, dostupnom materijalu i očekivanom ishodu učenja.

Ti primjeri se u osnovi mogu svrstati u dvije kategorije – analiza političkog problema ili teme, ili analiza procesa političkog odlučivanja. Nastavnik mora da odluči koji su primjeri odgovarajući i da obavijesti koji je materijal već dostupan ili može biti dostupan.

Zadatak nastavnika obrazovanja za demokratiju i ljudska prava jeste da poveže sljedeće elemente u planiranju strukture časa o politici:

Planiranje časa nije moguće bez razmišljanja o svim ovim elementima nastave i učenja i njihovog uzajamnog povezivanja. Promjena jedne stavke uticat će na druge. S druge strane, tema koja se obrađuje može se zamijeniti u svrhu ostvarenja određenog cilja, i obrnuto.

2.2 Ključna pitanja

- Za šta bi moji učenici trebalo da budu sposobni nakon ove nastavne jedinice? Šta bi trebalo da razumiju i da budu u stanju da objasne drugima i koje bi kriterijume trebalo primijeniti u procjeni određenog političkog pitanja?
- Na koji način mogu procijeniti razvoj njihovih sposobnosti?
- Na koji način se učenici mogu osloniti na svoje iskustvo u svakodnevnicima ili u školi da bi razumjeli politiku?
- Kako moji učenici percipiraju političko odlučivanje?
- U kojoj su mjeri moji učenici svjesni svojih interesa?
- Koje tekuće teme utiču na moje učenike?
- Koje tekuće teme moji učenici mogu da razumiju?
- Jesu li te teme povezane s upravljanjem školom ili s politikom na lokalnom, regionalnom, nacionalnom ili internacionalnom nivou?
- Kako mogu podstaći svoje učenike da učestvuju u izboru teme?
- Koja ću nastavna sredstva ili materijale izabrati za predstavljanje različitih mišljenja o temi?
- Koje ću zadatke dati učenicima da odrade samostalno?
- Koja uvodna objašnjenja mogu dati učenicima?
- Koje ključne koncepte oni mogu primijeniti na određenu temu?
- Kakva mišljenja na određenu temu očekujem od svojih učenika?
- Koje je moje mišljenje? Koji su mi kriterijumi bili prioritetni u vlastitoj procjeni?
- Kako ću obezbijediti da moji učenici ne budu pod pretjeranim utjecajem mojih nastojanja da usvoje moje mišljenje?
- Na koji način moji učenici mogu aktivno djelovati?

Razumijevanje politike

Radni materijal 1: Kako mogu obraditi politiku u svojoj nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?

Učenici bi kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava trebalo da nauče kako da razumiju politiku. Ali, šta je politika? Šta čini temu političkom? Sljedeći primjer može da posluži kao uvod.

Primjer

Gradić u ruralnom području ima školu koju pohađaju ne samo učenici iz tog gradića, već i oni koji žive do 20 km udaljenosti. Ti učenici koriste organizovani prevoz autobusom od svojih domova do škole. Lokalna uprava pomaže porodicama s nižim dohotkom, posebno ako imaju dvoje ili više djece u školi. Porodice dobijaju nižu cijenu karte. Njima je karta subvencionirana od 25% do 75%.

Ekonomska kriza prouzrokovala je značajan pad poreskih prihoda. Predstavnici lokalne uprave sada raspravljaju o smanjivanju potrošnje da bi se što je više moguće izbjeglo finansiranje uzimanjem kredita. Neki uticajni političari i komentatori predložili su smanjivanje pomoći za autobuski prevoz učenika ili čak potpuno ukidanje iste. Njihov je stav da su rezovi u potrošnji značajni, ali da su istovremeno usmjereni na porodice koje bi minimalno osjetile razliku. No, mnogi se roditelji ne slažu s tim mišljenjem i žele da sistem porodičnih povlastica ostane isti.

Ova priča je fiktivna, ali vjerovatno veoma tipična za rasprave o smanjivanju javne potrošnje u doba recesije. Koji su politički elementi u ovoj priči?

Trodimenzionalni model politike

Moguće su različite definicije koncepta politike. Definicija koja je uobičajena i korisna za učenje i nastavni proces primjenjuje trodimenzionalni model politike: teme, odluke i institucije.

Dimenzija političkih tema: u politici ljudi zagovaraju svoje interese ili načine prepoznavanja i rješavanja problema ili dilema. U cilju izražavanja kolektivnih interesa ljudi se ponekad organizuju u grupe. Rasprave i kontroverze uobičajene su u politici, one odražavaju različite interese i mišljenja u pluralističkom društvu i nema razloga za strah ako se rješavaju mirnim putem.

Dimenzija političkog odlučivanja: problemi u politici su neodgodivi, oni utiču na interese zajednice kao cjeline ili velike grupe ljudi. Zahtijevaju aktivno djelovanje, tako da svaka rasprava mora dovesti do odluke, poslije koje slijedi akcija.

Institucionalna dimenzija politike odnosi se na okvir u kom se politika odvija. Koja je moć data kome? Kako se održavaju izbori? Kako se pripremaju zakoni? Koja prava ima opozicija u parlamentu? Kako pojedinci i interesne grupe utiču na te političke procese? Zbog toga, ova dimenzija uključuje ustav, pravila i zakone koji definišu načine mirnog bavljenja političkim temama u demokratskim procesima odlučivanja. Širi koncept uključuje i dimenziju kulture, vrijednosti i stavove koji upravljaju političkim ponašanjem građana.

Ključna pitanja iz tri političke perspektive

Tri dimenzije daju nam pogled na politiku iz različitih perspektiva. To pomaže uvođenju reda u kompleksnost koju politička pitanja mogu imati. Svaka od ove tri političke perspektive vodi do zanimljivih ključnih pitanja. Ovdje postavljena pitanja služe kao primjer i trebalo bi da budu prilagođena slučaju koji se razmatra.

Dimenzija političkih tema	Odgovori		
Koji se problem mora riješiti?	Opasnost povećanja javnog duga u vrijeme ekonomske krize		
Ko je uključen? Koje ciljeve ili interese uključene strane zastupaju?	Lokalni političari: izbjegavanje kredita smanjenjem javne potrošnje Porodice s niskim dohotkom: nastavak pomoći za porodice kojima je potrebna		
Koja su ljudska prava u pitanju?	Jednakost i nediskriminacija Pravo na obrazovanje Pravo na socijalnu sigurnost		
Koja su rješenja predložena ili se raspravljaju da bi se riješio problem?	Smanjivanje ili ukidanje pomoći za prevoz školskim autobusom		
Dimenzija političkog odlučivanja			
Ko učestvuje u procesu odlučivanja?	Političari	Medijski komentatori	Porodice
Ko se slaže ili ne slaže međusobno?	Saglasnost u predlaganju rezova na porodičnu pomoć		Suprotstavljanje rezovima
Koliko mogu različiti učesnici uticati na konačnu odluku?	Direktan pristup članovima lokalne uprave		Mogu pronaći podršku među sugrađanima i u medijima
Ko ima veću, a ko manju moć?	Zavisi. Priča ne daje odgovor na ovo pitanje.		
Ko ima veće ili manje šanse da nađe većinu?	Političari mogu prilično jednostavno pronaći većinu u parlamentu. No, ako je odluka nepopularna, mogli bi izgubiti podršku na sljedećim izborima i zato treba da budu pažljivi.		
Institucionalna dimenzija (okvir)			
Koja su ključna načela iz ustava ili zakonodavstva relevantna ili se primjenjuju?	Sistem provjera i ravnoteža, vladavina prava, socijalna sigurnost, sloboda medija, sloboda govora (roditelji)		
Koji su relevantni međunarodni i/ili regionalni standardi u području ljudskih prava?	Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948.), Evropska konvencija o ljudskim pravima (1950.), Konvencija o pravima djeteta (1989.)		
Koje su političke institucije uključene i koja je njihova moć u odlučivanju?	Gradsko / opštinsko vijeće kao zakonodavac		
Koji zakoni i pravna načela treba da se primijene?	Priča ne daje tu informaciju, no ovo je standardno pitanje koje uvijek treba da bude uključeno		

Kako ova analiza podržava obrazovanje za demokratiju i ljudska prava?

Strukturirana i sistemska analiza političke teme pomaže nastavniku u pripremi nastave obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, a učenicima u razumijevanju politike.

Nastavnik:

- treba da odluči hoće li se fokusirati na samo jednu dimenziju koristeći priču poput ove u cilju demonstriranja kako funkcionišu političke institucije, kako se donose političke odluke, ili na pitanje šta je politička tema i kako se može riješiti;
- može iskoristiti ovu priču kao igru odlučivanja u kojoj učenici igraju različite uloge i pregovaraju o rješenju;
- razvija vještinu prepoznavanja odgovarajućih materijala o aktuelnim temama u medijima.

Učenici:

- razvijaju sposobnosti razumijevanja i izbora informacija o političkim temama, procesima odlučivanja i političkim institucijama;
- uče da postavljaju pitanja koja usmjeravaju njihovu analizu;
- uče da se bave složenim temama fokusirajući se na pojedine dijelove i analizirajući ih iz različitih perspektiva.

Razumijevanje politike

Radni materijal 2: Kako mogu podržati svoje učenike u procjenjivanju političkih tema?

Glavni cilj obrazovanja za demokratiju i ljudska prava jeste da omogući učenicima učestvovanje u njihovoj zajednici i u politici. Da bi aktivno djelovali na taj način učenici moraju da znaju šta žele da postignu jer su ciljevi i strategije političke participacije zasnovani na analizi i procjeni.

Stoga, kako nastavnici obrazovanja za demokratiju i ljudska prava mogu podržati svoje učenike u procjeni političkih tema? Učenici neprestano emocionalno ili intuitivno razmatraju teme i odluke. Ali, kako mogu razviti studiozniji pristup političkom procjenjivanju?

Koji su kriterijumi primjereni za političko procjenjivanje?

Ista (prethodno navedena) priča koristi se kao primjer za demonstriranje kako se kriterijumi političkog razmatranja mogu suprotstavljati ili balansirati. Koristeći istu priču dva radna materijala pokazuju kako se politička tema može proučavati iz različitih uglova. Političko procjenjivanje usmjerava se na dimenziju političkih pitanja (vidi prethodni Radni materijal) dalje ih produbljavajući.

Primjer

Gradić u ruralnom području ima školu koju pohađaju ne samo učenici iz tog gradića, već i oni koji žive do 20 km udaljenosti. Ti učenici koriste organizovani prevoz autobusom od svojih domova do škole. Lokalna uprava pomaže porodicama s nižim dohotkom, posebno ako imaju dvoje ili više djece u školi. Porodice dobijaju nižu cijenu karte. Njima je karta subvencionirana od 25% do 75%.

Ekonomska kriza prouzrokovala je značajan pad poreskih prihoda. Predstavnici lokalne uprave sada raspravljaju o smanjivanju potrošnje da bi se što je više moguće izbjeglo finansiranje uzimanjem kredita. Neki uticajni političari i komentatori predložili su smanjivanje pomoći za autobuski prevoz učenika ili čak potpuno ukidanje iste. Njihov je stav da su rezovi u potrošnji značajni, ali da su istovremeno usmjereni na porodice koje bi minimalno osjetile razliku. No, mnogi se roditelji ne slažu s tim mišljenjem i žele da sistem porodičnih povlastica ostane isti.

Ova priča je fiktivna, ali vjerovatno veoma tipična za rasprave o smanjivanju javne potrošnje u doba recesije. Kako ovaj problem treba da se procijeni?

Lokalna uprava mora pokušati da ostvari dva istovremeno teško ostvariva cilja.

1. Porodicama sa niskim dohotkom treba pomoć; to implicira da se određeni dio budžeta rezerviše za olakšice za porodice.
2. Uprava mora da riješi problem opadajućih poreskih prihoda u vrijeme recesije; to pokreće pitanje u kojoj mjeri potrošnja, uključujući porodične olakšice, treba da bude smanjena.

Navedeni ciljevi suprotstavljeni su jedan drugom zato što se njihovo ostvarenje međusobno isključuje. Dok prvi zahtijeva potrošnju, drugi zahtijeva štednju. Finansiranje zaduživanjem kao mogući izlaz ima ozbiljne neželjene posljedice. Pruža kratkotrajno olakšanje, ali otplaćivanje kamata i glavnice po pravilu opterećuje javne finansije. Osim toga, finansiranje zaduživanjem može doprinijeti inflaciji.

Dva osnovna kriterijuma za procjenjivanje političkih odluka

U demokratskoj državi ne samo politički lideri nego i građani treba da procjenjuju opcije pri donošenju odluka. Samo tada građani mogu da podrže ili da se suprotstave odlukama vladajućih.

Političko procjenjivanje možemo zamisliti kao proces konstruktivističkog razmišljanja koje podsjeća na rasprave sa samim sobom. Različiti govornici unutar nas samih predlažu različite vrijednosti ili načela koja dovode do različitih odluka. Pojedinaac je poput suca koji sluša sve govornike, vaga ili određuje koji su od njihovih argumenata prioritetniji i onda donosi presudu koja otvara put aktivnom djelovanju. Idealnu raspravu unutar nas samih o političkom problemu porodičnih povlastica možemo zamisliti na sljedeći način.

Prvi govornik

Naša zajednica posvećena je ljudskim pravima i mnoge od njih integrisala je u naš ustav. Ona uključuju pravo na obrazovanje³⁴ i odgovarajući životni standard.³⁵ Porodice ponajviše uživaju zaštitu države. Porodice služe društvu kao cjelini kroz preuzimanje odgovornosti za odgajanje mladih generacija. Stoga smo obavezni da se brinemo o njima, a posebno o porodicama s niskim dohotkom. Stoga zahtijevam da se olakšice za školski autobus ne mijenjaju.

Drugi govornik

Preuzimanje odgovornosti za zajednicu znači da moramo da utvrdimo probleme i opasnosti koje nam prijete i da osiguramo njihovo rješavanje. Srednjoročno, ne možemo potrošiti više nego što zarađujemo. Ako nam porezni prihodi padaju, isto se mora dogoditi i s našom potrošnjom. Porodicama činimo uslugu ako finansiramo njihove olakšice uzimanjem kredita. Ali, svi će oni, posebno njihova djeca, morati da otplate svoj dio uvećan za kamate. Djelotvorno rješenje našeg finansijskog problema svima će da posluži. Stoga zahtijevam smanjivanje potrošnje do nivoa koji omogućava izbjegavanje kredita i tražim da i porodice daju svoj doprinos.

Više govornika može da preuzme „unutarnju govornicu“ izražavajući daljnja gledišta. Treći govornik može na primjer da razmotri željeni i neželjeni dugoročni uticaj odluke na, na primjer, održivost. Koji je uticaj na planetu, interese i životne uslove sljedeće generacije, na ekonomski rast ili na društvene grupe na dnu socijalne ljestvice?

Dvije osnovne perspektive političkog procjenjivanja

Prva dva govornika zalagala su se za različita razumijevanja odgovornosti. Definicija odgovornosti prvog govornika bila je normativna, zasnovana na sistemu vrijednosti ljudskih prava. Siromaštvo predstavlja ozbiljno narušavanje ljudskog dostojanstva i stoga država ne smije smanjiti podršku porodicama s niskim dohotkom. Definicija odgovornosti drugog govornika nije bila zasnovana na vrijednostima već na namjeri. Potrebno je djelotvorno rješenje hitnog problema i tabui koji odvlače pažnju od prioriteta nijesu prihvatljivi.

Treći govornik bavi se sa oba aspektima kroz razmatranje dugoročnih posljedica odluke.

Jednostavno rečeno, ljudi žele da ih vlast tretira humano i da imaju pravo glasa o vođenju zemlje (prvi govornik), a žele i dobru i djelotvornu upravu (drugi govornik).

Rasprave mogu odvesti u slijepu ulicu ako se govornici oslanjaju na različite referentne tačke kao što su vrijednosti i svrha. Oba gledišta opravdana su na svoj način, ali ona se ne mogu usaglasiti no teško se mogu sastati ako ih ne poveže procjena.

Političko procjenjivanje na časovima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

U školi učenici ostvaruju svoja prava na slobodu misli i uvjerenja.³⁶ Stoga su učenici koji su saslušali svoju „unutrašnju raspravu“ slobodni u odlučivanju. Nastavnik ne bi trebalo da interveniše kao sljedeći govornik u tom procesu procjenjivanja i time navodi učenikovo mišljenje na „ispravnu“ odluku;³⁷ u demokratskoj politici niko nema apsolutne standarde procjenjivanja za definisanje prave odluke. Posebno nastavnik ne bi trebalo da pridikuje ili podstiče učenike da aktivno djeluju na određeni način ili da djeluju uopšte. Ta je odluka na učenicima, ne na nastavniku.

³⁴ Protokol Evropske konvencije o ljudskim pravima (20. marta 1952.), član 2.

³⁵ Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (10. decembra 1948.), član 25.

³⁶ Konvencija o pravima djeteta (20. novembra 1989.), član 13, 14; Evropska konvencija o ljudskim pravima (4. novembra 1950.), član 9. i 10.

³⁷ Vidi Radni materijal o profesionalnoj etici nastavnika obrazovanja za ljudska prava i demokratiju u ovom priručniku.

Obrazovanjem do demokratije

Učenici su dakle slobodni u svom izboru kriterijuma. Trebali bi da ih budu svjesni kada izražavaju svoju političku procjenu. To je veliki iskorak u poređenju sa procjenama zasnovanim na emocijama ili intuiciji („dobro” ili „loše”). Na naprednijem nivou mogu dati razloge za svoj izbor kriterijuma.

U svakom slučaju učenici treba da shvate da se u politici odluke moraju donijeti, kao i da je i sam čin nedonošenja odluke zapravo takođe odlučivanje. Stoga nije dovoljno da učenici slušaju svoju unutrašnju raspravu i otpuste svoje govornike a da ne donesu neku odluku. Kod razmatranja suprotstavljenih ciljeva učenici u osnovi treba da:

- odrede prioritet, odnosno da odluče zadržavaju li porodične olakšice ili usvajaju politiku rezanja javne potrošnje;
- pronađu kompromis: u ovom slučaju to bi značilo blaže rezove porodičnih olakšica i umjerena kreditna potrošnja; pažljivijim razmatranjem kako da se troši smanjeni budžet na način da oni kojima je najpotrebnija i dalje dobiju pomoć daje tehničkim detaljima novi značaj u svjetlu ljudskih prava.

Različiti metodi, ali ne i svi, podržavaju učenike u pažljivom razmatranju pitanja političkog prosuđivanja. Oni uključuju:

- plenarne sjednice – kritičko razmatranje, rasprave i pregovaranje
- pisani radovi uz povratne informacije nastavnika
- iskustveno učenje nakon kojega slijedi izvještavanje i rasprava

Teme koje nastavnik izabere trebalo bi da omoguće uvjerljiv izbor kontroverznih stavova i da budu primjerene učenicima, odnosno ne pretjerano komplikovane. Aktuelne teme bude interes učenika, ali zahtjevnije su jer su i nastavnici i učenici u njima pioniri.

Poglavlje 4

Upravljanje procesima učenja i određivanje oblika nastave

1. Uvod

Pokretanje i podsticanje procesa učenja kod učenika jedan je od najfascinantnijih zadataka naše profesije. Bez dovoljno jasne predstave o tome kako ti procesi trebada se odvijaju da bi se postigli utvrđeni ciljevi učenja, nemoguće je primjereno planirati oblike i okvire podučavanja, nastavnih aktivnosti, zadataka i načina rada. U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava ti metodi mogu biti veoma raznoliki i ko god posveti dovoljno vremena i truda preispitivanju načina na koji pojedini učenici mogu nešto najbolje naučiti, razvit će se, vremenom, u stručnjaka o učenju.

2. Zadatak i ključna pitanja za upravljanje procesima učenja i određivanje oblika nastavnog procesa

2.1 Zadatak

Pokretanje i podsticanje procesa učenja kod djece jedan je od najfascinantnijih zadataka naše profesije – no istovremeno i jedan od najzahtjevnijih!

Nastavnikova razmišljanja i ideje o procesima učenja čine ujedno i okosnicu cjelokupnog planiranja. Bez dovoljno jasne predstave o tome kako ti procesi trebada se odvijaju da bi se postigli utvrđeni ciljevi učenja, nemoguće je primjereno planirati oblike i okvire podučavanja, nastavnih aktivnosti, zadataka i načina rada.

Pronalaženje odgovora na pitanje na koji način pojedini učenici mogu nešto najbolje naučiti, zahtijeva mnogo vremena i često je veoma težak zadatak. Ali, ko god tom pitanju posveti dovoljno vremena i truda, raspravi ga s učenicima, te na kraju procijeni i razmotri sakupljena iskustva, vremenom će postati stručnjak o učenju. Proces učenja su kompleksni, i njihov uspjeh i usavršavanje zavisi od mnogih faktora.

2.2 Ključna pitanja

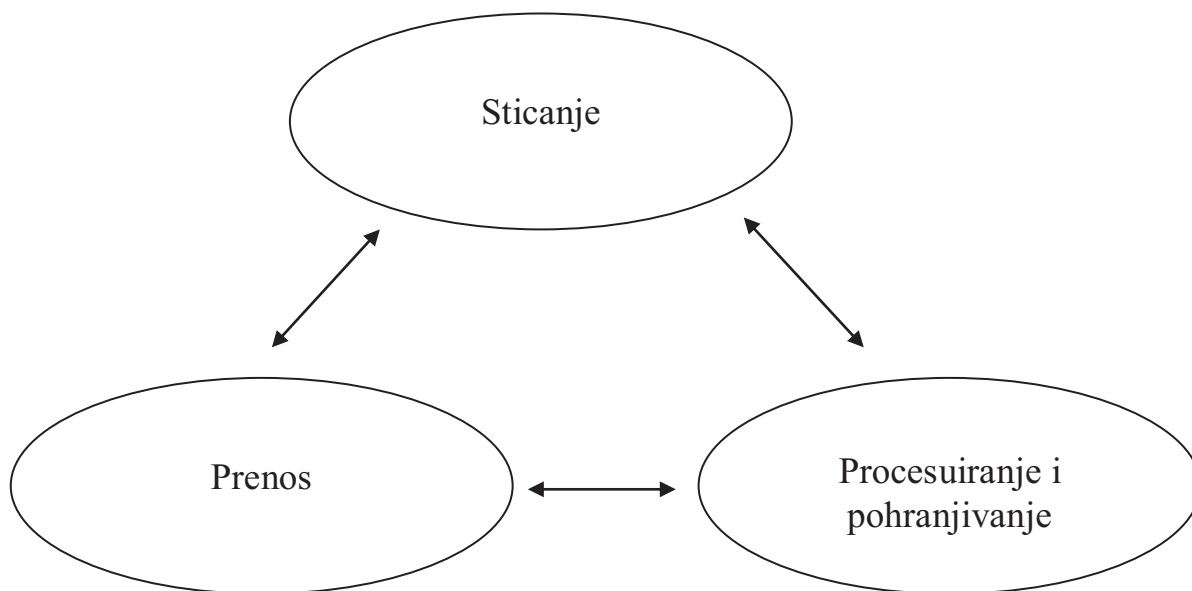
- Koji će procesi učenja omogućiti učenicima da postignu ciljeve?
- Kako mogu osposobiti učenike da u potpunosti usvoje (steknu), razumiju (procesuiraju) i zapamte (pohrane) novu informaciju?
- Podstiče li odabrani nastavni oblik učenike da primjenjuju svoje novostečeno znanje i vještine na novim zadacima?
- Stavlja li planirani nastavni okvir ili jedinica primarno težište na sticanje, procesuiranje i pohranu informacija ili na njihov prenos?
- Jesam li u planiranju nastavne jedinice uzeo u obzir bitne aspekte (idealne uslove učenja)?
- Je li za učenike glavni cilj procesa učenja oblikovanje struktura značenja, sticanje vještina ili razvoj stavova, i jesam li odabrao prikladne oblike nastave i učenja za postizanje tih ciljeva?
 - > aktivnostima (učenici su aktivni, nešto proizvode ili oblikuju, itd.)?
 - > razmišljanjem (mentalnim eksperimentisanjem, “stvaranjem” novih spoznaja)?

- > Posmatranjem?
- > usmenim izlaganjem (predavanje, pripovjedanje, itd.)?
- > davanjem instrukcija, podrškom i saradnjom?
- > raspravama i debatama?
- > pismenom obradom (izvještaji, dnevnici učenja, itd.)?
- > upotrebom medija?
- > specifičnim primjerima iz stvarnog života i iskustvom?
- > eksperimentima, primjenom u praksi?

Upravljanje procesima učenja i određivanje oblika nastave

Radni materijal 1: Tri faze procesa učenja

U svakom procesu učenja možemo razlikovati tri usko povezane faze koje se međusobno podržavaju.

Sticanje informacija

Sticanje

posmatranje, gledanje, mirisanje,
dodirivanje, isprobavanje,
slušanje, osjećanje, spoznavanje, susretanje,
približavanje, doživljavanje, razmatranje

Pitanja o tome kako učenici dolaze do informacija

Predznanje

Kako učenici mogu (re)aktivirati svoje predznanje?

Postavljanje pitanja

Mogu li se učenici baviti s gradivom na način da i sami smišljaju pitanja?

Čula

Mogu li učenici koristiti sva čula pri sticanju novih informacija?

Uče li učenici tako da gledaju, vide, spoznaju, čuju, slušaju, osjećaju i doživljavaju, dodiruju, probaju, mirišu, itd.?

Ilustriranje (atraktivnije i šarenije predstavljanje gradiva)

Koriste li se ilustracije, modeli ili replike?

Procesuiranje i pohrana informacija

Procesuiranje i pohranjivanje

istraživanje, rješavanje problema,
razumijevanje,
poimanje, sticanje, pamćenje,
zadržavanje, ponavljanje, automatiziranje

Pitanja o procesuiranju i pohrani informacija

Struktura

Jesu li sadržaji za učenje organizovani tako da prethodni koraci u učenju olakšavaju one koji slijede?

Referentne tačke

Mogu li učenici povezati nove informacije sa svojim predznanjem?

Stepen postignuća

Jesu li zadaci dovoljno zahtjevni i izazovni za pojedine učenike, a ipak adekvatni?

Produbljivanje razumijevanja

Jesu li odabrani zadaci i okviri prikladni kako bi se utvrdilo i produbilo ono što je naučeno?

Evidencija

Vode li učenici evidenciju svojih rezultata (izvještaji, poster, bilješke, crteži, dijagrami, grube skice, itd.)?

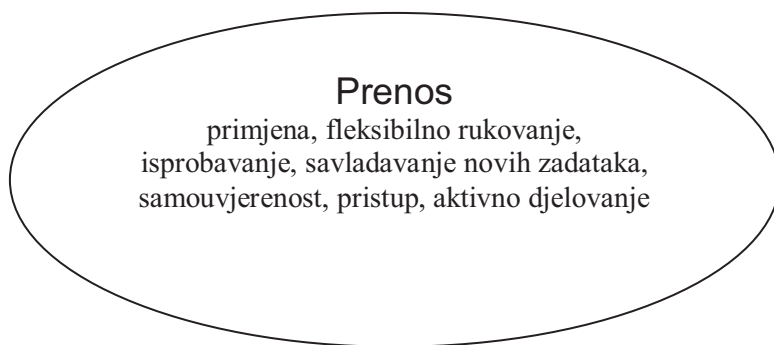
Praksa

Imaju li učenici priliku da primjenjuju svoje novostečene sposobnosti i vještine u najrazličitijim mogućim kontekstima?

Intenzitet

Imaju li učenici dovoljno vremena i mogućnosti da temeljno obrade nove informacije i iskustva? Zadržavamo li se dovoljno dugo na nekoj temi da učenicima omogućimo da je u potpunosti usvoje i razumiju?

Prenos informacija

Učenje mora uvijek uključivati i mogućnost prenosa informacija – kako bi se izbjegle negativne procjene procesa učenja poput „naučeno, ali već zaboravljeno”, ili „poznato, no bez razumijevanja i promišljanja”, „jučer postignuto, već danas izgubljeno”, ili „naučeno, ali ne i primijenjeno”.

Pitanja o prenosu informacija

Svrhovitost

Da li učenici uvažavaju i osjećaju svrhovitost onoga što su naučili?

Potvrda djelotvornosti (motivacija)

Jesu li se učenici na sopstvenom iskustvu uvjerali u povezanost između uloženog truda i napredovanja u učenju? Uviđaju li učenici da su oni sami odgovorni za proširenje svog znanja, razumijevanja i vještina, odnosno da mogu nešto postići ulaganjem truda i rada u učenju?

Provjera

Provjeravaju li se i preispituju zaključci?

Nastavak učenja i unapređivanje nivoa znanja

Podstiče li obrađena nastavna jedinica interes učenika za dalje učenje i unapređivanje znanja?

Da li učenici ostaju emocionalno motivisani?

Primjena

Dobijaju li svi učenici, i dječaci i djevojčice, višestruke mogućnosti da primijene naučeno? Jesu li svjesni na koje sve načine mogu iskoristiti svoje sposobnosti i postoje li ograničenja u primjeni njihovog znanja i vještina?

Upravljanje procesima učenja i određivanje oblika nastave

Radni materijal 2: Zašto kreda i katedra nijesu dovoljne, “podučeno ≠ naučeno” i “naučeno ≠ primijenjeno u stvarnom životu”

Nastavnici koji slijede tradicionalne metode predavanja skloni su da precjenjuju učinak koji usmeno preneseni sadržaj ima na njihove učenike – „podučeno je i naučeno”. Takvo gledište naročito je uobičajeno na srednjoškolskom nivou, gdje su nastavnici često suočeni s nastavnim planovima pretrpanim velikom količinom složenog sadržaja. Tada se čini primamljivim predavati na način koji se čini najbržim i najdjelotvornijim – nastavnik predaje, učenici slušaju, te bi nastavnik istorije, recimo, mogao pomisliti, „Sad sam završio 20. vijek.”

Ali, da li učenici uče slušajući predavanja? I jesu li zaista svi naučili ono što je nastavnik imao na umu – čemu je želio ili željela da ih nauči?

„Podučeno ≠ naučeno”

Iz konstruktivističke perspektive odgovor na ta pitanja je negativan. „Podučeno ≠ naučeno.” Učenje je individualan proces. Učenici doslovno konstruišu svoje individualne sisteme znanja. Povezuju ono što već znaju i razumiju s novom informacijom, koristeći koncepte, stvarajući ideje, prosuđujući na osnovu vlastitog iskustva, itd. U potrazi su za značenjem i logikom onoga što uče, određuju što je bitno i vrijedno pamćenja, a što nije, i može se zato zaboraviti.

Pritom, naravno, i griješe.

Iz tog razloga, nastavnik koji predaje pred razredom od 30 učenika trebao bi da bude svjestan da se među njima istovremeno stvara 30 verzija tog istog predavanja i potom integriše u njihove sisteme značenja – kognitivne strukture, kako ih je nazvao Džerom Bruner, poznati profesor psihologije.

No, učenje nije samo konstruisanje značenja, već i dekonstrukcija grešaka. Mlađi učenici, na primjer, mogu da budu uvjereni da noć pada jer sunce zalazi, budući da je to upravo ono što vide. Nastavnici, naravno, opravdano pokušavaju da isprave takav način razmišljanja. Sa gledišta učenika to je naporan, a ponekad i neugodan proces dekonstrukcije. Nastavnikovo predavanje stoga nekim učenicima može predstavljati tek usvajanje nove informacije, dok neki drugi postaju svjesni greške ili pogrešnog shvatanja koje mora da se ispravi.

Prema konstruktivističkom načinu razmišljanja moramo očekivati da će greške u logici i razmišljanju, kao i pogrešno shvatanje informacija biti pravilo, a ne izuzetak – ne samo kod naših učenika, već i kod nas samih.

Revizija naših kognitivnih struktura zbog toga je puno složenija od jednostavne zamjene „starog znanja” s „novim”, do koje nastavnik dovodi „pričajući učenicima”. Zapravo, to je proces koji se odvija kroz duži vremenski period, tokom kog se suprotstavljene ideje i pojmova međusobno takmiče – i učenici su ti koji preuzimaju težak zadatak dekonstrukcije, a ne nastavnik.

“Naučeno ≠ primijenjeno u stvarnom životu”

Nastavnici koji nastoje da isprave greške učenika, uvidjet će da često nije dovoljno samo da im „saopšte” šta je „ispravno”. Suočeni su sa sljedećim problemima:

Učenici ostavljaju utisak kao da ne „slušaju”: kako da izađem na kraj s problemom da učenici često ne mijenjaju pogrešne predstave nakon što su podučeni ispravnim činjenicama, konceptima, itd.?

„Učenici uče poput papagaja”: kako da izađem na kraj s problemom da školski sadržaji koegzistiraju uz sferu naivnog razmišljanja – uključujući greške u logici i razmišljanju, shvatanja koja proizilaze iz neispravnih informacija, prisutnih u svakodnevnom životu učenika – a učenici ih međusobno ne povezuju? Upamte školske sadržaje za testove „poput papagaja”, a zatim ih zaborave.

Svakom nastavniku ti problemi su poznati. Da bi ih savladao, čak ni konstruktivističko učenje nije dovoljno. Učenici moraju učiniti nešto s onim što su naučili – moraju to znanje primijeniti. Za nastavnika to znači, na primjer:

- nema predavanja bez popratnih zadataka;
- slušanje ideja i zaključaka učenika, na primjer kroz njihove prezentacije, kako bi se vrednovao proces i postignuća u učenju;
- učiniti učenike odgovornim za svoj napredak, na primjer u okviru iskustvenog učenja;
- uvažavanje povratnih informacija učenika: šta mi se učinilo posebno važnim je... najbolje učim kad...

Zadatak nastavnika je da učenicima ponude odgovarajuće mogućnosti učenja, kao i da zajedno s njima ustanove i procijene šta dobro funkcioniše, a šta ne. Konstruktivističko učenje, uključujući dekonstrukciju i sledstvene praktične zadatke, zahtijeva vremena. Stoga nastavnik – možda zajedno s učenicima – mora da izabere u koje se gradivo isplati uložiti više vremena. „Učini manje, ali učini to dobro.”

Upravljanje procesima učenja i određivanje oblika nastave

Radni materijal 3: Izbor primjerenih oblika učenja i nastave

Izborom određenog oblika predavanja odlučuje se na koji način treba osmisliti i organizovati nastavne jedinice i prostor. To nameće pitanje koje različite oblike predavanja, učenja i društvene interakcije treba uključiti i međusobno kombinovati, kako vremenski rasporediti korake u učenju i odabrati nastavna sredstva. Lista pitanja od pomoći je u procesu izbora:

- Koji oblici predavanja podržavaju planirane procese učenja?
- Koje će oblike društvene interakcije izabrati?
- Kakvu će strukturu i ritam izabrati za odvijanje nastave?
- Do koje mjere mogu učenici učestvovati u planiranju nastave i oblika predavanja?
- Koji su pristupi predavanja izvodljivi s obzirom na postojeći okvir vanjskih uslova?
- Koji mi metodi i stilovi predavanja posebno dobro leže?
- Šta još zajedno s učenicima mogu da učinim za stvaranje pozitivne nastavne atmosfere?
- Odnosi li se pristup predavanja primjereno i prema dječacima i prema djevojčicama?
- Podstiče li nastava saradnju u učionici?
- Je li osiguran slobodni prostor (područja ili uglovi učionice) gdje se pojedini učenici ili grupe mogu povući?
- Je li učionica baš uvijek najbolje mjesto za učenje? Jesu li dostupne specijalizovane učionice za posebne oblike nastavnog rada? Mogu li izleti ili istraživanja biti od koristi?
- Koliko slobode mogu da pružim učenicima; kako mogu procijeniti njihove sposobnosti?
- Trebaju li svi učenici da uče na isti predodređeni način? Je li moj pristup podučavanju individualiziran i dovoljno fleksibilan da udovolji različitim potrebama, brzinama i sposobnostima učenja?
- Može li se učenicima ponuditi izbor različitih procedura?
- Kakve domaće zadaće imam u planu?
- Koji su odgovarajući oblici društvene interakcije s obzirom na uslove, ciljeve, sadržaje i procese učenja (individualan rad, rad u parovima, malim ili velikim grupama)?

Upravljanje procesima učenja i određivanje oblika nastave

Radni materijal 4: Pet osnovnih oblika nastave i učenja

Ovih pet metodskih pristupa opisuju, takoreći, pet idealnih tipova okvira za interakciju između nastavnika i učenika.

Svaki od tih pristupa dozvoljava, ili zahtijeva, da nastavnici i učenici jedni na druge reaguju i sarađuju na najrazličitije načine.

Svrstani su u skalu koja započinje klasičnim oblikom nastave usmjerene na nastavnika (nastave kroz predavanja), i nastavlja se oblicima nastave koji su sve izraženije usmjereni na učenike.

Ne tvrdimo da bi pristupi usmjereni na nastavnike trebalo u potpunosti da se zamijene pristupima s učenikom u fokusu. Naprotiv, htjeli bismo da ukažemo da je te oblike potrebno kombinovati, i da bi se, dugoročno, trebalo da se učini korak naprijed prema oblicima učenja i predavanja usmjerenijim na učenike.

Površni posmatrač mogao bi da stekne utisak da nastava usmjerena na učenika znači povećavanje doklice na strani nastavnika. Ali, to nije tako. Uloga učitelja se mijenja, kao što ćemo i detaljno objasniti, ali pomjera se s direktne aktivnosti u učionici na pažljivo pripremanje, asistiranje i nadgledanje, i moglo bi se reći da se u tom procesu povećava, a ne smanjuje.

Učenici koji treba da nauče kako da uče u idealnim uslovima trebalo bi da imaju podršku svih svojih nastavnika iz svih svojih predmeta. Za projekat ove veličine nije dovoljno da se u metodsku monotoniju neprekidnog ponavljanja “nastave kroz predavanja”, koje učenike osuđuje na rutinsko učenje, uvede tek pokoji drugačiji oblik učenja.

Osnovni oblici učenja i predavanja prikazani ovdje su:

- nastava kroz predavanja;
- vođeno učenje kroz istraživanje (razredna diskusija);
- otvoreno učenje;
- individualno poučavanje;
- učenje kroz projekte.

Oblik nastave i učenja	Aktivnosti	Karakteristična obilježja
Nastava putem predavanja	Pripovjedanje, predavanje, čitanje pred razredom, izvještaji, izlaganje, pokazivanje, predstavljanje, predavanja kroz primjere, demonstriranje	<ul style="list-style-type: none"> – Ja (nastavnik) mogu da predajem nastavno gradivo direktno, u zavisnosti od postojeće situacije u razredu, reakcije učenika su neposredno vidljive. – Svi učenici treba da postignu isti cilj – u istom vremenskom periodu, istom prostoru i okruženju, istom metodom, i istim sredstvima. – Predodređeno nastavno gradivo prenosi se na učenike.
Vođeno učenje kroz istraživanje (razredna diskusija)	Dijalog, pitanja, nagovještaj, podsticaj, usmjeravanje, podrška	<ul style="list-style-type: none"> – Interakcija nastavnikovih izlaganja i podsticaja s jedne, i doprinosa učenika s druge strane.

<p>Otvoreno učenje</p>	<p>Nastavnik: savjet, posredovanje, podrška</p> <p>Učenici: izbor, planiranje, postavljanje pitanja, otkrivanje, istraživanje, skiciranje, dizajniranje, analiziranje, razmišljanje, provjera</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Učenici mogu da učestvuju u donošenju odluka. – Interesi, potrebe i inicijative učenika su visoko na listi prioriteta. – Nastavno okruženje podstiče učeničke aktivnosti (fleksibilna raspodjela učionice i prostora, velika raznolikost nastavnih materijala, kutak za eksperimentiranje, slikanje, itd.). – Otvorena organizacija nastavnog ambijenta. – Učenicima je na biranje ponuđen širok raspon tema i materijala. – Uključeni su vannastavni okviri. – Slobodan izbor nastavnih aktivnosti. – Individualan rad, rad u paru ili u grupama. – Otvoreno učenje uključuje i podstiče samoodređenje, ličnu odgovornost, istraživanje, spontanost, usmjerenost na kontekst.
<p>Individualno poučavanje</p>	<p>Nastavnik: dijagnoza, usmjeravanje, davanje uputstava, podrška, savjet, informisanje, provjeravanje, nadgledanje, motivacija</p> <p>Učenici: izbor, modifikovanje i razvoj radnog programa, čitanje, postignuće, preispitivanje i vrednovanje</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Okvir podučavanja i učenja usklađen je sa potrebama učenika (određenih njihovim predznanjem, sposobnostima (vještinama i talentima), interesovanju, društvenom i porodičnom pozadinom, itd.). – Optimalno prilagođavanje svih elemenata procesa učenja potrebama i sposobnostima pojedinačnih učenika, što znači preduuslova, ciljeva, procedura, metoda, vremena, medija i nastavnih sredstva (multidimenzionalna specifikacija). – Didaktički materijali, medijska nastavna sredstva (kompjuter, software za učenje, video snimci, radni listovi, modeli, slike, udžbenici, itd.). – Individualno poučavanje podstiče djelotvornost, ekonomičnu raspodjelu uloženog truda i vremena, sistematičan pristup, samostalnost i ličnu odgovornost.

<p>Učenje kroz projekte</p>	<p>Nastavnik: posredovanje, praćenje, savjeti, stimulisanje, podrška, organizovanje, koordiniranje</p> <p>Učenici: postavljanje ciljeva, saradnja, planiranje, raspravljavanje, uzajamni sporazum, sakupljanje podataka i informacija, postavljanje pitanja, primjena, proučavanje, eksperimenti, testovi, modifikovanje, dizajn, kreativnost, proizvodnja, provjera, vrednovanje</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Zajednički interesi, preokupacije i ciljevi učenika ključni su u izboru tematike, pristupa i zadataka. – Polazišna tačka je (složeni) autentični problem, preuzet iz stvarnog života kakvim ga percipiraju učenici, i dječaci i djevojčice. – Prioritet je postizanje rezultata, i interdisciplinarni (kroskurikularni) pristup. – Učenici se podstiču da primjenjuju vlastita iskustva, učenje je povezano s iskustvom u stvarnom životu. – Dugoročni poduhvat koji se odvija kroz tipičan raspored etapa i faza (inicijativa – procjena interesa i potreba – postavljanje ciljeva – utvrđivanje granica, odnosno izostavljanje ciljeva koje je nemoguće postići – nacrt projekta; planiranje – konačan raspored; izvršenje; osvrt i predviđanje predstojećih aktivnosti nakon projekta, provjeravanje i usavršavanje, vrednovanje). – Raspodjela zadataka: individualan rad, rad u paru, u malim i velikim grupama; saradnja. – Učenici posjećuju lokacije van škole, i savjetuju se s roditeljima i/ili stručnjacima. – Rad na projektu podržava samostalnost i učenje otkrivanjem, lično i praktično iskustvo, kao i društvenu interakciju. – Poučavanje i učenje i podstiče učenike da budu aktivni.
------------------------------------	---	---

Poglavlje 5

Vrednovanje učenika, nastavnika i škole

1. Uvod

Sa aspekta obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, šta je zajedničko svim oblicima učenja i nastave? Kako i zašto se rad učenika mora vrednovati? Je li vrednovanje pošteno? Podržava li vrednovanje samo učenje i proces učenja? U sklopu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava ta pitanja moraju se temeljno obraditi iz više različitih razloga. Koje se sposobnosti mogu vrednovati? Koja je vrsta znanja od ključne važnosti? Je li neophodno napamet poznavati članove Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima ili znati sve o stvaranju pravnog sistema vlastite zemlje? Ovdje ne možemo ponuditi odgovor na ta pitanja jer smo svi – svjesno – usred rasprave na tu temu i niko (još) nema konačno rješenje. Budući da svaku vrstu učenja treba vrednovati s obzirom na njen uspjeh, htjeli bi da pažljivo raspravimo taj aspekt. Jedno od rješenja tog pitanja nalazi se u izboru oblika vrednovanja! Ukoliko nastavnici i učenici procjenjuju postignuća tokom, a ne nakon procesa učenja (formativno vrednovanje), samo procjenjivanje imaće ulogu moderatora učenja i vodiće ka boljim rezultatima. Ovim poglavljem želimo da doprinesemo širem razumijevanju pojma učenja predstavljajući potpuno nepristrasno raznolike pristupe. Ne radi se o tome treba li vrednovanje uopšte provoditi, već koje ćemo oblike koristiti, u kojoj fazi i s kojim specifičnim ciljevima. Stoga postavljamo ova pitanja, isto kao što postavljamo pitanja o ispravnom izboru nastavnog metoda: nije samo pitanje ispravnog metoda ono što je bitno, već koji i kada koristiti. Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava – kao što smo već ranije često napominjali – nije predmet. Mnogo je više. To je koncept koji učestvuje u stvaranju atmosfere pogodne za nastavni proces i učenje. Pri vrednovanju postignuća i kvaliteta rada učenika u sklopu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava ne testira se samo stečeno znanje, razvijene sposobnosti i stručnost u pojedinom predmetu. Ono uključuje i dinamične karakteristike kao što su stavovi, perceptivnost, kroskurikularne sposobnosti poput fleksibilnosti, komunikacije, interakcijskih vještina, argumentovanja, itd.. Vrednovanje se stoga odvija u različitim dimenzijama. To se odnosi na sve predmete. Postoje takođe određeni elementi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava koje jednostavno nećemo moći, ili htjeti, vrednovati, kao što su vrijednosti i stavovi, bez obzira što ih smatramo sastavnim dijelom niza kompetencija koje bi htjeli da razvijemo kod svojih učenika.

2. Zadatak i ključna pitanja za vrednovanje učenika, nastavnika i škola

2.1 Zadatak

U procesu planiranja časova i nastavnih jedinica posebnu pažnju zahtijevaju pitanja kako kontrolisati i osigurati učenički napredak, kako ga prepoznati, i na koji način vrednovati rezultate učenja i nastavnih aktivnosti. Stoga je prije samog držanja časa neophodno da se isplanira kako da se uspostavi, razmotri i poboljša učinak i kvalitet podučavanja, te na koji način da se zabilježi, analizira, poboljša i razmotriti rad učenika, kao i nastavne aktivnosti. Pritom je potrebno uzeti u obzir na osnovu kojih je mjerila i instrumenata moguće utvrditi u kolikoj mjeri su razred kao cjelina ili pojedinačni učenici ostvarili postavljene ciljeve, i na osnovu kojih će se kriterijuma – ukoliko je to potrebno – bazirati sistem ocjenjivanja.

U ovom poglavlju saznaćete više o vrednovanju učenika, nastavnika i škole kao cjeline.

2.2 Ključna pitanja

Proces učenja kod učenika:

- Kako se prepoznaje i vrednuje uspješno učenje?
- Na koji se način primjenjuje samovrednovanje i vrednovanje od strane drugih?
- Kako mogu biti siguran da su učenici postigli zadate ciljeve?
- Jesu li učenici tokom procesa učenja redovno imali osjećaj da napreduju?
- Jesu li svjesni svog napretka?
- Pruža li moj način podučavanja jednake mogućnosti uspjeha i dječacima i djevojčicama?
- Da li učenici svjesno posmatraju, kontrolišu i unapređuju svoje učenje i radne navike?
- Jesu li dobijali smjernice koje su im pomagale u učenju?
- Mogu li samostalno kontrolisati i procijeniti svoje navike učenja?
- Mogu li prepoznati navike učenja svojih drugova iz razreda putem međusobnih evaluacija?
- Osvrću li se učenici pri samovrednovanju i na vlastite ciljeve, standarde, kriterijume ili potrebe?
- Primjećujem li napredak pojedinačnih učenika?
- Kako da prepoznam poteškoće u učenju kod pojedinačnih učenika?
- Na koji način posmatram društvenu interakciju u razredu?
- Kako bilježim svoja zapažanja i vrednovanje pojedinačnih učenika i razreda kao cjeline?

Proces učenja kod nastavnika:

- Kako se prepoznaje i vrednuje uspješno učenje?
- Na koji se način primjenjuje samovrednovanje i vrednovanje od strane drugih?
- Kako, kada i s kim preispitujem svoj način podučavanja?
- Na koji način ostvarujem participaciju mojih učenika?
- Kako povezujem uspjeh ili neuspjeh svojih učenika s vlastitim načinom predavanja?
- Kako prepoznajem svoj napredak kao predavača i na koji način učim kao nastavnik?

Vrednovanje učenika, nastavnika i škola

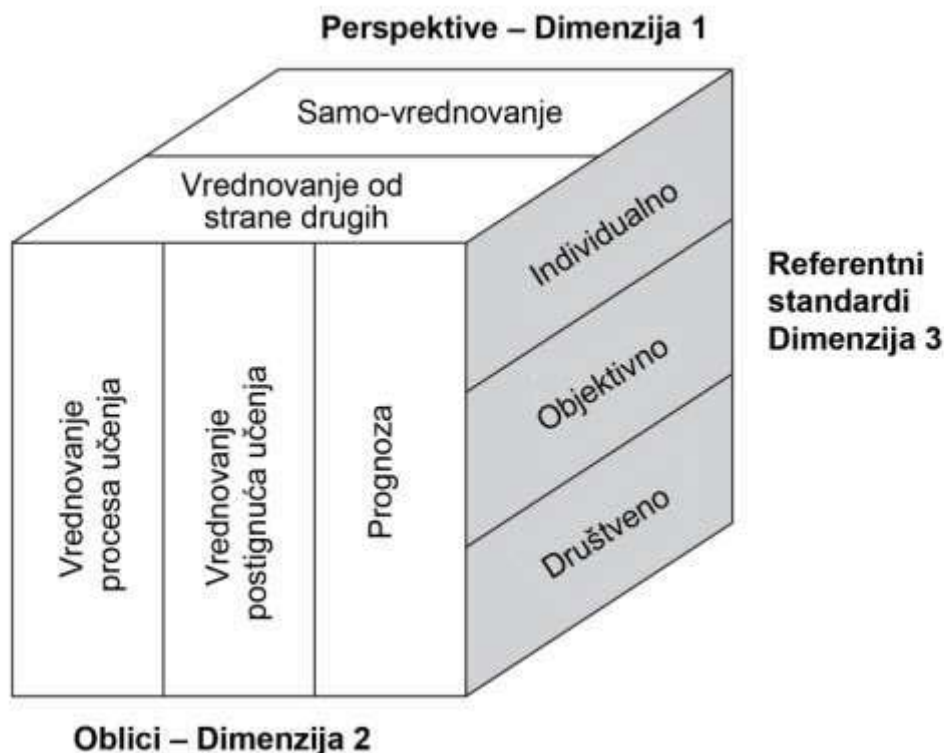
Radni materijal 1: Različite dimenzije vrednovanja

Različite dimenzije vrednovanja učenika obuhvataju tri nivoa. Pomoću sljedećeg modela kocke može da se objasni međuzavisnost te tri dimenzije.

Dimenzija 1 – perspektive: učenici mogu sami sebe vrednovati (samovrednovanje) ili ih mogu vrednovati drugi (vrednovanje od strane drugih).

Dimenzija 2 – oblici: vrednovanje može imati tri različita oblika – vrednovanje procesa učenja, vrednovanje postignuća učenja i prognostičko vrednovanje. Svaki oblik ima svoje prednosti i nedostatke.

Dimenzija 3 – referentni standardi: nastavnik se pri vrednovanju može orijentisati prema individualnom standardu (učenik), prema objektivnom standardu (cilj učenja) ili prema društvenom standardu (pozicija učenika u razredu). Kakav će uticaj vrednovanje imati na učenikov budući proces učenja zavisi u velikoj mjeri od referentnog standarda.

Prije nego što počnemo da razmatramo različite dimenzije moramo se zapitati koje kompetencije vrednujemo. U okviru obrazovanja za demokratiju i ljudska prava odgovor na to pitanje leži u tri kompetencije o kojima smo već raspravljali: kompetencija analize, kompetencija političkog odlučivanja i kompetencija aktivnog djelovanja.

U tom pogledu možemo postaviti i sljedeća pitanja koja se vrte oko aspekta postavljanja jasnih i objektivnih kriterijuma vrednovanja i procjenjivanja:

- Da li se testira i vrednuje ono što je suštinsko u postignućima učenika (trajno pohranjene informacije, primjermi sadržaji, a umjesto pukog poznavanja činjenica, „oruđa misli i djela”, vještine i sposobnosti)?
- Primjenjuju li se nepristrasni kriterijumi pri određivanju ocjena za rad učenika?
- Odgovaraju li standardi uspjeha na testu onima u nastavnom programu?

- Jesu li unaprijed određeni svi uslovi koji se moraju zadovoljiti da bi se postigla određena ocjena (različiti nivoi postignuća)?
- Omogućava li test i učenicima da razumiju koje su dijelove nastavnog cilja postigli?
- Jesu li osmišljeni različiti tipovi testiranja za učenike s različitim preduslovima za učenje?
- Mogu li učenici pojedinačno rješavati testove gdje to ima smisla (na primjer, mogu li da odaberu tačno vrijeme)?

Vrednovanje učenika, nastavnika i škola

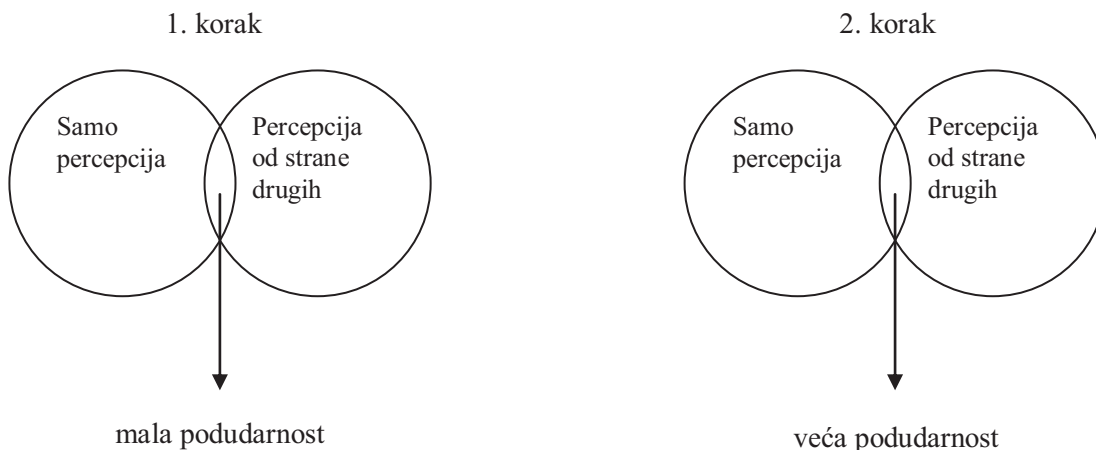
Radni materijal 2: Perspektive vrednovanja

Interno i eksterno vrednovanje omogućava pojedincu da dobije predstavu o vlastitom statusu učenja te da u skladu s tim poduzme dalje korake. Ona pomažu i u postavljanju novih ciljeva.

Svi ljudi su navikli na vrednovanje od strane drugih ljudi. Time što vas drugi ljudi procjenjuju dobijaju se povratne informacije od učenika, nastavnika ili roditelja.

Samovrednovanje opisuje sposobnost prosuđivanja samog sebe te izvođenja zaključaka na toj osnovi. To je bitan instrument u podsticanju autonomije učenika i umanjivanju potpune zavisnosti od nastavnikovih povratnih informacijama. Učenici koji su sposobni da realno prosude sami sebe stvaraju bolju sliku o vlastitom ja i manje su u opasnosti da se osjećaju nesigurnima. Manje će zavisiti o povratnim informacijama i pohvali i tako će primjerenije interpretirati reakcije nastavnika.

Samovrednovanje i vrednovanje od strane drugih ne moraju se nužno potpuno podudarati, ali treba ih saslušati na zajedničkim sastancima, o njima dobro razmisliti i raspraviti ih. Učenik na samog sebe ne gleda automatski na isti način kao i njegov nastavnik. Treba da se iznesu i rasprave različita gledišta. Na taj način se mogu ispraviti mrtvi uglovi, sužene perspektive ili gotovi stavovi. Učenici moraju korak po korak da nauče kako da prosude vlastite kompetencije i sposobnosti, kao i na koji način da pruže povratne informacije ostalim učenicima, kako da prihvate povratne informacije i rasprave ih. Takvim pristupom dolazi do veće podudarnosti između samovrednovanja i vrednovanja od strane drugih.

Vrednovanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 3: Perspektive i oblici vrednovanja

Vrednovanje procesa učenja (formativno)

Svrha ove perspektive jeste da unaprijedi, upravlja i kontroliše učenikov proces učenja, kao i aktivnosti učenika i nastavnika u postizanju određenog cilja.

Vrednovanje postignuća učenja (sumativno)

Nakon određenog vremena završno vrednovanje sumira stečeno znanje i vještine učenika. Osnovna funkcija je informisanje, na primjer, učenika ili roditelja o nivou postignuća.

Prognostičko vrednovanje

Usmjereno je prema učenikovom daljnjem razvoju. U različitim fazama njegovog školovanja, ljudi uključeni u učenikov vaspitno-obrazovni proces (drugi učenici, nastavnici, roditelji, u nekim slučajevima školski psiholozi i lokalne vlasti) savjetuju kako bi učenik trebalo da nastavi svoju školsku karijeru.

Vrednovanje procesa učenja

Glavni cilj vrednovanja procesa učenja (ili formativnog vrednovanja) jeste da podrži pojedinačnog učenika. To dovodi do unapređenja djelotvornosti predavanja. Umjesto da se suzbijaju simptomi, istražuju se i obrađuju osnovni razlozi poteškoća u učenju (ti razlozi mogu biti i kognitivne i emocionalne prirode). Greške se ne ispravljaju, već analiziraju. Na taj način mogu da se razumiju ideje i misaoni sklop učenika i podrže s obzirom na postavljene ciljeve. Poteškoće treba da se rasprave zajedno s učenicima i mogu se rješavati upotrebom posebnih mjera ili zadataka podrške. Analiziranjem uzroka grešaka, učenici ne moraju da se istog trenutka prilagođavaju. Tom analizom uzroka grešaka učenici se ne osjećaju da su prepušteni na milost i nemilost svojim poteškoćama. Umjesto toga oni uče kako da razvijaju individualne strategije za suočavanje s vlastitim problemima.

U tom smislu uspješno učenje znači neprestano usmjeravanje procesa učenja i rad na greškama u čemu učestvuju i nastavnici i učenici, a ne samo traženje najboljeg metoda.

Mogućnosti vrednovanja procesa učenja:

- posmatranje;
- kratki, svakodnevni testovi;
- testovi nakon duže faze rada.

Testovi koji vrednuju procese učenja funkcionišu kao indikatori procesu podučavanja i učenja. Omogućavaju kako učenicima, tako i nastavnicima da provjere nivo postignuća. Praznine i nesigurnosti mogu se popuniti dodatnim zadacima.

Mogućnosti testiranja:

- posmatranje učenika pri rješavanju zadatka;
- precizno posmatranje i analiza izvršenih zadataka;
- individualni razgovori o izvršenim zadacima;
- postavljanje pitanja o načinu rješavanja problema;
- kratki testovi.

Kao rezultat posmatranja i razgovora o načinu rada na zadacima i o uzrocima grešaka proizilaze individualni ciljevi koje učenici postavljaju samostalno, u saradnji s nastavnikom, ili ih određuje sam nastavnik.

Logička posljedica primjene ovakvog načina vrednovanja je i pomak prema:

- učenju usmjerenom na ciljeve, a ne isključivo na sadržaje;
- individualizovanom podučavanju, umjesto podučavanju gdje svi rade na istom zadatku.

Vrednovanje postignuća učenja

Vrednovanje postignuća učenja (ili sumativno vrednovanje) sažeto je procjenjivanje učeničkih postignuća. Sumira sva stečena znanja i sposobnosti. Funkcioniše kao mehanizam povratnih informacija roditeljima, učenicima i nastavnicima. Može biti temelj podrške usmjerene na ciljeve.

Koristi se nakon dužih nastavnih jedinica posmatranjem i testiranjem. Informiše razne zainteresovane strane do kojeg su nivoa učenici postigli različite ciljeve. Primjeri procjenjivanja postignuća učenja su sve vrste testova koji ispituju učenikovo akumulirano znanje ili sposobnosti vezane za određeno područje predmeta u određenom vremenskom periodu (na primjer, kvizovi o demokratiji, testovi iz matematike, jezika ili društvenih nauka). Procjenjivanje postignuća učenja ima najširu primjenu u svim školskim predmetima. Iako je neophodno za ocjenjivanje učenika, i nastavniku daje uvid u selektivne informacije o sveobuhvatnom uspjehu učenika, takav oblik procjenjivanja nosi raznovrsne probleme.

Ocjene se koriste kao sredstvo povratnih informacija. Postoji nekoliko neriješenih problema vezanih uz davanje ocjena:

- Različiti nastavnici različito će da vrednuju isti rezultat rada jednog učenika. Procjenjivanje nije objektivno. Potpuno je nebitno o kojem se predmetu radi. Test iz matematike različiti nastavnici vrednovaće jednako različito kao i pisani sastav. Stoga na rezultat vrednovanja najveći uticaj ima nastavnik koji ocjenjuje. Za učenika i njegovo daljnje školovanje može da bude presudno u kojem će razredu i s kojim nastavnicima provesti svoje školske dane. Iz navedenog proizilazi da objektivnost kao kriterijum nije ispunjena.
- Nastavnik je sklon da različito vrednuje isti rad učenika u različitim vremenskim periodima. Procjenjivanje nije pouzdano. Bez obzira koji je predmet objekt procjenjivanja nastavnik će u različitim vremenskim periodima vrednovati drugačije. Iz navedenog proizilazi da nije ispunjen ni kriterijum pouzdanosti.
- Nije jasno definisano šta se ocjenom izražava (vještine, sposobnosti, znanje, stavovi?). Kad koriste ocjene pri vrednovanju postignuća, nastavnici u samu ocjenu integrišu različite aspekte, poput djelotvornih postignuća u prethodnom semestru, očekivan nivo postignuća, napredak ili nazadovanje u učenju u poređenju sa razrednim prosjekom, te motivacijske i disciplinske aspekte. Učeniku je jako teško da otkrije za šta je sve dobio određenu ocjenu. Oni često ne poznaju različite strategije procjenjivanja svojih nastavnika. Sadržaji mogu biti multidimenzionalni, a prostor interpretacije velik. Imajući na umu razne funkcije ocjena u našem društvu poput kvalifikacije, selekcije i integracije, interpretacija dobivenih ocjena postaje još složenija. Iz navedenog proizilazi da ni kriterijum validnosti nije ispunjen. Ocjene dobijene procjenjivanjem postignuća učenja u odnosu na većinu gore spomenutih funkcija nijesu iskoristivi pokazatelji za daljnje obrazovanje ili profesionalni uspjeh.
- Uobičajena praksa ocjenjivanja prema vrednovanju postignuća učenja ima vrlo bitan neželjeni učinak: ocjenjivanje u skladu s razrednim standardom kod akademski slabijih učenika izaziva još jači osjećaj neuspjeha. Budući da su malobrojna mjesta razredne skale uspjeha koja učenike karakterišu kao dobre ili odlične rezervisana uvijek za iste učenike, isti će se učenici uvijek nalaziti na drugoj strani te skale. Na istom mjestu će ostati čak i ako poboljšaju svoja akademska postignuća. Rangiranje učenika mjerenjem uspjeha s obzirom na razredni standard stoga može dovesti samo do gubitka motivacije i interesa jer se situacija ionako ne može promijeniti, posebno za slabije učenike.

- Ocjene nemaju primjenu u određenim situacijama ili fenomenima: možda je jednostavnije u predmetima poput matematike doći do netačnog ili ispravnog odgovora, ali u umjetničkim predmetima ili bilo kom drugom kreativnom području učenja, kao i kod učenja jezika, situacija je znatno komplikovanija. Razlog tome je izostanak ili nejasnost kriterijuma vrednovanja, kao i činjenica da različiti predmeti podstiču različite sposobnosti ili vještine. Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava može proizvesti vrlo kreativne ili inovativne ideje, dok se u drugim predmetima samo jedan odgovor može smatrati ispravnim. Upravo ovdje leži opasnost da ocjene, i želja za mogućnošću ocjenjivanja svega u metodi vrednovanja postignuća učenja, uzrokuju uniformisanost. Kreativna potraga za novim načinima rješavanja zadataka u takvim uslovima nije moguća.
- Aritmetika ocjenjivanja matematički nije valjana: u najboljem slučaju, ocjene ne mogu predstavljati ništa više osim grube procjene približnog ranga učenika unutar njegovog razreda. U tom pogledu, čak niti vrlo precizne matematičke metode ne mogu tu situaciju promijeniti na bolje. Računanje prosjeka ocjene pomoću sabiranja različitih ocjena i ponovnim dijeljenjem brojem datih ocjena može služiti samo kao dodatni izvor sigurnosti na vrlo površan način. Isto zavisi i od vremena kad je ocjena dobijena. Učenika koji je semestar započeo s lošijim ocjenama, ali koji je tokom vremena napredovao, trebalo bi vrednovati drugačije od učenika koji je tokom istog semestra nazadovao. Iako bi izračunati prosjek tih dvaju učenika mogao biti isti, nivo postignuća i napredak u učenju to nijesu.

U skladu sa navedenim problemima, vrednovanje postignuća učenja ne bi smio biti jedini način prikupljanja informacija o uspjehu učenika u obrazovanju za demokratiku i ljudska prava. Pri mjerenju stečenih sposobnosti i vještina učenika treba primijeniti i metode formativnog procjenjivanja.

Prognostičko vrednovanje

Prognostičko vrednovanje funkcioniše kao sredstvo procjene i predviđanja buduće karijere. Kombinuje osnovne aspekte preuzete iz vrednovanja procesa učenja i vrednovanja postignuća učenja, i nastoji da postavi dijagnozu budućnosti učenika. Postavlja pitanja poput: kako možemo podržati individualni razvoj i pozitivne procese učenja? Prognostičke procjene postaju izuzetno važne u različitim fazama učenikovog akademskog života:

- upis u školu;
- obnavljanja godine;
- mijenjanje razreda/škole;
- prelazak u različiti tip škole (na primjer, za učenike s posebnim potrebama);
- prelazak na viši nivo školovanja.

U tom pogledu se posljednjih decenija odvijaju rasprave treba li se prognostičko vrednovanje uopšte definisati kao oblik vrednovanja ili ga posmatrati kao funkciju vrednovanja.

Vrednovanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 4: Referentni standardi

Postoje tri osnovna referentna standarda za vrednovanje i ocjenjivanje uspjeha učenika:

1. Individualni kriterijum: učenikov aktuelni učinak upoređuje se s ranijim.
2. Objektivni kriterijum: učenikov učinak upoređuje se s utvrđenim ciljevima učenja.
3. Društveni kriterijum: učenikov učinak upoređuje se s onim ostalih učenika unutar istog razreda ili iste starosne grupe.

Vrsta kriterijuma	Individualni kriterijum	Objektivni kriterijum	Društveni kriterijum
Referentne tačke	Napredak učenja	Cilj učenja	Linija normalne distribucije, aritmetička sredina, odstupanje
Informacije	Koliko su učenici naučili između vremena 1 i vremena 2?	U kojoj mjeri su se učenici približili cilju učenja?	Koliko je odstupanje individualnog napretka od prosjeka?
Vrsta procjenjivanja	Testovi, usmena procjena, izvještaj o napretku učenja, strukturisani oblik posmatranja	Testiranje postizanja ciljeva, izvještaj o napretku učenja, strukturisani oblik posmatranja	Testovi koji uključuju ocjenu orijentisanu na prosjek razreda
Pedagoška implikacija	Vrlo visoka	Vrlo visoka	Često se koristi za selekciju; ne igra ulogu u pružanju podrške učenicima

Vrednovanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 5: Vrednovanje učenika – uticaj vrednovanja na samospoznaju

Vrednovanje u školovanju široko je otvoreno polje. Ne utiče samo na vidljive eksplicitne kategorije poput učenikovih kvalifikacija, njegovog položaja u društvu na osnovu ocjena, i akademske karijere kao rezultat istih, već djeluje i na ostale aspekte unutar samog pojedinca kao što su slika o samom sebi, samopoštovanje i opšta spoznaja o vlastitim kompetencijama i sposobnostima. Škola igra veliku ulogu u spoznavanju vlastitih kompetencija, a njen neposredni uticaj zavisi od načina vrednovanja koji se odabere i sprovodi.

Društveni kriterijum

Zbog društvenog konteksta unutar kojeg se učenje u školi odvija, upotreba društvenog kriterijuma kao mjerila uspjeha može pružiti neophodne informacije o kompetencijama učenika u poređenju s ostatkom razreda. Procjene kompetencija iz komparativne društvene perspektive imaju snažan uticaj na stvaranju slike o samom sebi i samospoznaju učenika.

Individualni kriterijum

Upotreba individualnog kriterijuma podrazumijeva međusobno upoređivanje intraindividualnih razlika. Koja je razika između sadašnjih učenikovih postignuća u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava i onih prošlog mjeseca? U ovom slučaju koristi se privremeno poređenje. Mlađi učenici skloniji su tom kriterijumu kao sredstvu provjeravanja. Bilježi se količina “dodatne vrijednosti” tokom određenog vremenskog perioda, što učeniku omogućava dobijanje povratnih informacija o rasponu vlastitih postignuća, kao i povećavanju ili smanjivanju istog. Uspjeh jednog učenika ne upoređuje se s uspjehom ostalih. U fokusu je napredovanje. Ovaj način vrednovanja odgovara neformalnim procesima učenja koji se odvijaju i van školskih granica, gdje učenik autonomno procjenjuje vlastite kompetencije.

Objektivni kriterijum

Akademsko postignuće upoređuje se s ciljem učenja; individualni napredak sa realno ostvarivim ciljevima. Ovaj način vrednovanja predstavlja normu zasnovanu na postignutim ciljevima i informiše o pristupu cilju koji je definisan kao savršeno postignuće. Upoređivanje uspjeha pojedinog učenika s napretkom ostalih ovdje nije od značaja. Testovi su usmjereni prema jasno utvrđenim ciljevima i mjere postignuće u odnosu na određenu karakteristiku koju je odredio nastavnik. To takođe znači da nastavnik mora da postavi i predstavi ciljeve kojima učenici u svojim postignućima moraju težiti. Upravo se zbog toga, postignuća jednog učenika neće upoređivati s onima ostalih. Razna istraživanja na ovom području pokazala su da društveni procesi upoređivanja između učenika započinju tek kad u vrednovanju ne postoji objektivni kriterijum.

Koji su rezultati ove rasprave? Ako nastavnik želi da ojača sliku i samospoznaju svojih učenika, procjenjivanje bi trebalo da slijedi objektivni kriterijum. Ciljevi koje je nastavnik odredio moraju biti jasni i dobro objašnjeni učenicima.

Vrednovanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 6: Lista provjere „Kako ocjenjujem svoje učenike?”

Prilikom ocjenjivanja učenika nastavnici bi trebalo da imaju na umu ključna načela sljedeće liste provjere:

- Vrednovanje treba da bude sredstvo podrške: pomoć pri definisanju vlastite pozicije, podsticaj za dalji rad, jačanje učeničke samospoznaje i slike o samima sebi.
- Vrednovanje treba da osposobi učenike i da im pomogne da sami procjenjuju svoje znanje i rezultate.
- Vrednovanje mora biti transparentno: učenici moraju poznavati osnove procjenjivanja, njegove kriterijume, kao i norme koje se upotrebljavaju.
- Vrednovanje mora biti primjereno sadržajima i ciljevima. Znanje se mora vrednovati drugačije od sposobnosti i vještina.
- Nastavnici moraju imati na umu funkciju selekcije koju vrše ocjenjivanjem. Osim samo sumativnog načina vrednovanja, u buduće metode i alate vrednovanja treba uvrstiti i razgovore i izvještaje. Samo na taj se način može unaprijediti otvorenost školskog sistema.
- Testove treba oblikovati tako da provjeravaju način na koji se pristupa zacrtanim ciljevima. (Oni takođe pružaju informacije o kvalitetu nastavnog procesa koji se koristio za pristupanje tim ciljevima: rezultati testova stoga ne prikazuju samo učenička postignuća, već i kvalitet nastavnikovog predavanja.)

Pitanja za samovrednovanje

Proces učenja učenika:

- Kako mogu biti siguran da su učenici postigli zadate ciljeve?
- Jesu li učenici tokom procesa učenja redovno imali osjećaj da napreduju?
- Jesu li svjesni svog napretka?
- Pruža li moj način predavanja jednake mogućnosti uspjeha i dječacima i djevojčicama?
- Da li učenici svjesno posmatraju, kontrolišu i unapređuju svoje učenje i radne navike?
- Jesu li učenici dobijali smjernice koje su im pomagale u učenju?
- Osvrću li se učenici pri samovrednovanju i na vlastite ciljeve, standarde, kriterijume ili potrebe?
- Primjećujem li napredak pojedinačnih učenika?
- Kako mogu prepoznati poteškoće u učenju kod pojedinačnih učenika?
- Na koji način posmatram društvenu interakciju u razredu?
 - Kako bilježim svoja zapažanja i procjene pojedinačnih učenika i razreda kao cjeline?

Neka pitanja o nastavnikovom procesu učenja:

- Kako, kada i s kim preispitujem svoj način podučavanja?
- Na koji način ostvarujem participaciju mojih učenika?
- Kako povezujem uspjeh ili neuspjeh svojih učenika s vlastitim načinom predavanja?
- Kako prepoznajem svoj napredak u predavanju, te na koji način kao nastavnik učim?

Vrednovanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 7: Vrednovanje nastavnika

Dobijanje povratnih informacija o postignućima učenika jedno je od osnovnih načela školovanja.³⁸ Dobijanje povratne informacije o kvalitetu podučavanja dio je profesionalne obuke. Isto kao što vrednujemo proces učenja i sticanje kompetencija, vještina i znanja naših učenika, od izuzetne važnosti je da se postigne da i nastavnici vrednuju vlastite metode predavanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

Bez čvrste osnove u razumijevanju aktuelnih trendova u nastavi nemoguće je davati preporuke za dalje unapređenje ili poduzimati bilo kakve korake za nastavak razvoja nastavničkih vještina, metoda i strategija. Ali, koliko dobro nastavnici vrednuju vlastita predavanja? Činjenica je da je većina nastavnika sklona podcjenjivanju potencijala svojih učenika. Nadalje, često nijesu u stanju da prilagode svoje metode i stil nastave ako je to potrebno. Postaje još komplikovanije kada se u obzir uzmu i različite perspektive vrednovanja: nastavnička procjena vlastitog nastavnog procesa razlikuje se u velikoj mjeri od mišljenja svih ostalih grupa koje učestvuju u procjeni njihovog rada (učenici, roditelji, školska administracija, itd.).³⁹ Treba li podržati nastavnike u njihovim vlastitim uvjerenjima? Ili je neophodno da oni razviju nove kompetencije kako bi učinili korak nazad i iz te perspektive kritički, ali istovremeno i realno procijenili vlastito predavanje?

³⁸ Helmke A. (2003.), "Unterrichtsevaluation: Verfahren und Instrumente", *Schulmanagement*, (Vrednovanje nastave: Metodi i sredstva, Školski menadžment) 11, 8-11.

³⁹ Clausen M. i Schnabel K. U. (2002.), "Konstrukte der Unterrichtsqualität im Expertenurteil", *Unterrichtswissenschaft* (Stručna kategorizacija postavki o kvalitetu nastave, *Didaktika*) 30 (3), 246-60.

Vrednovanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 8: Samovrednovanje nastavnika

Za svakodnevnu školsku praksu, samovrednovanje predavanja je najpragmatičniji i najjednostavniji metod procjenjivanja. Taj se metod među nastavnicima uobičajeno odvija automatski, ali ne i sistematično. U većini slučajeva, nastavnici preispituju svoj način predavanja kad smatraju da je to potrebno ili prema vlastitoj intuiciji, što se najčešće događa tek kad nijesu zadovoljni s ishodima. Sljedeća lista provjere može uveliko olakšati proces samovrednovanja:

- Kako sam podstakao proces učenja?
- Na koji način mogu održavati interesovanje učenika za nastavni sadržaj?
- Jesu li učenici bili usmjereni na glavne probleme ili zadatke?
- Je li jasan fokus održane lekcije?
- Koliko sam pitanja postavio?
- Kakva sam pitanja postavio?
- Kakva pitanja su postavljali učenici?
- Jesu li pitanja bila vezana uz probleme ili zadatke?
- Koje su ideje i zamisli učenika podstakla koja pitanja?
- Jesam li slušao učenike?
- Jesu li se u razredu poštovala dogovorena pravila komunikacije?
- Kako sam reagovao na ideje učenika?
- Jesam li ih doslovno ponovio?
- Jesam li koristio stereotipne oblike stimulisanja učenika?
- Jesam li podržavao interakciju između učenika?
- Koliki je približan postotak mojih ideja?
- Koliki je približan postotak ideja učenika?
- Jesu li neki učenici imali izuzetno visoki postotak ideja?
- Kakvo je bilo učestvovanje djevojčica u poređenju sa dječacima?
- Kakvim su idejama takozvani “problematični” učenici doprinijeli?
- Jesam li se koncentrisao na određene učenike?
- Kako su nastale konfliktne situacije?
- Kakav je bio tok sukoba?
- Na koji su način sukobi rješavani?
- Jesu li učenici razumijeli dobijene zadatke?
- Kako su ti zadaci integrirani u proces učenja?
- Kakva sam sredstva podrške omogućio?
- Na koji su način rezultati predstavljani?
- Na koji su način znanje, spoznaje ili zaključci zabilježeni?
- Ostala pitanja?

Potrebno je naglasiti da primjena ovakvih pitanja u vrednovanju vlastitog rada ima smisla jedino uz osnovu solidnog, naučno utemeljenog i iskustvom utvrđenog znanja o nastavnom procesu i njegovim učincima. U svim ostalim slučajevima puko odgovaranje na pitanja predstavljaće samo izvršavanje dužnosti, i ništa više. Osim toga, većina korištenih lista provjere nešto je poput klupka različitih aspekata, ni jedna od njih ne objedinjuje sve aspekte koji bi se tokom izvođenja nastavnog časa mogli pojaviti. Stoga je pri upotrebi lista provjere izuzetno bitno da se ostave otvorenim ili da se sačuva mjesto za aspekte koje je nemoguće predvidjeti.⁴⁰

⁴⁰ Becker G. E. (1998.), *Unterricht auswerten und beurteilen (Vrednovanje i ocjenjivanje nastave)*, Beltz, Weinheim

Vrednovanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 9: Rad s dnevnicima, zapisnicima, portfolijima⁴¹

Preispitivanje vlastitog načina predavanja uz upotrebu dnevnika, zapisnika ili portfolija može biti idealan metod samovrednovanja, kao i dobra osnova za otvaranje didaktičkih i pedagoških rasprava.

Dnevnici

Dnevnik je uobičajeno sastavljen na način da dopušta neku vrstu dijaloga (s nastavnicima iz iste ili druge škole, itd.). Nastavnik u dnevnik zapisuje svoja svakodnevna iskustva istovremeno izražavajući lične interpretacije i osjećaje u vezi određenih lekcija, te vlastitog ponašanja ili načina interakcije. Dnevnik dopušta unošenje ličnih napomena i otvoren je za napomene drugih. Sam čin uspostavljanja dijaloga kao i čitanje tuđih ličnih napomena, interpretacija i misli o nečem što je sam nastavnik već dobro preispitao, omogućava visok nivo razmišljanja o procesima nastave i učenja, te ostavlja dodatni prostor za raspravu. Za razmatranje nastave obrazovanja za demokratiju i ljudska prava preporučljivo je da su i ostali nastavnici koji zapisuju napomene upoznati s obrazovanjem za demokratiju i ljudska prava

Zapisnik

Zapisnik je opis procesa bez ikakvih komentara ili ličnih napomena. U njemu se nalaze čiste činjenice i njihova preglednost koristi nastavniku pri razmatranju vlastitog rada. U tom smislu zapisnik se može uporediti s dnevnikom bez elemenata lične interpretacije i dijaloga. Ali, upotreba zapisnika ima smisla jedino ako se nastavnik na njihov sadržaj osvrće nakon relativno kratkog vremenskog perioda. Budući da ne sadrži nikakve napomene ni interpretacije poprilično je otežano nakon dužeg vremenskog perioda prisjetiti se određenih elemenata nastavnog časa samo na osnovu pukih činjenica.

Portfolio

Portfolio je za nastavnike zbirka materijala koje je osmislio i sastavio sam nastavnik. Namjena mu je da prikaže jake strane njegove nastave obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, kao i zacrtana područja daljeg razvoja. Portfolio je zamišljen kao instrument da se prikažu sposobnosti nastavnika u određenom području. U savremenoj obuci i pripravnničkom usavršavanju nastavnika portfoliji su postali uobičajeni instrument kvalifikacije. U drugom smislu portfolio je instrument razmišljanja. Otvara prostor kritici i vrednuje učinak nastavnih časova, metoda, interakcije s učenicima, itd. Portfolio može obuhvatati:

- kratku biografiju nastavnika;
- opis razreda;
- odabrane nastavne časove (uključujući radne listove, materijale za učenike);
- ocijenjene radove učenika;
- rezultate testova (ukoliko ih ima);
- ličnu izjavu nastavnika o svojoj filozofiji podučavanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava;
- radove poput video snimaka ili fotografija određenih nastavnih časova obrazovanja za demokratiju i ljudska prava;
- povratne informacije kolega nastavnika iz iste ili drugih škola koji su posjetili časove obrazovanja za demokratiju i ljudska prava;
- dokumentacija projekta u sklopu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava ukoliko ih je nastavnik provodio.

⁴¹ Predloženi metodi ovog radnog materijala mogu se upotrebljavati i za učenike i predstavljaju ustaljena nastavna sredstva u kulturi nastave i učenja u raznim zemljama Evrope.

Vrednovanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 10: Kooperativna nastava i povratne informacije kolega nastavnika

Planiranje časova obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u saradnji s kolegom nastavnikom može nesumnjivo biti korisno sredstvo za uzajamnu razmjenu informacija i koordinaciju, kao i za razvoj razreda, uključujući i vrednovanje djelotvornosti takvog procesa.⁴² Saradničko planiranje može se ograničiti isključivo na pripremanje lekcije (kakva je praksa u većini zemalja) ili se može razviti u zajedničko podučavanje te lekcije (putem timskog podučavanja). Institucije za obuku nastavnika mnogih zemalja Evrope još uvijek ne daju veliki prioritet pokretanju kooperativnog načina planiranja i predavanja. Kultura otvaranja vrata prema drugima proces je koji zahtijeva duži period razvoja.

Ostaje i dalje zanimljiv fenomen da mnogi nastavnici nerado blisko sarađuju sa svojim kolegama.⁴³ Je li razlog tome nedostatak dobrih primjera u praksi? Ili možda strah nastavnika da će još više vremena morati da provodi u školi? Ili se pak razlog nalazi u činjenici da se nastavnici plaše da budu vrednovani od strane svojih kolega?

Kao primjer oblika kooperativnog planiranja i predavanja, jedno rješenje za uštedu dragocjenog vremena mogle bi da budu grupne prezentacije među kolegama u nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Sljedeći prijedlog može služiti kao uputstvo:⁴⁴

Veličina grupe:	Tri nastavnika posjećuju jedni druge dva puta u svakom polugodištu (svaki nastavnik prima dvije posjete i ide u četiri – u posjetu uvijek idu dva nastavnika zajedno).
Organizacija:	Ta tri nastavnika zajedno planiraju hospitaciju u skladu sa postojećom rasporedom na decentralizovan način.
Relevantnost predmeta:	Nastavnici jedan kod drugog prisustvuju nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Nije bitno za koje su predmete specijalizovani (ili koje su ranije podučavali).
Sastavljanje grupe:	Razlog sastavljanja grupe može biti prijateljstvo ili simpatija, što osigurava minimalnu količinu povjerenja.
Zadatak direktora:	Uloga direktora jeste vođenje evidencije o minimalnom broju uzajamnih posjeta. Ne bi trebalo da se upliće u sadržaj i tematiku nastavnog procesa.
Tematski fokus:	Pitanja koja čine glavnu tačku takvih hospitacija mogu nastati na osnovu raznih interesovanja i konteksta: a) nastavnik želi da dobije povratne informacije o određenom pitanju, b) odabran je ili već uveden novi metod/aktivnost i potrebno ga je evaluirati c) neophodna je evaluacija pedagoških načela (na primjer, formulisanih u školskom programu ili profilu).

Postoji više razloga za dodavanje elemenata povratnih informacija od strane kolega nastavnika i zajedničkih observacija i analize časova do kooperativnog planiranja nastave. Opserviranje rada kolega u nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava pozitivno će djelovati na bolje promišljanje vlastite nastave tog predmeta. Ono ne služi samo kao instrument postavljanja dijagnoze, već i kao instrument unapređivanja vlastitih stilova i metoda.

⁴² Helmke A. (2003.), "Unterrichtsevaluation: Verfahren und Instrumente", *Schulmanagement*, (Vrednovanje nastave: Metodi i sredstva, Školski menadžment) 1, 8-11.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Klippert H. (2000.), *Pädagogische Schulentwicklung. Planungs- und Arbeitshilfen zur Förderung einer neuen Lernkultur (Pedagoški razvoj škola. Pomoćna sredstva za planiranje i rad u promovisanju nove kulture učenja)*, Beltz, Weinheim.

Za to postoje razlozi:⁴⁵

- Mnogo se djelotvornije učiti kako predavati u stvarnoj nastavi, nego zajedničkim razmišljanjem ili hipotetičnim modelom stvarne, ali ne i isprobane nastave.
- Postoje mnogi detalji koji se ne mogu lako objasniti samim razgovorom o nastavnom času kao što su radne rutine, govor tijela, mimika, ponašanje u komunikaciji, itd.
- Promjena perspektive i posmatranje nastavne jedinice sa većeg odstojanja pruža bolji uvid u vlastitu nastavu.
- Opservacija časa rasterećuje nastavnika od aktivnog djelovanja. Tako je moguće percipirati više detalja i stvoriti više prostora za razmišljanje.
- Iz svakog opserviranog časa moguće je usvojiti više sugestija za vlastito predavanje. Raznolikost ličnosti i stilova predavanja može biti zanimljiv izvor podsticaja koje nastavnik nakon završenog pripravničkog staža više ne dobija u svakodnevnom radu.
- Opserviranje nastave i svih elemenata planiranja i promišljanja obuhvata raspravu o didaktičkim i metodičkim pitanjima i sastavni je dio razvoja škole s polazištem na nivou nastavnika.

⁴⁵ Leuders T. (2001.), *Qualität im Mathematikunterricht der Sekundarstufe I und II (Kvalitetna nastava matematike na srednjoškolskom nivou I i II)* Cornelsen, Berlin

Vrednovanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 11: Vrednovanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školama

Demokratija nije automatski mehanizam. Ona je s jedne strane istorijsko postignuće u starim demokratijama, a s druge rezultat dugotrajnog procesa koji zavisi od specifične situacije pojedine zemlje. Demokratski stavovi ne nastaju sami od sebe, već ih svaka pojedina osoba mora sticati kroz iskustva u društvenom kontekstu, u porodici i u školi. Demokratija se ne može učiti samo u okviru nastave obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Ona se mora razvijati u svim formalnim i neformalnim strukturama škole. Škola stoga posjeduje ključnu ulogu u uspostavljanju stabilnog demokratskog društva. Osim toga, „demokratski uspostavljena škola, koja demokratski i funkcioniše, neće samo promovisati obrazovanje za demokratiju i ljudska prava i pripremati svoje učenike da postanu angažovani i demokratski obrazovani građani; ona će na taj način postati i mnogo sretnija, kreativnija i uspješnija ustanova”.⁴⁶

Rad škola moguće je vrednovati korištenjem određenih kriterijuma za utvrđivanje kvaliteta predavanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, kao i stepena ostvarenja i primjene vrijednosti ljudskih prava i demokratije u školama. To je moguće upotrebom metoda samovrednovanja.

Za evaluaciju obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školama potrebni su indikatori koji upućuju na različite aspekte školovanja. Ta tri glavna područja su:⁴⁷

- nastavni plan i program, učenje i predavanje;
- školsko okruženje i etos;
- menadžment i razvoj.

Ti indikatori nadalje prikazuju obrazovanje za demokratiju i ljudska prava kao načelo školske politike i organizacije, te kao pedagoški proces.

U ovom priručniku predstavljamo instrumente i nastavna sredstva za samovrednovanje škola, koji uključuju sve njene učesnike, a ne samo vanjske procjenitelje. Samovrednovanje u ovom kontekstu znači takođe posmatranje vrednovanja kao polazišta procesa unapređenja, a ne kao završetka nekog procesa.

Za detaljniji opis mjerenja rada škole u pogledu demokratskog upravljanja vidi radne materijale 12 do 18.

⁴⁶ Savjet Evrope (2007.), *Democratic School Governance (Demokratsko upravljanje školama)*, Strasbourg, str. 6.

⁴⁷ Savjet Evrope (2005.), *Democratic School Governance (Demokratsko upravljanje školama)*, Strasbourg.

Vrednovanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 12: Indikatori kvaliteta obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školama

„Nastavno sredstvo za osiguranje kvaliteta vaspitanja i obrazovanja za demokratsko građanstvo u školama” Savjeta Evrope obuhvata niz indikatora podijeljenih u podteme i opise željenog kvaliteta obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školama. Prikazani kriterijumi mogu se upotrijebiti u procjenjivanju i evaluaciji. Njihova primjena omogućit će poređenje između trenutnog statusa škole u odnosu na obrazovanje za demokratiju i ljudska prava i željenih ciljeva.

Sljedeća tabela – dio gore navedenog nastavnog sredstva – može se koristiti za vrednovanje trenutnog statusa obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školi u skladu sa indikatorima kvaliteta.⁴⁸

Područja	Indikatori kvaliteta	Podteme
Nastavni plan i program, učenje i predavanje	Indikator 1 Je li jasno vidljiv odgovarajući položaj obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u okviru školskih ciljeva, politike i kurikuluma?	<ul style="list-style-type: none"> Školske politike Planiranje razvoja škole kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava obrazovanje za demokratiju i ljudska prava i školski nastavni plan i program Koordinacija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava
	Indikator 2 Je li jasno vidljivo sticanje razumijevanja o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava od strane učenika i nastavnika, kao i primjena njegovih principa u svakodnevnoj školskoj i razrednoj praksi?	<ul style="list-style-type: none"> Školske politike Planiranje razvoja škole kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava obrazovanje za demokratiju i ljudska prava i školski nastavni plan i program Koordinacija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava
	Indikator 3 Jesu li oblik i primjena vrednovanja unutar škole u skladu s obrazovanjem za demokratiju i ljudska prava?	<ul style="list-style-type: none"> Transparentnost Pravednost Napredak
Školski etos i okruženje	Indikator 4 Da li školski etos primjereno odražava principe obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?	<ul style="list-style-type: none"> Primjena principa i vrijednosti obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u svakodnevnom životu Odnos i oblici autoriteta Mogućnosti participacije i samoizražavanja Procedure rješavanja sukoba i ophođenja s nasiljem, maltretiranjem i diskriminacijom, uključujući disciplinske mjere
Menadžment i razvoj	Indikator 5 Je li jasno vidljivo djelotvorno vođenje škole zasnovano na principima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?	<ul style="list-style-type: none"> Stil vođenja Odlučivanje Podijeljena odgovornost, saradnja i timski rad Pristupačnost
	Indikator 6 Posjeduje li škola temeljni plan razvoja koji odražava principe obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?	<ul style="list-style-type: none"> Participacija i uključenost Profesionalni i organizacijski razvoj Upravljanje resursima Samovrednovanje, praćenje razvoja i odgovornost

(Savjet Evrope, *Demokratsko upravljanje školama*, 2005., str. 58)

48. 2005., Kada je ovo nastavno sredstvo osmišljeno, indikatori u tabeli odnosili su se samo na Vaspitanje i obrazovanje za demokratsko građanstvo. Proširenje koncepta na obrazovanje za demokratiju i ljudska prava dodato je u tabelu tek u ovom priručniku

Vrednovanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 13: Opšti principi za vrednovanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava je dinamičan, sveobuhvatan i progresivan koncept. Zastupa ideju škole kao zajednice učenja i podučavanja za život u demokratiji, koja uveliko nadilazi bilo koji pojedinačni školski predmet, klasično podučavanje u učionici ili tradicionalni odnos nastavnik-učenik (Savjet Evrope, *Demokratsko upravljanje školama*, 2005., str. 80).

Vrijednosti, stavovi i ponašanje

Kako je već istaknuto u prvom dijelu ovog priručnika, obrazovanje za demokratiju i ljudska prava primarno je usmjereno na promjene vrijednosti i stavova – ali i ponašanja. Kao i kod svake druge evaluacije – bilo učenika, nastavnika ili škole – vrednovanje dimenzija kao što su vrijednosti i stavovi izuzetno je zahtjevan posao budući da podrazumijeva rizik vrlo subjektivne interpretacije. Osim toga, vrijednosti i stavovi se ne izražavaju samo eksplicitno kroz određeno ponašanje, već i implicitno načinom rada, komunikacije i organizacije same škole.

Kako prikupiti podatke

Vrednovanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školi može se sprovesti na različite načine. Indikatori obrazovanja za demokratiju i ljudska prava pružaju tek opšti okvir za uspostavljanje različitih načina prikupljanja podataka ili definisanja različitih metoda za dobijanje informacija.

U tu svrhu mogu da posluže sljedeća pitanja (ibid., str. 81):

Šta: Koje informacije i naznake treba tražiti?

- > Organizacija škole
- > preovladavajuće vrijednosti u učionici
- > razumijevanje ključnih koncepata
- > odnosi autoriteta, itd.

Gdje: Na koje se nastavno okruženje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava odnosi dotični indikator/podtema i gdje je to jasno uočljivo?

- > predavanje u razredu
- > jutarnji zbor učenika prije početka nastave
- > rad u grupama u okviru nastave obrazovanja za demokratiju i ljudska prava
- > školske proslave
- > sedmica projekata, itd.

Materijal: Koji dokumenti mogu pružiti neophodne informacije?

- > službeni dokument školske politike
- > nastavni planovi i programi
- > školski statut
- > učenička povelja
- > etički kodeks nastavnika, itd.

Ko: Koje osobe/interesne grupe mogu pružiti neophodne informacije?

- > učenici
- > nastavnici
- > roditelji
- > lokalna uprava
- > NVO, itd.

Kako: Na koji način će se prikupljati podaci, koji će se metod koristiti?

- > upitnici
- > ciljne grupe
- > rasprave
- > individualni intervjui
- > posmatranje, itd.

Vrednovanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 14: Smjernice za samovrednovanje škola

Kada škola odluči da sprovede samovrednovanje u odnosu na obrazovanje za demokratiju i ljudska prava mora biti svjesna činjenice da taj proces zahtijeva duži vremenski period, možda čak i cijelu školsku godinu. To može biti izrazito izazovan period koji uključuje mnoge različite korake i aktivnosti.

Sljedeća lista, preuzeta iz poglavlja „Nastavna sredstva za osiguranje kvaliteta vaspitanja i obrazovanja za demokratsko građanstvo u školama” (Savjet Evrope, *Demokratsko upravljanje školama*, 2005., str. 73) može biti od velike pomoći za podsjećanje na glavne smjernice. Potrebno je:⁴⁹

- podizati svijest svih interesnih grupa o neophodnosti i samom procesu samovrednovanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava kao sredstva za lični, profesionalni i školski napredak;
- osigurati da su sve interesne grupe informisane o evaluacijskom okviru za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, kao i o njegovoj svrsi;
- izabrati najprikladniji pristup za samovrednovanje u dogovoru sa širokim rasponom interesnih grupa i stručnjaka;
- osmisлити kvalitetne i pouzdane evaluacijske alate (poput upitnika, pitanja za intervju) u saradnji sa stručnjacima iz raznih instituta za istraživanje vaspitanja i obrazovanja ili ustanova za obuku nastavnika;
- pripremiti školsko osoblje i ostale interesne grupe za evaluaciju, uključujući i njihovu obuku za korištenje evaluacijskih alata; i
- stvoriti atmosferu istinitosti, iskrenog razmišljanja, povjerenja, inkluzivnosti, pouzdanosti i odgovornosti za ishode.

- Prepoznati i umanjiti negativne konotacije vrednovanja.
- Shvatiti izazov samovrednovanja kao proces učenja.
- Razviti znanje i vještine vrednovanja.
- Učvrstiti posvećenost svih uključenih unapređenju škole.

49. Kada je ovo nastavno sredstvo osmišljeno 2005. godine, smjernice su se odnosile samo na Vaspitanje i obrazovanje za demokratsko građanstvo. Proširenje koncepta na obrazovanje za demokratiju i ljudska prava dodato je tek u ovom priručniku.

Vrednovanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 15: Uključivanje raznih interesnih grupa u vrednovanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školama

Kada škola odluči da sprovede samovrednovanje, neophodna je dobra organizacija. U idealnom slučaju trebalo bi da postoji jedna osoba odgovorna za upravljanje i nadgledanje cijelog procesa. U mnogim slučajevima ta uloga pripada školskom direktoru ili nekoj drugoj osobi kojoj je jasno namijenjen taj zadatak. Odgovorna osoba mora biti svjesna da usmjeravanje tog procesa zahtijeva visok nivo saradnje i podrške, više nego čvrsto i odlučno vodstvo. Kao što je istaknuto u smjernicama za samovrednovanje škola (Radni materijal 14), proces samovrednovanja ne bi smjeli da otežavaju nastavnici ili učenici u svrhu iskazivanja moći ili kontrole.

Stoga treba primijeniti pristup kojeg odlikuje spremnost na učestvovanje i saradnju (Savjet Evrope, *Demokratsko upravljanje školama*, 2005., str. 74).

Sljedeće preporuke rezimiraju najbitnije činjenice kod uključivanja raznih interesnih grupa.

Uspostavljanje evaluacijskog tima

Evaluacijski tim sačinjava sedam do devet osoba. Može uključivati školskog direktora, jednog ili dva nastavnika, jednog ili dva predstavnika učenika, školskog savjetnika (u nekim zemljama to je pedagog ili školski psiholog), jednog roditelja, jednog predstavnika lokalne zajednice (ili predstavnika NVO-a) i jednog predstavnika iz istraživačko-naučnog instituta ili ustanove za obuku nastavnika.

Zadaci evaluacijskog tima su sljedeći (ibid., str. 75):

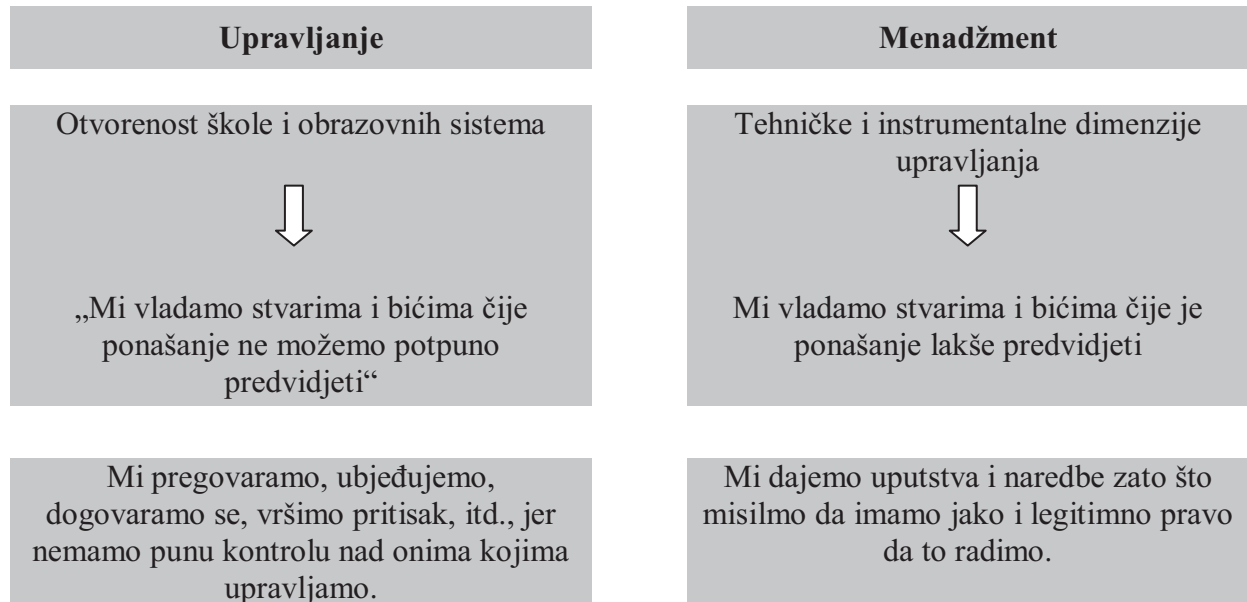
- pripremiti evaluacijske instrumente;
- omogućiti obuku školskog osoblja za evaluacijske tehnike i upotrebu evaluacijskih instrumenata u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava;
- pružati informacije i savjete evaluatorima i interesnim grupama tokom cijelog procesa;
- pratiti implementaciju evaluacijskih instrumenata;
- analizirati i interpretirati rezultate u saradnji i dogovoru sa širokim rasponom interesnih grupa i vanjskih stručnjaka;
- pripremiti različite oblike izvještaja za različite interesne grupe;
- primati i analizirati komentare i prijedloge interesnih grupa nakon njihove revizije izvještaja.

Važna napomena: načelno, mišljenja različitih interesnih grupa treba da se traže i upoređuju (na primjer, pomoću uporednih upitnika). U ovom kontekstu presudni su stavovi učenika imajući u vidu proces sticanja kompetencija kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava kao što su samopromišljanje, kritičko razmišljanje, odgovornost za napredak i promjenu (ibid., str. 77). Evaluacijski tim mora posebno uzeti u obzir fenomen „politički korektnih” odgovora učenika u kontekstu nastavnog procesa i škole. To se u određenoj mjeri može umanjiti jasnim definisanjem korištenih metoda (intervjui vršnjaka, vrlo otvoreni upitnici, anonimnost, povjerljivost, itd.).

Vrednovanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 16: Upravljanje i menadžment u školi⁵⁰

Rad škole može se mjeriti i posmatranjem načina na koji se procesi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava odražavaju u načinu na koji se njom upravlja. U svezi s tim koristi se pojam “demokratsko upravljanje školama”. U tom su kontekstu značajne dvije vrste procesa koji se međusobno moraju razlikovati:

Menadžment stoga opisuje organizacijske aspekte te tehničku, kao i instrumentalnu dimenziju u školi ili vaspitno-obrazovnom sistemu. Kroz uvođenje sve više i više otvorenih procesa u škole koje karakterišu različite složene potrebe i interesi, pribjegava se upotrebi pojma „upravljanje” (Savjet Evrope, *Demokratsko upravljanje školama*, 2007., str. 9).

Prednosti demokratskog upravljanja školama mogu se sažeti u sljedećim tačkama (ibid., str. 9):

- poboljšava disciplinu;
- smanjuje sukobe;
- čini školu konkurentnijom;
- obezbjeđuje održivost demokratije u budućnosti.

50. Za vrednovanje škole u odnosu na obrazovanje za demokratiju i ljudska prava predstavili smo indikatore u okviru Radnog materijala 11.

Vrednovanje učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 17: Fokus na demokratsko upravljanje školama

Za vrednovanje trenutnog statusa škole u smisli primjene obrazovanja za demokratiju i ljudska prava kao i odnosa između njegove teorije i primjene ili politike i praktikovane demokratije predlažemo sljedeću tabelu (Savjet Evrope, *Demokratsko upravljanje školama*, 2007.).

Svaka škola obuhvata tri glavna principa u kontekstu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

Glavna principi su:

- prava i odgovornosti;
- aktivna participacija;
- poštovanje različitosti.

U svakoj školi postoje i ključna područja gdje je uočljiva primjena tih principa. Ključna područja su:

- upravljanje, vođstvo i javna odgovornost;
- vaspitanje i obrazovanje usmjereno na sticanje vrijednosti;
- saradnja, komunikacija i angažiranost: konkurentnost;
- učenička disciplina.

U skladu sa sljedećom tabelom, u svakom od ključnih područja mogu se posmatrati različiti nivoi ostvarivanja ključnih principa.

	Prava i odgovornosti	Aktivna participacija	Poštovanje različitosti
Upravljanje, vođstvo, menadžment i javna odgovornost			
Vaspitanje i obrazovanje usmjereno na sticanje vrijednosti			
Saradnja, komunikacija i angažovanost			
Učenička disciplina			

Dalje informacije za bolje razumijevanje i upotrebu ove tabele mogu se pronaći u pomoćnom nastavnom sredstvu “Demokratsko upravljanje školama” (www.coe.int/edc).

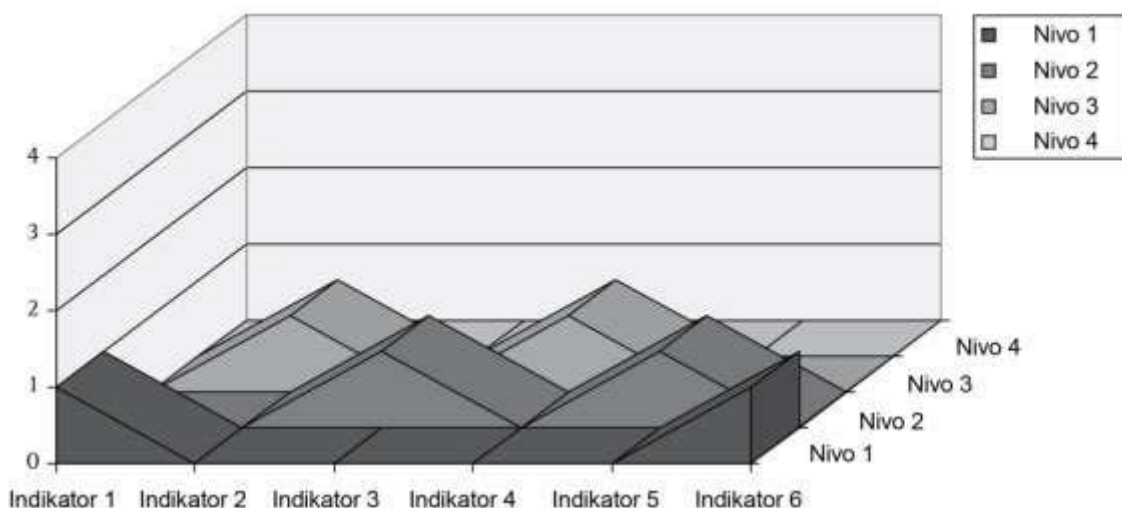
Vrednovanje postignuća učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 18: Kako analizirati i interpretirati rezultate vrednovanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

Postoji mnogo načina za analizu, kategorizaciju i interpretaciju rezultata vrednovanja. Pri upotrebi indikatora kvaliteta obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, predloženih u okviru Radnog materijala 12, jedan od najdjelotvornijih i najlakših načina jeste da se započne s prepoznavanjem jakih i slabih strana u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava. U tu svrhu Savjet Evrope predlaže korištenje četiri nivoa i analiziranje svakog indikatora u skladu s njima (Savjet Evrope, *Demokratsko upravljanje školama*, 2005., str. 88):

- Nivo 1 – izražene slabosti u većini ili svim područjima;
- Nivo 2 – više slabih, manje jakih strana;
- Nivo 3 – više jakih, manje slabih strana;
- Nivo 4 – jače strane u većini ili svim područjima bez izraženih slabosti.

Jedan od načina predstavljanja rezultata takve analize je upotreba dijagrama koji prikazuje sveukupni učinak u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, no istovremeno i iznosi različite indikatore. Donji primjer fiktivne škole ilustruje navedeno:

Proces donošenja zaključka treba da pokrije četiri osnovna područja (ibid., str. 91):

- postignuće škole kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava uopšte;
- položaj škole u odnosu na svaki indikator kvaliteta;
- najuspješnije i najslabije aspekte obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školi;
- najkritičnije tačke koje bi mogle otežati dalji razvoj obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školi.

Treći dio

**Nastavna sredstva u nastavi i
učenju demokratije i ljudskih
prava**

**Poglavlje 1
Nastavna sredstva za
nastavnike**

**Poglavlje 2
Nastavna sredstva
za učenike**

Kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, kao i u podučavanju uopšte, od izuzetne je važnosti da nastavnik dobro razmisli o ciljevima i da razjasni razloge svojih odluka i prioriteta koji se neizbježno moraju poduzeti. Nastavnik bi želio da zna šta učenici u okviru obrazovanja za demokratiju i ljudska prava moraju da nauče? Ukoliko bi trebalo da nauče kako kao građani mogu participirati u demokratski uspostavljenim zajednicama, moraju razviti kompetencije političke analize i procjenjivanja kada su suočeni sa političkim pitanjima i problemima, kompetencije participacije u procesima političkog odlučivanja, uz čitav repertoar metodskih vještina. To je moguće jedino ako mogu da uče na različite načine i samostalno. Kako bi to bilo moguće, neophodna im je podrška. To isto važi i za nastavničku profesiju. Svaki stručnjak koristi specijalna nastavna sredstva. Predstavimo neka za nastavnike i neka za učenike, koja posebno podržavaju nastavu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Ona služe pojedincu da djeluje samostalno. Samostalnost je već sama po sebi cilj za svako ljudsko biće.

Poglavlje 1

Komplet nastavnih sredstava za nastavnike

1. Uvod

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava specifičan je oblik vaspitanja i obrazovanja sa ciljem osposobljavanja mladih da participiraju u društvenom životu kao aktivni građani, i kao takvo koristi specifične oblike učenja. Nastavnici treba da vladaju tim oblicima učenja i budu sposobni da ih koriste u različitim situacijama. Ti različiti oblici su:

- induktivni – predstavljanje konkretnog problema koji učenici treba da riješe ili da o njemu donesu odluku i podsticanje učenika da generaliziraju ostale situacije na osnovu predstavljenih – umjesto da se započinje s apstraktnim konceptima;
 - aktivni – podsticanje učenika na učenje kroz djelovanje, umjesto da samo budu informisani ili dobijaju instrukcije;
- relevantni – kreiranje aktivnosti učenja vezanih za stvarne situacije u životu škole ili fakulteta, zajednice ili šire;
- kooperativni – primjena rada u grupi i kooperativnog učenja;
- interaktivni – podučavanje kroz raspravu i razgovor;
- kritički – podsticanje učenika na samostalno razmišljanje, tražeći njihova mišljenja i stavove i pomažući im da razviju vještine argumentovanja;
- participatorni – dopuštanje učenicima da doprinose vlastitom učenju, na primjer, predlažući teme za raspravu ili istraživanje, ili procjenjujući vlastito učenje ili učenje drugova iz razreda.

Kako bi ostvarili ove planove nastavnicima su potrebna nastavna sredstva za podršku učenika. Neka od njih posebno su važna za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava. Iz tog razloga ćemo ih opisati u vrlo praktičnom obliku.

Komplet nastavnih sredstava za nastavnike

Nastavno sredstvo 1: Iskustveno učenje

Kako podržati učenje postavljanjem zadataka

Interaktivno učenje i predavanje igra ključnu ulogu u većini aktivnosti podučavanja predloženih u okviru ovog priručnika. Ciljevi interaktivnog predavanja jesu spoznaja (odnosno razmišljanje i razumijevanje), učenje i aktivno djelovanje. Svaka faza planiranja časova, praćenja zadataka, vrednovanja rezultata i razmišljanja o cjelokupnom procesu sadrži mnogo skrivenog potencijala za učenje.

Osnovni pristup integrisanja promišljanja i djelovanja ima uticaj na cijeli proces učenja. To ne znači da je aktivno bavljenje objektima učenja ograničeno samo na preliminarne etape "pravog" učenja koje u tom slučaju podrazumijeva uključivanje samo umova učenika. Umjesto toga, integracija učenja i djelovanja može pružiti svim učenicima jasnu ideju smislenosti učenja kroz djelovanje: imaju zadatak pred sobom koji zahtijeva sposobnosti i vještine. Kroz ovu vrstu podučavanja učenik mora definisati svoje potrebe učenja za svaku novu situaciju. Pritom je potrebno da im nastavnik da instrukcije, što znači da učenici postavljaju zadatke svom nastavniku, a ne obratno. Iskustveno učenje je idealna kombinacija konstruktivističkog učenja i učenja putem prenosa vaspitno-obrazovnih sadržaja.

U iskustvenom učenju učenici se suočavaju s problemima koje žele da riješe. Učenje nije cilj sam po sebi, već vodi do nečeg korisnog i smislenog. Učenici uče istražujući načine rješavanja problema, postavljajući samim sebi, kao i svom nastavniku, zadatke kojima stvaraju put do rješavanja problema. Škola je život, ovaj lajtmotiv obrazovanja za demokratiju i ljudska prava odnosi se i na iskustveno učenje. Mnoge situacije u stvarnom životu sastoje se od traženja rješavanja za probleme. Iskustveno učenje priprema učenika za život stvarajući životne situacije kao okruženje za učenje.

Iskustveno učenje slijedi obrazac koji se može opisati opštim pojmovima. Ako se nastavnik pridržava tog obrasca potencijal učenja djelovanjem, odnosno aktivnog učenja, ostvarit će se gotovo sam od sebe.

Elementi iskustvenog učenja:

Učenici se suočavaju sa zadatkom koji treba riješiti (nastavnik im predstavlja zadatak ili se on nalazi u udžbeniku).

Učenici planiraju akciju.

Učenici sprovode svoj plan akcije.

Učenici razmišljaju o procesu učenja i predstavljaju svoje rezultate.

Bitno je da učenici često i u različitim kontekstima doživljavaju principe iskustvenog učenja. Dobar zadatak koji otvara mnoge probleme koje treba riješiti, najbolje je sredstvo za stvaranje produktivne i uzbudljive okoline za učenje.

Komplet nastavnih sredstava za nastavnike

Nastavno sredstvo 2: kooperativno učenje

Ovaj oblik podučavanja ne podrazumijeva tek samo uvođenje rada učenika u grupama u nadi da će se zadatak već nekako obaviti. Sam rad u grupama pripada području socijalnog učenja zbog nedostatka vidljivih kognitivnih ishoda. Međutim, pojam “kooperativno učenje” usredsređen je na postignuća učenika.

Prema kooperativnom modelu jasna raspodjela uloga među članovima grupe preduslov je uspješnog podučavanja. Pri tom, dodjeljuju se i rješavaju formalni zadaci koji pružaju jednak status svim članovima grupe, jer će to na takav način rezultirati uspješnim učenjem. No, jasno je da svaki zadatak nije primjeren za ovaj način podučavanja, te se stoga ne podrazumijeva polarizovani odnos između kooperativnog oblika učenja i predavanja eks katedra. U ovom modelu, nastavnik igra jasnu i smislenu ulogu. Poređenja mnogih nastavnih časova jasno su pokazala da uspjeh kooperativnog učenja zavisi od osnovnih elemenata. Sljedeću proceduru isprobali su mnogi nastavnici:

Kooperativno učenje: kako pristupiti organizovanju grupe

1. Imena članova grupe navode se abecedno.

2. Svaki član dobija jednu od sljedećih uloga.

Moderator: Osigurava da svi članovi razumiju zadatak i ujedno je i glasnogovornik.

Izjavitelj: Organizuje predstavljanje konačnog proizvoda.

Organizator materijala: Osigurava dostupnost svih potrebnih materijala, kao i pospremanje materijala nakon rada.

Planer: Osigurava da cijela grupa dobro upravlja vremenom i izvršava zadatke u skladu sa rasporedom. Takođe osigurava da grupa razumno planira svoje aktivnosti od samoga početka i u skladu s tim prilagođava svoj plan.

Posrednik: Rješava eventualne probleme unutar grupe.

3. Pravila:

a) Neki članovi imaju posebne zadatke/uloge, ali je svaka osoba odgovorna za cijeli proces i rezultate grupe.

b) Ako treba postaviti pitanje nastavniku ili učeniku-voditelju, cijela grupa mora odlučiti koje pitanje će biti postavljeno. U skladu s tim pravilom, grupa kolektivno odlučuje o pitanju. Voditelji ne odgovaraju na individualna pitanja tokom ovog grupnog procesa.

c) Svaka grupa je odgovorna za prezentaciju. Svaki član grupe je odgovoran za odgovaranje na bilo koja pitanja.

Nastavnici koji često primjenjuju grupnu metodu kažu da je često smisljeno za učenike da duže vremena zadrže iste uloge. To pruža određenu sigurnost i poboljšava rezultate grupe.

Komplet nastavnih sredstava za nastavnike

Nastavno sredstvo 3: Vođenje plenarnih sjednica (rasprava i kritičko razmišljanje) u nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

Uvod

Učenici razmjenjuju svoje misli i ideje uz vođstvo svojih učitelja. To je sve. Postava je jednostavna i zahtijeva samo tablu ili *flipchart*, ali je zato zahtjevna uloga učitelja. Platonovi “Sokratovi dijalozi” obilježavaju dugu tradiciju ovog načina predavanja, a Sokrat je bio fokusiran na problematizovanje i dekonstrukciju pogrešnih ili dogmatskih uvjerenja svoga partnera. Ovdje predlažemo ulogu koja više odgovara nastavniku obrazovanja za demokratiju i ljudska prava – više podržavajuću, nalik onoj mentora. Aspekt razvoja kompetencije – gdje učenici uče kako da razmišljaju i prenose svoje misli – cilj je koji je jednako bitan kao i sadržaj.

Učenici su angažovani u procesu razmišljanja i interaktivnog konstruktivističkog djelovanja. Nastavnik ih u tome podržava. Uopšte govoreći, razmišljanje je napor da se konkretno poveže s apstraktnim. Plenarne sjednice treniraju učenikovu sposobnost razmišljanja. Za razmišljanje je potrebno vrijeme. Oprezni učenici često su spori u razmišljanju.

Jedino škola može ponuditi vođene plenarne sjednice kao format učenja. Kao i nastavnikovo predavanje, one se mogu precizno prilagoditi potrebama učenika više od bilo kog udžbenika ili video materijala. Kritičari s pravom ističu zloupotrebu ovog formata: koristi se prečesto i predugo; nastavnici postavljaju pitanja koja učenici nijesu sposobni da odgovore i ne zanimaju ih; nastavnici provode grubu sokratovsku ulogu tretirajući učenike kao inferiorne sagovornike od kojih se očekuje da ponude odgovore koje nastavnik želi da čuje.

Ali, ako se koriste promišljeno i s odgovarajućom količinom prakse, plenarne sjednice su jedan od najmoćnijih i najfleksibilnijih, te uistinu neophodnih, formata obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Sljedeća lista provjere ocrtava potencijale učenja i sugerise nastavniku šta da čini, a šta da izbjegava. Priručnici II-V u ovom izdanju obrazovanja za demokratiju i ljudska prava predstavljaju brojne opise plenarnih sjednica s učenicima od elementarnog do višeg srednjoškolskog nivoa. Iz tog razloga ni jedan primjer nije uključen u ovo poglavlje o nastavnim sredstvima.

Uloga učenika

Učenici:

- pristupaju sjednici s određenim predznanjem – na različitim nivoima i zainteresovani su za temu o kojoj se raspravlja;
- znaju da je njihov doprinos dobrodošao i da neće dobiti ocjene za „pogrešne” ideje ili predloge;
- imaju značajan udio vremena za izlaganje;
- imaju različite potrebe u učenju (na primjer: „spori mislioci” – „brzi govornici”).

Uloga nastavnika

Nastavnik:

- komunicira s razredom, spreman je i želi da improvizuje i reaguje na sve što učenici kažu;
- u potpunosti shvata temu i ima jasnu ideju ishoda sjednice;
- kontroliše, ali ne dominira plenarnom sjednicom uzimajući tek mali dio vremena za izlaganje;
- daje učenicima dovoljno vremena za razmišljanje;
- sluša bez vođenja bilješki;

- aktivno sluša uz kratko isticanje ideja koje učenici naznače;
- podstiče učenike na učestvovanje i obraća se učenicima koji su skloni povlačenju;
- upravlja vremenom, grupom i procesima;
- daje strukturu raspravi koristeći tablu (radije nego *flipchart*), nudeći slike, simbole, primjere, informacije, koncepte i okvire;
- utvrđuje učeničke potrebe u učenju i reaguje u skladu s njima. Instruiše učenike o temama koje ne poznaju i stara se da se da on ili učenici kritikuju i dekonstruišu pogrešne ili nepotpune argumente ili razmišljanja.

Odgovarajuće teme i konteksti u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava

Odgovarajuće teme uključuju:

- rad s doprinosom učenika (pitanja, komentari, prezentacije, domaća zadaća, iskustvo i osjećanja)
- rad s doprinosom nastavnika (pitanja, podsticanje, slike, predavanje)
- uvođenje novog koncepta;
- dodatni zadaci nakon čitanja ili istraživanja;
- dodatni zadaci nakon faze iskustvenog ili problemskog učenja (izvještavanje, promišljanje);
- povratne informacije;
- razvoj hipoteze za dalje istraživanje.

Potencijal za učenje

Učenici:

- stvaraju kontekst za novi koncept koji nastavnik predstavlja prenoseći obrazovni sadržaj (konstruktivističko učenje);
- saznaju kako se odvija razmišljanje – postavljajući pitanja, pažljivo razmatrajući odgovore, povezujući konkretno s apstraktnim i obratno (razvoj kompetencije kroz demonstraciju analitičkog razmišljanja i kritičkog prosuđivanja);
- razmjenjuju svoje kriterijume prosuđivanja i razmišljaju o razlozima svog izbora kriterijuma (kompetencija prosuđivanja ili interaktivno konstruktivističko učenje)
- doživljavaju svoj razred kao mikro-zajednicu učenja u kojoj se podstiču na učestvovanje (učenje kroz demokratiju i ljudska prava)
- obraća im se kao stručnjacima (jačanje samopoštovanja);
- donose svoj sud nakon što su razmotrili kontroverzna gledišta o političkoj temi (simulacija procesa političkog odlučivanja).

Priprema

Kriterijumi za izbor teme:

- Učenici moraju biti informisani o temi (veze s predznanjem učenika).
- Učenici uviđaju zašto je tema vrijedna rasprave (relevantnost, lični interes).
- Kontroverza: tema nameće problem i omogućava učenicima da zauzimaju različita gledišta; nastavnik ima lični stav ali ne posjeduje „tačno rješenje”.

- Nastavnik ima na umu matricu koja mu omogućava da predvidi šta će učenici vrlo vjerovatno da kažu, te da njihove ideje integriše u konceptualni okvir (na primjer, za i protiv, kriterijumi korektnosti i djelotvornosti, konkretno i apstraktno, interesi i kompromis).
- Ukoliko rasprava ne započne aktivnošću učenika, nastavnik razmišlja o početnoj ideji (pitanje ili podsticaj, na primjer).
- Nastavnik priprema sažetak sjednice – na primjer dijagram s novim konceptom, tezom, odnosno nizom ključnih riječi koje učenici oblikuju u tekst kao dodatni domaći zadatak.

Savjeti: Učinite!

- Kada podstičete ili postavljate pitanje, omogućite svojim učenicima vrijeme za razmišljanje – pričekajte nekoliko sekundi. Potom prepustite podijum nekolicini učenika zaredom.
- Varijante (zahtijevaju više vremena, ali značajno popravljaju kvalitet doprinosa učenika i nastavnika):
kada dajete podsticaj ili postavljate pitanje:
 - > omogućite svojim učenicima dovoljno vremena da zapišu svoje ideje i onda im prepustite podijum; učenici čitaju svoje iskaze ili izlažu svoje zapisane ideje na podijumu ili na posteru i grupišu ih;
 - > neka vaši učenici razmijene svoje ideje u paru, a potom prezentiraju svoje rezultate.
- Osnovno pravilo: „Jedan ulazni doprinos nastavnika – mnogobrojni odgovori učenika.” Što se upravljanja vremenom tiče, ovim se već može ispuniti cijela plenarna sjednica zaokružena nastavnikovim sažetkom ili zaključkom.
- Pobrinite se da vaši učenici sjede u kvadratu ili krugu dopuštajući svakome da se obrati i vidi ostale.
- Pobrinite se da učenici mogu jedni druge razumjeti. Podstičite ih da objasne svoje ideje i terminologiju koju drugi studenti ne znaju.

Savjeti: Nemojte da činite!

Izbjegavajte:

- postavljanje da/ne pitanja. U tom slučaju treba odmah da postavite još jedno. Rađe se služite otvorenim pitanjima ili podsticajima. Dalja pitanja tada mogu biti fokusiranija i specifičnija;
- uvlačenje u raspravu s jednim ili dva učenika. Umjesto toga preusmjerite njihova pitanja ostatku razreda;
- zanemarivanje ili ignorisanje izjava učenika koje vas uhvate nepripremljene. To mogu biti najzanimljivije izjave! I u ovom slučaju uključite razred;
- komentarisanje svake pojedine izjave učenika s kojima se slažete ili ne slažete. Umjesto toga podstičite učenike da prepoznaju svoje snage ili slabosti u međusobnim argumentima;
- ograničavanje svoje uloge na prozivanje učenika redosljedom kojim su podigli ruke. Često će se učenici baviti različitim aspektima i podtemama i rasprava može lako otići u zbunjujućem ili haotičnom smjeru. Stoga preuzmite inicijativu i odlučite ili predložite na koju ćete se temu prvo fokusirati. Naglasite dilemu o ograničenosti vremena i koncentracije da bi se sve raspravilo, ukoliko učenici dovedu u pitanje potrebu za određivanjem prioriteta.

Nastavnik kao improvizator – učenici podstiču raspravu

Do sada smo razmatrali plenarne sjednice koje je nastavnik uključio u planiranje časa obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

Međutim, učenici mogu spontano zatražiti raspravu, često iznoseći primjedbu ili komentar koji podstiče polemiku. Ako to vrijeme dopušta, nastavnik treba učenicima da dâ priliku da se izraze. Njihove potrebe u učenju su na taj način očite – oni ili barem dio njih su zainteresovani za tu temu.

Primjeri:

- „Na kraju se možeš osloniti samo na svoju porodicu”
- „Mislim da je za neke ljude smrtna kazna dobra ideja. ”
- „Šta se događa političarima koji ne ispune svoja izborna obećanja?”
- Učenik se poziva na aktuelnu temu iz dnevnih novosti.

U takvim situacijama učenici postavljaju zadatak nastavniku. Nastavnik mora da vodi raspravu bez prethodne pripreme, jedino improvizacijom. Nastavnici ne treba da zaziru od ovakvih situacija. Uobičajeno nastavnici i razumiju temu, a načini interakcije su isti kao u svakoj plenarnoj sjednici uključenoj u nastavni plan. Slična situacija nastaje kada učenici zatraže od nastavnika objašnjenje za koje nije unaprijed pripremljen („šta znači demokratija?“).

Slijede savjeti za reagovanje u spontanim raspravama:

- Pitajte učenika koji je započeo raspravu da objasni temu razredu. To daje svakome priliku za učestvovanje, a vama vrijeme za razmišljanje.
- Odredite koliko vremena želite da posvetite toj temi. Odlučite kako da nastavite s temom/ama i časom nakon rasprave.
- Kada slušate učenike, obratite pažnju na ono šta znaju i šta jesu, odnosno nijesu razumjeli.
- Preuzmite inicijativu za iznošenje sažetka ili zaključka rasprave. On ne mora biti istog kvaliteta kao onaj o kojem ste imali vremena da unaprijed razmislite, ali je učenicima od veće koristi nego da zaključite raspravu bez makar preliminarne izjave o razlozima njenog održavanja i do čega je dovela.
- Druga mogućnost jeste da to oblikujete u naknadni zadatak za svoje učenike, ali samo ukoliko imate u vidu rješenje.

Komplet nastavnih sredstava za nastavnike

Nastavno sredstvo 4: Intervjuisanje stručnjaka – kako prikupiti informacije

U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava postoje brojne situacije kada učenici treba da prikupite informacije od ljudi koji se nalaze izvan učionice.

Ti intervjui mogu da se održe u učionici, ali može i razred ili grupa učenika da posjeti intervjuisane osobe.

Osobe za intervju mogu biti stručnjaci u najužem smislu riječi kao na primjer član državnog ili lokalnog parlamenta, predstavnik upravnog savjeta ili naučnik. ali, to mogu takođe da budu osobe sa specifičnim društvenim ili profesionalnim iskustvom kao što je radnik u smjenama, samohrana majka, doseljenik ili nezaposlena osoba.

Ovdje ostavljamo po strani pitanje ko će da kontaktira osobu za intervju. U većini slučajeva to će biti nastavnik, ali taj zadatak može biti namijenjen i učenicima, posebno na srednjoškolskom nivou. Najbolje da se fokusiramo na pripremu učenika za intervju i izvođenje istog.

Podrazumijeva se da treba izbjeći scenarij u kojem nastavnik ili dio učenika intervjuiše stručnjaka, a ostatak razreda posmatra bez razumijevanja zašto se određena pitanja postavljaju. Intervjuisanje uključuje sposobnosti koje su korisne u bilo kojoj vrsti projektnog rada, studijama ili naprednijem radu u nauci ili medijima.

Standardna procedura za pripremu intervjua sa stručnjakom uključuje sljedeće korake:

1. Učenici utvrđuju važnu temu koja zaslužuje detaljnije proučavanje.
2. Nastavnik predlaže da učenici intervjuišu stručnjaka. Stručnjak se kontaktira i dogovara termin u učionici ili na mjestu izvan škole.
3. Nastavnik objašnjava učenicima njihov zadatak: u raspoloživom vremenu za intervju (45-90 minuta) učenici mogu da postave niz ključnih pitanja. Budući da svako pitanje zahtijeva određeno vrijeme za odgovor, a odgovori će podstaći dalja pitanja, učenici trebaju da odluče na koja će se pitanja i teme usredsrijediti. Učenici će oformiti grupe od kojih će svaka biti odgovorna za jedno ključno pitanje. Svaka grupa će dobiti ograničeno vrijeme (10-15 minuta) za intervjuisanje stručnjaka. Bitno je da učenici razumiju ovaj okvir i njegovu svrhu. S tim ciljem nastavnik treba da odgovora na pitanja strpljivo i pažljivo.
4. U plenarnom dijelu učenici učestvuju u osmišljavanju i predlaganju ideja. Zapisuju sva pitanja koja bi htjeli da postave i kojih se mogu sjetiti na kartice ili komad papira s tim da za svako pitanje uzimaju novi papir. Kako bi se izbjeglo trošenje previše vremena, nastavnik može ograničiti broj kartica na dvije do tri po učeniku. Nakon pet do osam minuta, pitanja se sakupljaju na tablu ili *flipchart*, a učenici predstavljaju svoje ideje.
5. Pitanja koja se odnose na jednu temu grupišu se pod ključnim pitanjem. Učenici tada odlučuju koja će se ključna pitanja koristiti u intervjuu i kojim redoslijedom će se obrađivati. Kao pravilo, prvo pitanje treba da bude o samoj osobi kako bi učenici dobili predstavu o tome s kim razgovaraju. Posljednjih deset minuta treba ostaviti za otvorenu raspravu ili dodatna pojedinačna pitanja učenika.
6. Učenici se raspoređuju u grupe. Uzimaju kartice s predlozima s table ili *flipchart*-a i odlučuju hoće li ih uključiti u intervju.
7. Ukoliko učenici nemaju iskustvo intervjuisanja, nastavnik im daje kratko uputstvo o osnovnim tehnikama intervjuisanja. Pitanje kojim se intervju započinje treba da bude uopšteno i da omogući intervjuisanoj osobi da pruži mnoštvo informacija i ključnih riječi. Učenici mogu tada postavljati dalja pitanja koja su fokusiranija. Trebalo bi izbjegavati pitanja na koja se možeu odgovoriti s da ili ne, budući da odmah slijedi novo pitanje. Učenici takođe treba da paze da ne miješaju raspravu i intervju („Slažete li se sa mnom da...?”)

8. Učenici na kraju treba da imaju listu od četiri do šest pitanja koja su sredili i rangirali. U cilju izgradnje povjerenja razred može da ima generalnu probu kroz igru uloga u kojoj nastavnik nastupa kao stručnjak.
9. Bitno je da se pojasne uloge članova tima tokom intervjua. Ko će postaviti koje pitanje? Ko će zabilježiti odgovore? Ko zamjenjuje člana tima koji je odsutan na dan intervjua? Osobe koje intervjuišu trebalo bi da budu sposobne da održe kontakt očima s intervjuisanom osobom i zato im je potrebna podrška jednog ili dva zapisničara (vidi primjer upitnika dolje). Ne preporučuje se korišćenje diktafona budući da transkribiranje intervjua učenicima uzima previše vremena. Umjesto toga, trebalo bi se koncentrisati na najbitnije i svoje bilješke prenijeti u potpuni tekst iz sjećanja odmah nakon intervjua.
10. Nakon intervjua timovi izvještavaju usmeno i/ili pismeno u razredu. U zavisnosti od raspoloživih nastavnih sredstava, to može biti putem radnih listova, zidnih novina ili elektronskog dokumenta. Sada je vrijeme za osvrt na kontekst iz kojega je proizišao intervju. Jesmo li primili sve potrebne informacije? Šta smo naučili? Jesu li se pojavila nova pitanja?
11. Učenici takođe treba da preispitaju proces i stečene vještine, kao i probleme na koje su naišli. To će nastavniku pružiti važne povratne informacije za planiranje budućih zadataka.

Radni list za planiranje intervjua

Intervju s

Datum: _____ **Mjesto:** _____

Raspoloživo vrijeme po grupi: _____ min.

Tim br. _____ **Tema:** _____

Članovi tima: _____

Br.	Ključna pitanja	Osoba koja intervjuiše	Zapisničar
1.			
2.			
3.			
4.			
5.			
6.			

Komplet nastavnih sredstava za nastavnike

Nastavno sredstvo 5: Definisanje ciljeva predavanja baziranih na kompetencijama⁵¹

1. Standard nastavnog plana i programa (samo jedan):		
2. Odgovorite na sljedeće pitanje: Šta je učenik sposoban da čini kada je stekao kompetenciju koju ste imali na umu?		
Opis:		
3. Opišite šta bi bar najmanje učenik trebalo da bude sposoban da čini, a potom razmislite o naprednijim nivoima postignuća.		
Nakon što su moji učenici učestvovali u nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava na temu ... koja se sastojala od x lekcija ...		
... najmanje što bih očekivao od svakog učenika jeste da je sposoban...	... šta bih htio da moji učenici budu sposobni činiti jeste...	... zapravo se nadam da će moji učenici biti sposobni ...
„Minimalni standard” (prihvatljivo)	„Redovni standard” (zadovoljavajuće)	„Stručni standard” (dobro)

51. Vidi Prvi dio, Poglavlje 3: Kompetencije u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava. Ovo nastavno sredstvo utemeljeno je na Ziener G (2008.), *Bildungsstandards in der Praxis. Kompetenzorientiert unterrichten* (2nd edn) (*Vaspitno-obrazovni standardi u praksi. Predavanje utemeljeno na sposobnostima* (2. izdanje), Seelze-Velber, str. 56.

4. Prvi koraci u planiranju nastave obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

Ciljevi	Doprinos nastavnika	Aktivnosti učenika, zadaci

Poglavlje 2

Komplet nastavnih sredstava za učenike

1. Uvod

Nastavnici koji predaju obrazovanje za demokratiju i ljudska prava mogu savršeno da isplaniraju i pripreme svoju nastavu. Ali, i najbolje pripremljena nastava može da bude neuspješna ukoliko zaborave da uzmu u obzir vještine učenika u određenim tehnikama. To se može dogoditi i najboljim i najiskusnijim nastavnicima. Nastava može da funkcioniše dobro jedino ako učenici posjeduju određeni repertoar metoda i stručnost da ih upotrijebe.

Poučeni iskustvom stečenim kroz raznovrsne programe za nastavnike koji predaju obrazovanje za demokratiju i ljudska prava širom Evrope odlučili smo da u ovaj priručnik uključimo komplet nastavnih sredstava. On se sastoji od niza uputstava, radnih listova, instrumenata i lista provjere koji mogu služiti kao neka vrsta baze podataka kojoj učenici imaju pristup kada nijesu upoznati s određenom metodom ili tehnikom.

Nastavnikov zadatak jeste da objasni kako i kada treba upotrijebiti koje nastavno sredstvo. Njegov zadatak će osim toga biti i da odluči kada učenicima da predstavi koje nastavno sredstvo, je li komplet nastavnih sredstava nepokretan instrument izložen u učionici, jednostavno dostupan u bilo koje vrijeme, ili se može koristiti i za domaće zadatke.

Sljedeći komplet nastavnih sredstava može biti od pomoći učenicima u mnogim različitim aktivnostima kao što su:

- prikupljanje i traženje informacija;
- razvrstavanje informacija;
- stvaranje kreativnih radova;
- predavljanje radova;
- rad s ostalim učenicima.

Opis svakog nastavnog sredstva započinje na posebnoj stranici. Učenici ih mogu proučavati individualno ili – ako nastavnik tako odluči – zajedno u parovima ili malim grupama.

Komplet nastavnih sredstava za učenike

Nastavno sredstvo 1: Radni list učenika za planiranje rasporeda učenja

- Postaviću ovaj cilj – za sljedeće poglavlje/jedinicu/danas, itd: ...
- Danas rješavam sljedeće zadatke: ...
- Posebno me zanima: ...
- Imam posebno poteškoće s: ...
- Postavio sam sljedeći plan: ... (Šta ću prvo učiniti? Šta ću učiniti nakon toga? Gdje ću učiti? Kada ću napraviti pauzu? Kada ću završiti s radom?)
- Raspraviću svoj plan s: ...
- Biću zadovoljan svojim učenjem ukoliko uspijem u sljedećem: ...
- Pripremiću sljedeće materijale za učenje: ...
- Kako bih osigurao rad bez ometanja, poduzeću sljedeće mjere: ...
- Kako bih unaprijedio svoje učenje, zamoliću sljedeće učenike za pomoć: ...
- Kada sam umoran, sakupiću novu energiju na sljedeći način: ...
- Ukoliko više ne uživam u učenju, učiniću sljedeće: ...

Komplet nastavnih sredstava za učenike

Nastavno sredstvo 2: Radni list učenika za preispitivanje vlastitog procesa učenja

- Koji su bili moji prvi koraci u učenju?
- Koje sam sljedeće korake preduzeo?
- Kada sam sebi odredio pauzu?
- Koliko dugo sam učio samostalno?
- Koliko dugo sam učio zajedno s nekim drugim učenikom?
- Kada sam učio u grupi?
- Jesam li u grupi dobro učio?
- Jesam li izvršavao sve svoje aktivnosti u skladu sa svojim planom?
- Jesam li se mogao neometano koncentrisati na svoj rad? Jesam li u bilo kom trenutku izgubio koncentraciju? Moram li poboljšati svoju koncentraciju?
- Jesam li osigurao dobre uslove učenja?
- Jesam li se dosađivao tokom učenja?
- Jesam li učio sa zadovoljstvom?
- Kada sam posebno uživao u učenju?
- Jesam li tokom učenja imao osjećaj da ću biti uspješan? (Učenje sa samopouzdanjem)
- Kako sam razvio interesovanje za sadržaj i počeo uživati u učenju?
- Koje sam strategije i tehnike učenja primijenio?
- Jesam li dobro učio? Šta sam dobro učinio, a šta loše?
- Šta mi je prouzrokovalo poteškoće? Kako sam te poteškoće savladao?
- Treba li da radim brže ili laganije?
- Postoji li išta što bi trebalo da promijenim?
- Kako mogu poboljšati svoje učenje?
- U svom sljedećem nastavnom zadatku pokušaću da postignem: ...

Komplet nastavnih sredstava za učenike

Nastavno sredstvo 3: Radni list učenika za preispitivanje svojih postignuća

- Šta sam naučio?
- Jesam li zaista napredovao?
- Jesam li naučeno zaista i shvatio?
- Jesam li u stanju da primijenim svoje novostečene sposobnosti u različitim situacijama?
- Gdje i kada mogu upotrijebiti ono što sam naučio?
- Jesam li lično zadovoljan s onim u čemu sam bio uspješan?
- Imam li potrebu da nešto još bolje razumijem ili da budem sposoban da ga primijenim?
- Jesam li postigao zacrtani cilj učenja?
- Šta i dalje moram učiti?
- Hoću li postaviti nove ciljeve za dalje učenje?

Komplet nastavnih sredstava za učenike

Nastavno sredstvo 4: Istraživanje u bibliotekama

U bibliotekama se mogu pronaći brojne informacije potrebne za istraživanje pojedine teme. Kako bi se te informacije mogle dobro iskoristiti neophodno je znati razlikovati bitne od onih manje bitnih. Sljedeća lista provjere može biti od pomoći u prikupljanju informacija (istraživanju).

1. Koji je moj cilj?

- Šta želim da napravim? Kako bi konačni proizvod trebalo da izgleda? Treba li to da bude prezentacija? Izvještaj? Poster?
- Potrebno je tražiti različite vrste informacija u zavisnosti od cilja same aktivnosti. Za izradu postera, moraju se pronaći slike koje se mogu izrezati; za pripremu izvještaja neophodne su precizne informacije o zadatoj temi.

2. Koje su mi informacije potrebne?

- Zapišite sve što već znate o zadatoj temi (u tu svrhu može poslužiti mentalna mapa).
- Zapišite sve što biste o zadatoj temi htjeli da znate (označite pojmove na vašoj mentalnoj mapi). Precizno odredite o kojim biste aspektima teme htjeli da učite. U zavisnosti od vašeg konačnog proizvoda, moraćete da ih odrediti mnogo ili samo nekoliko.

3. Kako mogu doći do informacija i kako ih mogu organizovati?

- Pretražite knjige, časopise, filmove, itd., dostupne u biblioteci i odlučite mogu li pružiti odgovore na pitanja koja ste postavili. U tu svrhu može da pomogne i pretraživanje indeksa ili sadržaja.
- Na posebnom listu papira zabilježite naslov knjige i broj stranice na kojoj ste pronašli informaciju. Stranicu možete obilježiti i bibliotekarskom oznakom ili *post-it* papirićima.
- Često je korisno i fotokopirati stranicu. Ali, ne zaboravite da na kopiju zabilježite naslov knjige.
- Pretražite slike iz časopisa. Fotokopirajte ih ili obilježite bibliotekarskom oznakom.
- Ukoliko koristite film, pogledajte ga i zaustavite svaki put kad se opisuje nešto zanimljivo.
- Sakupite materijale i stavite ih sve zajedno u plastični fascikl.
- Označite najbitnije informacije.
- Vlastitim riječima zapišite najbitnije informacije o zadatoj temi na list papira.

4. Kako da prezentujem informacije?

Možete, na primjer:

- osmisлити poster;
- organizovati izložbu;
- održati govor;
- napraviti providne folije;
- napisati novinski članak;
- prikazati video isječak.

5. Kako mogu vrednovati svoje istraživanje?

- Jeste li naučili nešto novo?
- Jeste li pronašli dovoljno korisnih informacija?
- Koji su se koraci vašeg istraživanja dobro odvijali? Šta je predstavljalo poteškoće?
- Šta biste sljedeći put učinili drugačije?

Komplet nastavnih sredstava za učenike

Nastavno sredstvo 5: Istraživanje putem interneta

Na internetu se mogu pronaći informacije o apsolutno svakoj zamislivoj temi. Stoga morate dobro razmisliti na koji način da pristupite traženju najbitnijih i najpreciznijih informacija o vašoj temi.

Pronalaženje informacija

Pribilježite ključne riječi o zadatoj ili izabranoj temi na komad papira. Dobro razmislite šta tačno želite da saznate o toj temi.

Primjeri:

- obrazovanje za demokratiju i ljudska prava;
- Savjet Evrope;
- manjine;
- demokratija.

Kombinujte pojmove traženja, na primjer „srednjovjekovni gradski sajmovi”, koristeći navodnike.

- Koja vam je kombinacija riječi pomogla da pronađete najvažnije informacije o vašoj temi?
Zabilježite te kriterijume na komad papira.

Provjera informacija

Budući da je internet dostupan svima pa čak i za stvaranje informacija, od izuzetne je važnosti dodatno provjeriti svaku informaciju prije nego je iskoristite.

Pokušajte da razjasnite sljedeće probleme:

- Možete li iste informacije pronaći i na ostalim internetskim stranicama?
- Ko je te informacije učinio dostupnim javnosti?
- Koje bi interese ta osoba ili organizacija mogla ostvariti javnim objavljivanjem tih informacija?
- Je li ta osoba ili organizacija pouzdana?

Uporedite informacije dobijene putem interneta s informacijama iz ostalih izvora:

- Možete li iste informacije pronaći u knjizi, putem intervjua ili iz vlastitog iskustva?
- Jesu li informacije s interneta aktuelne, razumljive, razumljivije od onih iz knjiga, intervjua ili vlastitog posmatranja?
- Koje informacije najbolje odgovaraju vašoj svrsi?

Pohranjivanje informacija

Jednom kad ste pronašli dobru internetsku stranicu na koju želite da se vratite kasnije ili želite da je koristite kao izvor u svom radu, kreirajte ličnu listu web stranica:

- Otvorite posebnu datoteku.
- Označite URL (adresu).
- Kopirajte URL istovremenim pritiskom na tipke CTRL (control) i C.
- Zalijepite URL u datoteku istovremenim pritiskom na tipke CTRL (control) i V.
- Sačuvajte svoju datoteku pod „weblista_tema” – na primjer, „weblista_demokratija”.

Komplet nastavnih sredstava za učenike

Nastavno sredstvo 6: Sprovođenje intervjua i anketa

Informacije o određenoj temi možete da sakupite i ispitivanjem ljudi o njihovom znanju na tu tematiku ili traženjem njihovog mišljenja.

Možete da pitate:

- stručnjake – ukoliko želite da saznate nešto specifično o određenoj tematici;

ili

- ljude koji ne posjeduju stručno znanje o toj tematici, ali vas zanima šta o vašoj temi misle.

Za sprovođenje intervjua i anketa preporučljivo je da se organizujete u male grupe. Na taj način jedni drugima možete da pomognete u postavljanju pitanja i bilježenju odgovora.

Prođite kroz sljedeće tačke liste provjere:

- Zapišite kratki odgovor na svako pitanje.
- Obilježite pitanja na koja nijeste dobili odgovor.
- Raspravite sva otvorena pitanja sa svojim razredom.

Neophodni koraci

1. Cilj

- Koja je naša tema? Šta želimo da saznamo? – Kako bi konačni proizvod trebalo da izgleda?

2. Priprema

- Koga treba da intervjuišemo? Koliko ljudi? Jesu li starosno doba ili pol bitni?
- Kako izabrati prave ljude?
- Kada bi intervjui/ankete trebalo da se odvijaju?
- Kako bi trebalo da se odvijaju?
- Koga moramo obavijestiti i od koga moramo dobiti dozvolu?
- Na koji ćemo način bilježiti odgovore (snimanjem na traku, bilješkama, upitnicima)?

3. Pitanja

- Koja ćemo pitanja postaviti?
- Koliko pitanja možemo postaviti? Koliko vremena imamo?
- Sastavite sva pitanja u obliku ankete.

4. Provođenje ankete/intervjua

- Kako ćemo započeti s pitanjima?
- Ko ima koju ulogu u grupi (postavljanje pitanja, bilježenje odgovora, upravljanje magnetofonom)?
- Kako ćemo intervju završiti?

5. Vrednovanje

- Ako ste intervjuisali stručnjaka, razmislite o najbitnijim informacijama koje ste od njega saznali i obilježite ih.
- Ako ste ispitali više ljudi na istu temu i htjeli biste da znate koliko je ljudi imalo slične odgovore, u skladu s tim sortirajte odgovore.

6. Prezentacija

Odlučite hoće li prezentacija biti za:

- predstavljanje razredu; ili
- pisanje novinskog članka; ili
- izradu postera; ili
- nešto drugo.

Komplet nastavnih sredstava za učenike

Nastavno sredstvo 7: Interpretacija slika

Isto kao i tekstovi, i slike sadrže mnogo informacija. Sljedeći savjeti pomoći će vam u interpretaciji i razumijevanju slika.

Otkrijte informacije o slici

- Koje boje prevladavaju na slici?
- Gdje su upadljivi oblici, uzorci, linije?
- Šta je veće ili manje nego obično?
- Koja je veličina stvari/osoba na slici u stvarnosti?
- Koji je vremenski period (prošlost, sadašnjost) i koje je doba godine ili dana prikazano na slici?
- Iz koje perspektive vidite predmet na slici: žablje, ptičje ili perspektive osobe?
- Šta na slici možete da prepoznate?
- O kojoj se vrsti slike radi (fotografija, poster, umjetnička slika, drvorez, grafika, kolaž, portret, pejzaž, karikatura, itd.)?
- Šta je na slici preuveličano ili naglašeno (kontrast svjetlo/tamno, proporcije, prednji plan/pozadina, raskoš boja, pokret/statičnost, gestovi, izrazi lica)?

Uživite se u sliku

- Šta je posebno vrijedno pažnje?
- Šta vam se na njoj sviđa?
- Koja je odlika slike?
- Kako se osjećate dok posmatrate sliku?
- Koji vam je najljepši dio slike?
- Koje vam se misli javljaju dok posmatrate sliku?

Diskutujte o slici

- Opišite sliku vlastitim riječima.
- Razmijenite mišljenja o tome šta na slici smatrate smislenim, upečatljivim ili važnim.
- Postavljajte jedni drugima pitanja o slici.
- Izdajte jedni drugima kratke naloge, poput potraži, nađi, pokaži, objasni ...
- Raspravite pitanja poput: Zašto su izabrane ove slike? Koje su slike u skladu s popratnim tekstom, a koje od njega odudaraju?

Radite sa slikama

- Izaberite sliku i odglumite scenu koju na njoj vidite.
- Predstavite osobu koju vidite na slici.
- Izmijenite slike i komentarišite ih.
- Uporedite istorijske slike sa slikama koje vi imate.

- Objasnite šta bi vam u popratnom tekstu bilo teško razumjeti da nemate slike na raspolaganju.
- Dodajte odgovarajuće slike koje upotpunjuju tekst.
- Uporedite slike i procijenite ih. Sviđaju li vam se? Ako ne, objasnite zašto?
- Napišite opis slike.
- Razmislite šta se dogodilo trenutak prije nego što je slika nastala.
- Razmislite šta bi se dogodilo da ta slika oživi.
- Dodajte slici oblačiće s tekстом.
- Opišite mirise i zvukove na koje vas slika asocira.
- Sakupite slike na sličnu temu.

Interpretirajte sliku

- Koji biste joj naslov dali?
- Gdje je slika nastala?
- Šta je autor/umjetnik s ovom slikom htio da kaže?
- Zašto je slika nastala?

Komplet nastavna sredstva za učenike

Nastavno sredstvo 8: Mentalne mape

Mentalna mapa može da vam pomogne da organizujete misli. To je doslovno značenje ovog pojma. One mogu da budu koristan instrument u mnogim različitim situacijama kada treba dobro da razmislite o specifičnoj temi: prikupljanju ideja, pripremanju prezentacije, planiranju projekta, itd.

Pogledajte sljedeću mentalnu mapu:

- Koje su glavne kategorije? Koje su podkategorije?
- Da li bi dodali još više pojmova? Ako je to da, koje biste dodali?

Uputstva za izradu mentalne mape

- U sredini praznog lista papira napišite glavni pojam i zaokružite ga. Svakako koristite dovoljno velik papir.
- Nacrtajte nekoliko debljih linija koje se šire iz glavnog kruga. Iznad svake od njih napišite naziv podteme vezane uz glavni pojam u sredini.
- Iz svake od tih debljih linija možete na isti način iscrtati dodatne tanje linije koje predstavljaju podkategorije ili pitanja vezana uz podtemu iznad debljih linija.
- Pokušajte da se prisjetite što je više moguće različitih pojmova i razvrstajte ih u ispravne kategorije. Možete koristiti različite veličine slova, simbole, crteže i boje.

Uporedite svoju mentalnu mapu s mapama svojih drugova iz razreda

- Šta primjećujete?
- Po čemu su slične?
- U čemu se razlikuju?
- Koji su najbitniji pojmovi?
- Ima li smisla organizacija podkategorija?
- Nedostaje li išta bitno?
- Šta biste sljedeći put drugačije uradili?

Komplet nastavnih sredstava za učenike

Nastavno sredstvo 9: Izrada postera

Izrada postera omogućava vam da zabilježite svoj rad i predstavite ga svom razredu. Bitno je da je osmišljen na način da privlači pažnju. Trebao bi podsticati znatiželju posmatrača da požele da saznaju više.

U maloj grupi istražite bitne karakteristike uspješnog postera i razmislite koje elemente možete iskoristiti u oblikovanju vlastitog.

Ukoliko ste poster već pripremili, iste karakteristike možete upotrijebiti kao listu provjere za vrednovanje tog postera.

Lista provjere

Naslov: treba da bude kratak i zanimljiv; vidljiv iz daljine.

Tekst: slova treba da budu dovoljno velika i čitljiva. Pri upotrebi kompjutera izbjegavajte da koristite previše različitih oblika slova. Pišite kratke rečenice čitljive iz daljine.

Slike, fotografije, crteži: uloga im je da dodatno objasne ono što želite da prenesete i da učine poster zanimljivijim. Ograničite se na svega nekoliko najupečatljivijih.

Izgled: gdje bi trebalo da se nalazi naslov, a gdje podnaslovi, podkategorije, simboli, uokvireni tekst, fotografije ili slike? Skicirajte poster prije nego što krenete s izradom.

Oprezno ga oblikujte: poster bi trebalo da ispuni izabrani format, ali ne smije biti prenatrpan.

Komplet nastavnih sredstava za učenike

Nastavno sredstvo 10: Organizovanje izložbi

Izložba pomaže grupama učenika u predstavljanju vlastitog rada tako da drugi (razred ili zvanice) mogu da dobiju predstavu o cijelom procesu rada. Sljedeća lista provjere može vam biti od pomoći u planiranju i organizovanju izložbi.

Lista provjere

1. Šta želimo da prikazemo?

- Koja je glavna poruka koju našom izložbom želimo da prenesemo? – Koji bi mogao biti naslov naše izložbe?

2. Ko je publika?

- Djeca i učenici iz naše škole?
- Roditelji, sestre i braća?
- Klijenti iz turističke agencije?

3. Gdje će se izložba održavati?

- U učionici ili negdje u školi?
- Na javnom mjestu (Na primjer u gradskoj skupštini)?
- Hoće li tamo biti dovoljno mjesta i svjetla?
- Hoćemo li moći da imamo neophodnu infrastrukturu?

4. Kako možemo organizovati izložbu za pamćenje?

- Dozvoliti da se modeli i predmeti diraju?
- Omogućiti prostor za igru, isprobavanje stvari, posmatranje, ili eksperimentiranje?
- Odabrati popratnu muziku ili je sami izvoditi?
- Ponuditi zakusku?
- Omogućiti razgledavanje izložbe uz stručno vođstvo?
- Izraditi letke za praćenje izložbe?
- Osmisliti takmičenje ili kviz?

5. Koga moramo prethodno obavijestiti?

- Nastavnike u našoj školi?
- Školske domare?
- Članove školskog odbora?
- Direktora?
- Stručnjake koji nam mogu pomoći?
- Posjetioce?

6. Šta moramo da učinimo?

- Oblikovati ličnu listu provjere?
- Izraditi listu materijala?

- Osmisliti vremenski raspored (ko radi šta i do kada)?
- Dobro upravljati s raspoloživim novcem?
- Izraditi letke ili pozivnice?
- Obavijestiti lokalne novine?

7. Na koji način će se izložba vrednovati?

- Koji su najbitniji kriterijumi?
- Ko će vrednovati izložbu (nastavnici, drugovi iz razreda, posjetioци)?

Komplet nastavnih sredstava za učenike

Nastavno sredstvo 11: Planiranje i održavanje prezentacija

Govor možete održati pred drugovima iz razreda, roditeljima ili ostalim učenicima iz škole. U svakom slučaju morate ga dobro pripremiti. Sljedeća lista provjere može vam u tome pomoći.

Planiranje govora

1. Ko će ga slušati?

- Gdje ćete održati govor?

2. Ko će ga održati?

- Hoćete li ga održati sami ili u grupi?
- Na koji ćete način organizovati grupu?

3. Šta je cilj govora?

- Šta bi publika trebalo da nauči?
- Treba li publika da da povratne informacije?

4. Koliko vremena imate na raspolaganju?

- Treba li ostaviti vremena za pitanja publike?
- Treba li ostaviti vremena za povratne informacije od publike?

5. Koja sredstva imate na raspolaganju?

- Školsku tablu za pisanje kredom ili flomasterom?
- Grafoskop?
- Kompjuter i projektor za prezentaciju u *PowerPoint*-u?
- Postere (*flipchart*)?
- Zvučnike?

6. Kako možete uključiti publiku?

- Isplanirajte vrijeme za postavljanje pitanja.
- Osmislite zagonetke ili kvizove.
- Uvedite predmete koje ćete dati da kruže publikom.

7. Koja je vaša poruka?

- Odredite tri do šest glavnih pojmova koji su bitni za vašu temu i zapišite ih svaki na posebni list papira u obliku podnaslova.
- Za svaki od tih podnaslova pribilježite nekoliko ključnih riječi.

Održavanje govora

Prezentacija se može podijeliti u različite faze: uvod, glavni dio i zaključak. U nastavku vam nudimo nekoliko ideja za lakše održavanje govora.

1. Uvod

- Započnite s poznatom izrekom ili prikazivanjem slike ili predmeta vezanim za temu.

- Uvedite naziv teme.
- Objasnite kako će govor biti strukturisan.

2. Glavni dio

- Predstavite publici sadržaj govora.
- Poređajte prethodno pripremljene listove papira s podnaslovima i informacijama.
- Organizujte govor prema redoslijedu podnaslova.
- Svaki put kad započinjete s novim podnaslovom, naznačite to prikazivanjem slike ili objašnjenjem.
- Predstavite sliku, predmet ili muzički isječak koji su vezani uz temu svakog podnaslova.
- Dobro razmislite kako ćete prikazati slike – na primjer, hoćete li ih dati da kruže publikom, nacrtati ih na providnoj foliji ili ih izložiti na posteru.

3. Zaključak

- Recite šta je za vas bilo novo.
- Recite šta ste naučili.
- Prikažite još jednu sliku za kraj.
- Postavite pitanja svojim drugovima iz razreda.
- Ostavite vremena za pitanja publike.

Komplet nastavnih sredstava za učenike

Nastavno sredstvo 12: Priprema providnih folija za grafoskop ili *PowerPoint* prezentacija

PowerPoint prezentacije ili providne folije za prikazivanje grafoskopom često se koriste za vrijeme prezentacija te se stoga na obje odnose ista pravila.

Pri izradi providnih folija/slajdova, obratite pažnju na sljedeće:

- oblik slova mora biti jasan i čitljiv;
- koristi se samo jedan oblik slova;
- veličina slova ne smije biti premala;
- mora biti dovoljno prostora između redova;
- na providnim folijama/slajdovima nema puno teksta;
- providne folije/slajdovi moraju biti čisti, bez crnih mrlja od tonera ili kopiranja;
- slike, mape i crteži dovoljno su veliki i vidljivi;
- koristi se tek nekoliko različitih boja i simbola;
- ne smije biti previše providnih folija/slajdova.

Šta je bolje: providne folije za prikazivanje grafoskopom ili *PowerPoint* prezentacija?

Svaka ima svoje prednosti i nedostatke. Ovdje ćemo navesti nekoliko bitnih savjeta koji vam mogu olakšati izbor između upotrebe providnih folija ili *PowerPoint* prezentacije.

Koji oblik prezentacije odgovara vašim potrebama?

Sljedeće napomene mogu vam pomoći u izboru.

Providne folije dobre su ako:

- treba da prikazete manje od pet folija;
- između prikazivanja folija želite da nešto pokažete ili objasnite;
- želite da tokom prezentacije po njima pišete;
- želite da prikazete samo jednu sliku na svakoj foliji;
- želite da pokrijete i otkrijete nešto na slici;
- želite da raspodijelite zadatke u vašoj grupi i dodijelite po jednu foliju svakom članu grupe.

***PowerPoint* prezentacije dobre su ako:**

- treba da predstavite mnogo informacija;
- imate veliki broj slajdova;
- želite da prikazete dijelove informacija jedan za drugim na istom slajdu;
- želite da prikazete nešto s interneta tokom prezentacije;
- želite da prikazete video isječak, digitalnu sliku ili nešto iz vašeg kompjutera;
- odlučite da koristite video isječak kasnije ili ga uklopite u prezentaciju na neki drugi način.

Komplet nastavnih sredstava za učenike

Nastavno sredstvo 13: Pisanje novinskih članaka

Kako biste drugima prenijeli sadržaj svoje teme, možete se okušati i u ulozi reportera i napisati članak za novine. U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava pisanje članka jedan je od načina javnog objavljivanja tema. Time možete doprinijeti mijenjanju loših pojava u društvu.

Novinski članak sastoji se od sljedećih dijelova:

- naslov: treba biti kratak i jasan;
- glava: uvodna rečenica koja kratko i precizno opisuje šta se nalazi u tekstu;
- autori: ko je napisao članak?
- tekući tekst: sam članak;
- podnaslovi: pomažu čitaocima da vide „poglavlja”;
- slika: ilustrativna slika vezana za temu teksta s kratkim objašnjenjem ispod nje.

Lista provjere

- Uporedite novinski članak iz današnjih novina s gornjim popisom. Uočavate li različite dijelove članka?
- Označite dijelove koristeći različite boje.
- Obratite pažnju na oblikovanje slova [*bold*(masno), normalno, *italics*(koso)].
- Uporedite svoj novinski članak s člancima vaših drugova iz razreda.
- Uvrstite sve dijelove novinskog članka u vaš članak.

Komplet nastavnih sredstava za učenike

Nastavno sredstvo 14: Postavljanje predstava

Izvođenje predstave na osnovu neke priče dobar je način odražavanja ljudskog života. Scene takođe možete osmisliti na osnovu slika, muzičkih isječaka ili predmeta. Kada glumite, preuzimate određenu ulogu. To znači da preuzimate i osjećaje te osobe i nastojte da ih odglumite. Nakon izvođenja, svako će moći da razmisli o tome koji su mu dijelovi izgledali “stvarni”, a koji su zasigurno izmišljeni.

„Slobodno” izvođenje

- Zapišite ključne riječi koje opisuju predstavu.
- Odlučite ko će dobiti koju ulogu i šta je za nju bitno upamtiti.
- Prikupite sav potreban materijal.
- Uvježbajte predstavu.
- Pripremite pozornicu.
- Dobro se zabavite.

Nakon toga, raspravite sljedeća pitanja:

- Šta ste mogli da vidite?
- Jesu li svi sve razumjeli?
- Šta je bilo posebno dobro?
- Je li nešto nedostajalo?
- Šta je bilo pomalo pretjerano?
- Koja se pitanja nameću o sadržaju?

Stvaranje predstave na osnovu postojećeg teksta

Pročitajte zajedno priču i osmislite scene:

- Ko je učestvovao? Gdje se radnja odvijala?
- Kako su se ljudi nosili sa situacijom? Šta su rekli?
- Kako su drugi reagovali?
- Kako se priča završila?
- Odredite broj činova u predstavi.
- Ko će igrati koju ulogu? Koji kostimi će biti neophodni?
- Uvježbajte predstavu.
- Vrednujte svoje izvođenje zajedno s drugovima iz razreda.

Stvaranje predstave na osnovu neke slike

- Potražite sliku koja može da posluži kao osnova za dramsko izvođenje.
- Zamislite sebe u toj slici.
- Prikupite ideje: Kakav je bio /ili još uvijek jeste život ljudi na slici? Zbog čega su srećni? Zbog čega su nesrećni?
- Osmislite predstavu na osnovu te slike i zabilježite ključne riječi za svaku scenu.

- Odredite broj činova u predstavi.
- Odlučite ko će dobiti koju ulogu i šta je za nju bitno upamtiti.
- Uvježbajte predstavu i pronađite rekvizite.
- Pripremite pozornicu i pozovite publiku.
- Vrednujte svoje izvođenje zajedno s drugovima iz razreda.

Komplet nastavnih sredstava za učenike

Nastavno sredstvo 15: Organizovanje debata

Debata može da pridonese da postanemo svjesni različitih mišljenja o određenoj temi i da shvatimo prednosti i nedostatke kontroverznih tematika. Da bi debata uopšte mogla da se održi, mora da postoji kontroverzno pitanje na koje se može odgovoriti sa da ili ne. U demokratiji uvijek postoji više od jednog rješenja ili jednog mišljenja.

Dva mišljenja – debata

Evo kako to izgleda:

- Podijelite razred u dvije grupe. Jedna je „za” (u korist) teze, a druga je „protiv”.
- Svaka grupa priprema moguće argumente⁵² koji će podržati njihovo mišljenje. Trebalo bi takođe sakupiti argumente koji su protivni mišljenju druge grupe.
- Zabilježite svoje argumente koristeći ključne riječi.
- Svaka grupa imenuje dva govornika.
- Debata je organizovana u tri dijela: početni krug, otvorena rasprava, i završni krug:
 - > početni krug: svaki govornik ukratko iznosi svoje argumente. “Pro” grupa i “kontra”⁵³ grupa se izmjenjuju;
 - > debata: govornici predstavljaju svoje argumente i pokušavaju da ospore argumente suprotstavljene strane;
 - > završni krug: ovaj krug ima istu proceduru kao i početni.
- Svaka osoba ima mogućnost da rezimira svoje mišljenje.

Mjerač vremena

Izaberite učenika iz svog razreda koji će biti odgovoran za mjerenje vremena tokom debate.

- Početni krug ne bi smio da traje više od osam minuta (svaka osoba može da govori dva minuta).
- Debata ne bi smjela da traje duže od šest minuta.
- Završni krug ne bi smio da traje duže od četiri minuta (jedan minut po osobi).
- Ukoliko neko prekorači dodijeljeno vrijeme, oglašava se zvono.

Posmatrači

Učenici koji nisu govornici tokom debate posmatraju šta se događa. Nakon debate izlažu šta su primijetili na osnovu sljedećih poenti:

- Koji su argumenti predstavljeni?
- Ko želi da ostvari šta i kako?
- Je li svaki govornik mogao nesmetano da govori ili su ih prekidali?
- Kako su različiti govornici pokušali da prenesu svoju poruku?
- Koji su argumenti bili uvjerljivi?
- Koji su primjeri dobrih argumenata bili predstavljeni?
- Koje su se riječi učestalo koristile?
- Kako su se govornici izražavali (koristeći govor tijela, jesu li bili dovoljno glasni, kakav je bio ton glasa)?

52. Argument: Izjava koja se iznosi kao razlog za neku tvrdnju.

53. Pro i kontra: znači „za” i „protiv”.

Cilj ovog priručnika jeste da pruži podršku nastavnicima i vaspitno-obrazovnim stručnjacima u građanskom vaspitanju i obrazovanju. Usmjeren je na ključna pitanja o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava uključujući sposobnosti za demokratsko građanstvo, ciljeve i osnovne principe obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, kao i na pristup učestvovanja cijele škole u vaspitanju i obrazovanju za demokratiju i ljudska prava.

Priručnik se sastoji od tri dijela. Prvi dio ovog priručnika rezimira osnovne principe obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u mjeri u kojoj su korisni i smisleni za vaspitno-obrazovne stručnjake. Drugi dio iznosi smjernice i nastavna sredstva u osmišljavanju, podršci i vrednovanju procesa konstruktivističkog i interaktivnog učenja kod učenika. Treći dio predstavlja komplet nastavnih sredstava za nastavnike i učenike u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava.

Ostali priručnici ove serije nude konkretne nastavne modele i materijale u okviru obrazovanja za demokratiju i ljudska prava za podučavanje učenika od osnovnog do višeg srednjoškolskog nivoa.

Priručnik I u seriji od VI priručnika:

Knjiga I: *Obrazovanjem do demokratije*; Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava - Popratni materijal za nastavnike

Knjiga II: Odrastati u demokratiji; Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava - Nastavni programi za više razrede osnovne škole

Knjiga III: Živjeti u demokratiji; Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava - Nastavni programi za niže razrede srednje škole

Knjiga IV: Učestvovati u demokratiji; Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava - Nastavni programi za više razrede srednje škole

Knjiga V: Istražujući dječija prava: devet kratkih projekata za osnovne škole

Knjiga VI: Podučavati demokratiju: Zbirka modela za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

www.coe.int

Savjet Evrope ima 47 država članica i praktično pokriva cijeli kontinent Evrope. Savjet Evrope želi da razvije zajedničke demokratske i pravne principe koji se zasnivaju na Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima i drugim značajnim tekstovima o zaštiti pojedinca. Još od svog osnivanja 1949. godine, u postratnom periodu nakon Drugog svjetskog rata, Savjet Evrope simbolizuje pomirenje.

<http://book.coe.int>